
หน่วยที่ 11

การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธนศักดิ์ สายจำปา



ชื่อ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ธนศักดิ์ สายจำปา
วุฒิ ร.ด. (การเมืองการปกครอง) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ร.ม. (บริหารรัฐกิจ) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ศศ.บ. (รัฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ตำแหน่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำ สาขาวิชารัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช

หน่วยที่ 11

การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น

เค้าโครงเนื้อหา

- ตอนที่ 11.1 ความเป็นมาและพัฒนาการของการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น
 - 11.1.1 ความเป็นมาของการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น
 - 11.1.2 พัฒนาการของการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น
- ตอนที่ 11.2 แนวคิด/ทฤษฎีและนวัตกรรมการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น
 - 11.2.1 แนวคิด/ทฤษฎีการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น
 - 11.2.2 นวัตกรรมการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น
- ตอนที่ 11.3 กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นกับนโยบายสาธารณะ
 - 11.3.1 กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองกับนโยบายสาธารณะ
 - 11.3.2 กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองของชุมชนท้องถิ่นกับนโยบายสาธารณะ

แนวคิด

1. ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเริ่มเกิดขึ้นและขยายตัวในอังกฤษในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 จนกระทั่งในคริสต์ศตวรรษที่ 19 จึงได้แพร่หลายไปในยุโรป อเมริกาเหนือและที่อื่นๆ ซึ่งการเกิดขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมาจากปัจจัยหลายประการที่มีความเกี่ยวข้องกัน อาทิ เช่น การที่รัฐบาลเข้มแข็งขึ้นขณะที่กษัตริย์อ่อนแอลง ชนชั้นนำทางการเมืองมีแนวโน้มที่จะทำตามข้อเรียกร้องของประชาชน การคมนาคมที่สะดวกขึ้นและความสัมพันธ์ทางการค้าได้เชื่อมโยงผู้คนที่อยู่ห่างไกลเข้าด้วยกัน การอ่านออกเขียนได้ เริ่มแพร่หลายและสื่อมวลชนชนิดใหม่ๆ ทำให้ผู้คนที่อยู่ในพื้นที่ที่แยกจากกันมีความรู้สึกร่วมกัน
2. การสื่อสารทางการเมืองที่ได้รับการศึกษาในฐานะศาสตร์นั้น เริ่มต้นขึ้นพร้อมกับการเกิดขึ้นของสื่อโทรทัศน์ในช่วงทศวรรษ 1950 เพราะพลังอำนาจของสื่อโทรทัศน์ที่มีอิทธิพลอย่างสูงต่อผู้ที่รับชม ทำให้นักการเมืองมองเห็นช่องทางของการสื่อสารที่สำคัญนี้ จึงหยิบมาใช้ในทางการเมือง โดยการศึกษากระบวนการสื่อสารทางการเมืองในฐานะศาสตร์นั้น พยายามที่จะอธิบายกระบวนการสื่อสาร ผู้ส่งสาร ผู้รับสาร ตัวข้อมูลข่าวสาร และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากกระบวนการสื่อสาร เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการสื่อสารกับการเมือง
3. กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองเป็นสิ่งหนึ่งซึ่งสามารถปรับเปลี่ยนไปได้ตามบริบทและเงื่อนไขของสถานการณ์ รวมถึงประเด็นที่ต้องการสื่อสารกับรัฐบาลหรือสาธารณชนด้วย กล่าวคือ การกำหนดกลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองของภาคพลเมืองต้องไม่จำกัดกรอบอยู่กับการใช้กลยุทธ์เดิม

เพราะเมื่อสภาวะการณ์หรือบริบทแวดล้อมต่างๆ มีการเปลี่ยนแปลง อาจจะทำให้กลยุทธ์ที่เคยใช้แล้วประสบความสำเร็จไม่สามารถนำมาใช้ในบริบทแวดล้อมใหม่ก็เป็นได้

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาหน่วยที่ 11 จบแล้ว นักศึกษาสามารถ

1. อธิบายความเป็นมาและพัฒนาการของการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นได้
2. อธิบายแนวคิด/ทฤษฎีและนวัตกรรมการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นได้
3. อธิบายอิทธิพลของการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นกับนโยบายสาธารณะได้

ตอนที่ 11.1

ความเป็นมาและพัฒนาการของการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น

โปรดอ่านแผนการสอนประจำตอนที่ 11.1 แล้วจึงศึกษาเนื้อหาสาระ พร้อมปฏิบัติกิจกรรมในแต่ละเรื่อง

หัวเรื่อง

- เรื่องที่ 11.1.1 ความเป็นมาของการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น
- เรื่องที่ 11.1.2 พัฒนาการของการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น

แนวคิด

1. ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นปรากฏการณ์ที่เพิ่งเกิดขึ้นภายใต้รัฐชาติสมัยใหม่ เนื่องด้วยการเคลื่อนไหวในสังคมศักดินาหรือกึ่งศักดินาซึ่งเป็นสังคมก่อนรัฐชาติสมัยใหม่นั้น การเคลื่อนไหวทางสังคมจะมีลักษณะของปฏิบัติการรวมหมู่ (collective action) ที่มีรูปแบบการเคลื่อนไหวและจุดมุ่งเน้นของปฏิบัติการที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิบัติการรวมหมู่ก่อนการมีรัฐชาติ มักจะเป็นปฏิกิริยาตอบโต้ขนาดเล็กระดับท้องถิ่นในสังคมศักดินาหรือกึ่งศักดินา
2. ทฤษฎีเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมสามารถแบ่งได้เป็น 3 กระแส คือ ทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่ ทฤษฎีการระดมทรัพยากร และทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ โดยทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่นั้น เกิดขึ้นภายใต้บริบทของสังคมที่ผู้คนเผชิญกับความขัดแย้ง ความวุ่นทางสังคมหลังสงครามโลกครั้งที่สองหรืออยู่ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมที่ไม่ปกติ ช่วงราวทศวรรษที่ 1940-1950 ในขณะที่ทฤษฎีการระดมทรัพยากรเกิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1960 อันเป็นบริบทการเติบโตขึ้นของขบวนการทางสังคมที่ลุกขึ้นมาท้าทายสภาพสังคมที่ดำรงอยู่ เช่น ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิพลเมือง ขบวนการต่อต้านสงคราม ขบวนการสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ส่วนทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่นั้น ให้ความหมายขบวนการทางสังคมในฐานะที่เป็นตัวกระทำการทางสังคม (social agent) หรือตัวแสดงในลักษณะการกระทำรวมหมู่เพื่อตอบโต้ปัญหาและความขัดแย้งใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมอุตสาหกรรมและนำไปสู่สังคมที่ดีกว่า

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาตอนที่ 11.1 จบแล้ว นักศึกษาสามารถ

1. อธิบายความเป็นมาของการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นได้
2. อธิบายพัฒนาการของการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นได้

เรื่องที่ 11.1.1 ความเป็นมาของการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น

การเมืองภาคพลเมือง (Civic Politics) หรือการเมืองภาคประชาชน (People Politics) เป็นการเมืองที่ประชาชนมีสิทธิและเสรีภาพในการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองในด้านต่างๆ เช่น การเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการนโยบายสาธารณะ การตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ และการร้องเรียกให้รัฐดำเนินนโยบายตามความต้องการของประชาชนและชุมชนท้องถิ่น ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้การเมืองภาคพลเมืองเป็นหนึ่งในกลไกสำคัญของการพัฒนาประชาธิปไตย เพราะทำให้ประชาชนตระหนักและห่วงแหนสิทธิและเสรีภาพของตน ทั้งในฐานะปัจเจกบุคคลและชุมชนท้องถิ่น หากแต่การสร้างและพัฒนาให้ประชาชนเกิดความรู้และความเข้าใจในสิทธิและเสรีภาพของพลเมืองนั้น จำเป็นต้องมีกลไกในการส่งผ่านข้อมูลข่าวสารถึงประชาชนได้อย่างทั่วถึง ซึ่งการสื่อสารทางการเมืองก็เป็นอีกช่องทางหนึ่งซึ่งกลุ่มประชาสังคมหรือขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ได้นำมาใช้เป็นกลไกในการสื่อสารกับประชาชนอย่างต่อเนื่อง

การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นการสื่อสารที่มีลักษณะเฉพาะในแต่ละประเด็น อีกทั้งยังมีความแตกต่างหลากหลายในด้านรูปแบบและวิธีการ ดังจะเห็นได้จากรูปแบบและวิธีการรณรงค์ การเคลื่อนไหวทางสังคม การสื่อสารผ่านสื่อกระแสหลัก และการสื่อสารผ่านสื่อสังคมออนไลน์ เป็นต้น ดังนั้นเนื้อหาในหน่วยนี้จึงมุ่งที่จะนำเสนอความเป็นมาและพัฒนาการของการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น แนวคิดทฤษฎีและนวัตกรรมการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น และอิทธิพลของการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นกับนโยบายสาธารณะ เพื่อแสดงให้เห็นว่าการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งซึ่งมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาสังคมการเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การปกครองระบอบเสรีประชาธิปไตยคือการปกครองที่ให้สิทธิและเสรีภาพแก่ประชาชนในการมีส่วนร่วมทางการเมืองผ่านระบบการเลือกตั้ง อีกทั้งยังให้สิทธิและเสรีภาพแก่ประชาชนในการชุมนุมหรือเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการตามข้อเรียกร้องของประชาชนกลุ่มต่างๆ ได้อีกทางหนึ่งด้วย ดังนั้นการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงนับได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างและพัฒนาประชาธิปไตยที่มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน และมีได้จำกัดกรอบเฉพาะประเด็นทางการเมืองเพื่อช่วงชิงอำนาจรัฐหรือการกดดัน/ขับไล่รัฐบาลเท่านั้น หากแต่การเคลื่อนไหวทางสังคมได้พัฒนาและขยายอาณาบริเวณสู่การเคลื่อนไหวเชิงสังคมและวัฒนธรรม เพื่อชูเอกลักษณ์/ความเฉพาะเจาะจงของกลุ่มตนเป็นสำคัญ เช่น เพศ ผิวสี หรือความเชื่อทางศาสนา เป็นต้น ขณะเดียวกัน การเคลื่อนไหวทางสังคมเหล่านี้ก็นำไปสู่ความขัดแย้งและความรุนแรงใหม่ในสังคมปัจจุบัน ไม่น้อยไปกว่าความขัดแย้งทางเศรษฐกิจหรือความขัดแย้งทางการเมืองดังที่ผ่านมาในอดีต (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2540: 9) โดยการเคลื่อนไหวทางสังคมในลักษณะดังกล่าวถูกเรียกขานกันในแวดวงวิชาการว่าเป็น “การเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่” (New Social Movement) เช่น ขบวนการต่อต้านอาวุธนิวเคลียร์ ขบวนการสันติภาพ ขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ขบวนการเรียกร้องสิทธิต่างๆ อย่างขบวนการสิทธิสตรี หรือขบวนการสิทธิของคนรักร่วมเพศ เป็นต้น (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร,

2540: 1) ดังนั้นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มุ่งเน้นประเด็นปัญหาเฉพาะด้านจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของการเมืองภาคประชาชนที่ต้องการเคลื่อนไหวเพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาหรือการยื่นข้อเสนอด้านต่างๆ ตามความต้องการของกลุ่มตน เช่น กลุ่มเกษตรกรรายย่อย กลุ่มคนรักร่วมเพศ หรือกลุ่มแรงงาน เป็นต้น การเมืองภาคประชาชนจึงไม่จำกัดกรอบอยู่เฉพาะการเคลื่อนไหวทางการเมืองแต่เพียงด้านเดียวเท่านั้น

ดังนั้น การศึกษาเกี่ยวกับการเมืองภาคประชาชน ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ หรือขบวนการประชาสังคมจึงมีความเกี่ยวข้องกับโมทัศน์เรื่อง “ประชาสังคม” “ความเป็นการเมือง” “ความเป็นพลเมือง” และ “สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชน” รวมถึงการสร้างสิ่งที่เรียกว่า “คุณธรรมแบบพลเมือง” (Civic Virtue) ขึ้นมา ซึ่งตามความคิดของอันนา อะเร็นด์ท์ (Hannah Arendt) มองว่าการเมืองเป็นเรื่องของคุณธรรม (politics is virtue) หากแต่คุณธรรมในทัศนะของอันนา อะเร็นด์ท์ ไม่ใช่แค่เรื่องของความซื่อสัตย์ สกปรก และผลประโยชน์อย่างที่นิยมมองกันในปัจจุบัน เนื่องด้วยคุณธรรมของอะเร็นด์ท์เป็นคุณธรรมที่เน้นความอดทนอดกลั้นและเคารพ ยอมรับ และอยู่ร่วมกันกับความแตกต่างหลากหลายได้อย่างสันติ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2540: 66-67) คุณธรรมแบบพลเมืองดังกล่าวจึงเป็นหนึ่งในพื้นฐานสำคัญของการสร้างความเป็นพลเมืองในสังคมเสรีประชาธิปไตยที่ต้องตระหนักในสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของพลเมืองทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน

ในส่วนของคำว่า “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม” เป็นคำที่เริ่มใช้ในทศวรรษ 1840 แต่เริ่มปรากฏและกลายเป็นประเด็นถกเถียงทางวิชาการครั้งแรกในหนังสือที่มีชื่อว่า “History of the Social Movement in France from 1789 until the Present” ของลอเรนซ์ ฟอน ชไตน์ (Lorenz von Stein) นักสังคมวิทยาชาวเยอรมันซึ่งตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1850 ซึ่งเห็นว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีลักษณะที่เฉพาะเจาะจงทางประวัติศาสตร์ กล่าวคือ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นปรากฏการณ์ที่เพิ่งเกิดขึ้นภายใต้รัฐชาติสมัยใหม่ เนื่องด้วยการเคลื่อนไหวในสังคมศักดินาหรือกึ่งศักดินาซึ่งเป็นสังคมก่อนรัฐชาติสมัยใหม่นั้น การเคลื่อนไหวทางสังคมจะมีลักษณะของปฏิบัติการรวมหมู่ (collective action) ที่มีรูปแบบการเคลื่อนไหวและจุดมุ่งเน้นของปฏิบัติการที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิบัติการรวมหมู่ก่อนการมีรัฐชาติมักจะเป็นปฏิกริยาตอบโต้ขนาดเล็กกระต๊อบถี่ในสังคมศักดินาหรือกึ่งศักดินา หากแต่เมื่อตำแหน่งแห่งที่มาของอำนาจ อภิสิทธิ์ และทรัพยากร เคลื่อนย้ายไปสู่รัฐรวมศูนย์ขนาดใหญ่ ขอบเขตและจุดเน้นของการปฏิบัติการรวมหมู่ก็ขยายตัวตามไปด้วยเช่นกัน (สมชัย ภัทรธรรณานันท์, 2560: 1)

จอห์น มาร์คอฟ (John Markoff) มองว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบที่รู้จักกันในปัจจุบัน เริ่มเกิดขึ้นและขยายตัวในอังกฤษในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 จนกระทั่งในคริสต์ศตวรรษที่ 19 จึงได้แพร่หลายไปในยุโรป อเมริกาเหนือและที่อื่น ๆ ซึ่งในทัศนะของมาร์คอฟ การเกิดขึ้นของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมาจากปัจจัยหลายประการที่มีความเกี่ยวข้องกัน อาทิเช่น การที่รัฐบาลเข้มแข็งขึ้นขณะที่กษัตริย์อ่อนแอลง ชนชั้นนำทางการเมืองมีแนวโน้มที่จะทำตามข้อเรียกร้องของประชาชน การคมนาคมที่สะดวกขึ้นและความสัมพันธ์ทางการค้าได้เชื่อมโยงผู้คนที่อยู่ห่างไกลเข้าด้วยกัน การอ่านออกเขียนได้ เริ่มแพร่หลายและสื่อมวลชนชนิดใหม่ๆ ทำให้ผู้คนที่อยู่ในพื้นที่ที่แยกจากกันมีความรู้สึกร่วมกัน ขณะที่ชาร์ลส์ ทิลลี (Charles Tilly) ชี้ให้เห็นว่าการขยายตัวของทุนนิยม การกลายเป็นเมือง (urbanization) การกลายเป็นกรรมกร (proletarianization) การสร้างรัฐ (state building) และความเชื่อของยุคเรืองปัญญา (enlightenment) ซึ่ง

เป็นภูมิปัญญาของความทันสมัยที่เชื่อว่าสังคมเป็นผลผลิตของมนุษย์ ดังนั้นมนุษย์จึงสามารถเข้าแทรกแซงและเปลี่ยนแปลงสังคมได้ จนกระทั่งกลายเป็นหนึ่งในเป้าหมายของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (สมชัย ภัทรธนานันท์, 2560: 2-3) จนกระทั่งนำมาซึ่งการรณรงค์และเรียกร้องให้พลเมืองตระหนักถึงสิทธิและเสรีภาพที่อาจจะถูกริดรอนจากการใช้อำนาจรัฐ และขยายตัวสู่การจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรต่างๆ ขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายที่แตกต่างหลากหลายกันไปในแต่ละบริบทของสังคม เช่น การเคลื่อนไหวของสหภาพแรงงานเพื่อปกป้องสิทธิของชนชั้นกรรมาชีพ การเคลื่อนไหวต่อต้านระบบทุนนิยม และการเคลื่อนไหวของชุมชนท้องถิ่นเพื่อต่อต้านการขยายตัวของเมือง เป็นต้น

เนื่องด้วยในทางทฤษฎีแล้วนั้น การเมืองภาคประชาชนคือการเมืองแบบมีส่วนร่วมของพลเมือง (Participatory Democracy) ซึ่งครอบคลุมทั้งการเคลื่อนไหวของสาธารณชนทั่วไปในการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับนโยบายหรือกิจการสาธารณะ และการเคลื่อนไหวของประชาชนเฉพาะกลุ่มเพื่อแสดงสิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง หรือเพื่อยับยั้งการกระทำของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์ของพวกเขา จากคำนิยามข้างต้น จึงเห็นได้ว่าการเมืองภาคประชาชนเป็นเรื่องของการใช้สิทธิพื้นฐานในระบอบการเมืองเปิด ซึ่งหมายถึงว่าระบอบการเมืองที่จะรับรองสิ่งนี้ได้จำเป็นต้องมีเงื่อนไขอย่างน้อย 2 ประการ คือ *ประการแรก* จะต้องมีการดำรงอยู่ของพื้นที่สาธารณะ (Public Space) สำหรับการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรีของสาธารณชน อันได้แก่ เสรีภาพของสื่อมวลชน เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของปัจเจกบุคคลหรือหมู่คณะในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของส่วนรวมและลักษณะถูกผิดชั่วในสังคมการเมือง และ *ประการที่สอง* จะต้องมีการยอมรับโดยกฎหมายถึงสิทธิในการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองของประชาชนหมู่เหล่าต่างๆ ที่กระทำโดยสันติ ตั้งแต่สิทธิในการประชุม การชุมนุมประท้วง ไปจนถึงการนัดหยุดงาน หรือการปฏิเสธคำสั่งรัฐ (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2557: 104)

ในส่วนของประเทศไทยนั้น จุดเริ่มต้นของการเมืองภาคประชาชนที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันนี้อาจจะชี้ชัดลงไปค่อนข้างยากกว่าเริ่มต้นขึ้นเมื่อใด ทั้งนี้เนื่องจากการต่อสู้ของประชาชนที่ต่อต้านการใช้อำนาจของรัฐนั้นมีมานานมากแล้ว ตั้งแต่สมัยอยู่ภายใต้ระบอบไพร่/ขุนนางจนถึงสมัยเผด็จการทหาร และในอีกด้านหนึ่งการจัดตั้งรวมตัวของประชาชนเพื่อการดูแลตนเองก็มีมานานมากเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ถ้าเราเคร่งครัดตามคำนิยามของการเมืองภาคประชาชนดังกล่าวข้างต้น และเห็นว่าการเมืองภาคประชาชนเป็นแนวคิดใหม่ที่เน้นการจำกัดอำนาจรัฐไปพร้อมกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของฝ่ายประชาชนแล้วนั้น อาจจะต้องถือเอาเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เป็นหมุดหมายสำคัญของการก่อรูปการเมืองภาคประชาชนในประเทศไทย เนื่องด้วยกรณีดังกล่าว ทั้งกลุ่มแกนนำและประชาชนจำนวนมากที่เข้าร่วมการต่อสู้กับระบอบอำนาจนิยมมิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะขึ้นกุมอำนาจรัฐ หากมุ่งผลักดันให้มีการเปลี่ยนระบอบการเมืองจากแบบปิดเป็นแบบเปิด และในการขยายพื้นที่ทางการเมืองให้เป็นแบบประชาธิปไตยนั้น ได้รวมถึงการเปิดพื้นที่สาธารณะสำหรับแสดงความคิดเห็นของฝ่ายประชาชนไว้ด้วย (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2557: 153)

หากแต่ถ้าพิจารณาเฉพาะการปรากฏขึ้นของคำว่า “การเมืองภาคประชาชน” แล้วนั้น จากการตรวจสอบหลักฐานที่มีการผลิตขึ้นโดย “นักกิจกรรมทางการเมือง” พบว่า คำว่าการเมืองภาคประชาชนเพิ่ง

ปรากฏขึ้นใน “จดหมายข่าว ครป.”¹ ฉบับ “ต้อนรับกระแสปฏิรูปการเมือง” เมื่อ พ.ศ. 2538 จากบทความที่มีชื่อว่า “การเมืองภาคประชาชน” ของเดช พุ่มคชา เลขาธิการคณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย (ครป.) ในขณะนั้น เพื่ออธิบายปัญหาความเดือดร้อนและการเคลื่อนไหวของประชาชนในภาคต่างๆ ที่เกิดขึ้นในเวลานั้น จากนั้นจึงเข้าสู่แวดวงนักวิชาการที่เป็นนักกิจกรรมและบนหน้าหนังสือพิมพ์ในช่วงการรณรงค์ให้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งคนกลุ่มนี้ได้ทำการเคลื่อนไหวในนามของภาคประชาชนอย่างต่อเนื่อง จนในที่สุดการเมืองภาคประชาชนได้กลายเป็น “ทางเลือก-ทางออก” ของปัญหาระบอบการเมืองการปกครองไทย (ดูรายละเอียดใน อุเชนทร์ เชียงเสน, 2561: 30-31) ในช่วงเวลานั้น

ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เขียนบทความชื่อ “การเมืองภาคประชาชน” ในหนังสือพิมพ์มติชนรายวัน ฉบับวันที่ 12 กันยายน พ.ศ. 2540 เพื่อสนับสนุนร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 โดยให้คำนิยามว่า “การเมืองภาคประชาชนในความหมายกว้างที่สุด คือการมีส่วนร่วมโดยตรงของประชาชนในกระบวนการตัดสินใจต่างๆ ของรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือแม้แต่องค์กรเอกชนขนาดใหญ่” ทั้งนี้ความคิดเห็นและความต้องการของประชาชนสามารถที่จะแสดงได้อย่างเปิดเผยและถูกนำไปเป็นปัจจัยสำคัญในการตัดสินใจ แม้แต่การจัดการทางการเมืองเรื่องตำแหน่ง เช่น การจัดตั้งหรือล้มรัฐบาล ประชาชนก็สามารถมีบทบาทในการเมืองภาคประชาชนได้ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งก็คือในการเมืองภาคประชาชน คนเดิมหมากเกมทางการเมืองคือ “ประชาชน” ไม่ใช่การเมืองเพียงฝ่ายเดียว โดย “การกดดันกลไกรัฐให้ดำเนินการตามที่ต้นตอการคือหัวใจของการเมืองภาคประชาชน” ทั้งนี้เหตุผลสำคัญในการสนับสนุนร่างรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวนี้ เนื่องจากเห็นว่าได้สร้างกลไกให้การเมืองภาคประชาชนมีที่ทำงานของตนเองตามรัฐธรรมนูญ ผ่านกลไก และมาตรการต่างๆ ที่กำหนดขึ้น ซึ่งเป็นการเปิดเวทีการเมืองภาคประชาชนที่เป็นทางการ เนื่องด้วยรัฐธรรมนูญฉบับที่ผ่านมาเอื้ออำนวยเฉพาะการมีส่วนร่วมของประชาชนทางอ้อมผ่านสถาบันทางการเมืองหลักคือการเลือกตั้ง ทำให้การเมืองภาคประชาชนแทบจะไม่มีบทบาทในกระบวนการตัดสินใจอะไรเลย (อุเชนทร์ เชียงเสน, 2561: 34-35) ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้การเคลื่อนไหวของภาคประชาชนในนามของการเมืองภาคประชาชนจึงเป็นอีกหนทางหนึ่งในการสร้างการเมืองที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้น

ดังนั้น การเมืองภาคประชาชนจึงมีลักษณะที่แตกต่างกันไปในแต่ละประเด็นและวิธีการเคลื่อนไหวเพื่อผลักดันให้ประเด็นของตนได้รับความสนใจและถูกนำไปกำหนดนโยบาย แต่กระนั้น ข้อถกเถียงสำคัญก็คือรูปแบบของการเคลื่อนไหวหรือการจัดตั้งขบวนการในลักษณะใด จึงจะสามารถเรียกได้ว่าเป็นการเคลื่อนไหวของการเมืองภาคประชาชน

¹ ครป. ย่อมาจาก “คณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย” เป็นองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ด้านประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชนที่ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2522 มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อรณรงค์ให้มีการแก้ไข รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2521 ให้เป็นประชาธิปไตย ซึ่งได้ยุติบทบาทลงเมื่อ พ.ศ. 2526 แต่เมื่อเกิดรัฐประหารโดยคณะ รสช. ขึ้นเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 องค์กรสิทธิมนุษยชนองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และนักศึกษาจึงได้กลับมารวมตัวกันหรือฟื้นครป. ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง โดยมีเป้าหมายสำคัญ คือการติดตามและรณรงค์เพื่อให้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2534 เป็นประชาธิปไตย ดูรายละเอียดใน <http://network.nhrc.or.th/organizations/view/694>

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เสนอว่า เงื่อนไขจำเป็นของการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่จะเป็น “การเมืองภาคประชาชน” นั้น ต้องประกอบด้วยเงื่อนไข 3 ประการ ดังนี้

1) การเคลื่อนไหวทางการเมือง “ภาคประชาชน” ต้องจัดองค์กรให้เป็นลักษณะแนวราบ โดยมีสมาชิกคนจนเป็นตัวแบบ นอกจากแต่ละคน แต่ละองค์กรจะเข้าร่วมกันเคลื่อนไหวโดยสมัครใจแล้ว ก็ยังดำรงรักษาอัตลักษณ์ ผลประโยชน์ เป้าหมายของตนไว้ ด้านการนำ ไม่มี “แกนนำ” ที่เป็นกลุ่มก้อนจำนวนน้อยทำหน้าที่ตัดสินใจว่าจะเคลื่อนไหวต่อไปอย่างไร แต่ “แกนนำ” คือตัวแทนของกลุ่มองค์กรที่เคลื่อนไหว ร่วมกันคิดและตัดสินใจในการเคลื่อนไหว และทุนในการเคลื่อนไหวนั้นจะต้องช่วยระดมกันเอง

2) การเคลื่อนไหวในลักษณะ “การเมืองภาคประชาชน” มีลักษณะสิ้นหนอย่างอิสระ กลุ่มองค์กรหรือบุคคลจะเข้าร่วมหรือออกจากการเคลื่อนไหวได้อย่างอิสระ ไม่มีฐานะแตกต่างระหว่างผู้เข้าร่วมแต่แรกหรือเข้าร่วมในภายหลัง แม้แต่เป้าหมายที่ตั้งไว้ก็สามารถลดหย่อนได้ในการเจรจา

3) การต่อสู้แพ่งหรือ “อารยะขัดขืน” เป็นอาวุธสำคัญของ “การเมืองภาคประชาชน” เนื่องจากผู้เข้าร่วมไร้อำนาจการเงิน ไร้สื่อของตนเอง ไร้ความเข้าใจของสาธารณชน จึงบังคับหรือกำหนดให้ต้องใช้ยุทธวิธีดังกล่าวในการเคลื่อนไหว (อุเชนทร์ เชียงเสน, 2561: 36-37)

นอกจากนั้น ยังอาจแบ่งประเภทการเคลื่อนไหวทางการเมืองของประชาชนกลุ่มต่างๆ ได้ออกเป็น 4 ทิศทางด้วยกัน ทว่าการแบ่งเช่นนี้ไม่ได้ตายตัวมากนัก เพราะการเคลื่อนไหวทั้ง 4 ทิศทางสามารถทับซ้อนกัน และในบางกรณีก็อาจมีการยกระดับจุดมุ่งหมายหรือแปรเปลี่ยนเข้าหากันได้ โดยทิศทางการเคลื่อนไหวเหล่านี้ได้แก่

- 1) การเคลื่อนไหวร้องทุกข์ หรือเรียกร้องให้รัฐเข้ามาแก้ปัญหาที่ไม่ได้รับการเหลียวแล
- 2) การเคลื่อนไหวที่มุ่งตรวจสอบกระบวนการใช้อำนาจรัฐ
- 3) การประท้วงอำนาจรัฐและเรียกร้องให้ถ่ายโอนอำนาจที่รัฐเคยมีมาเป็นของประชาชน
- 4) การร่วมมือเชิงวิพากษ์ (Critical Cooperation) กับรัฐ หรือเกี่ยวข้องอย่างสร้างสรรค์

(Constructive Engagement) เพื่อเปียดแย้งพื้นที่ในกระบวนการใช้อำนาจมาเป็นของประชาสังคม (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2557: 169)

โดยในส่วนชุมชนท้องถิ่นนั้น ก็ได้มีการใช้การเมืองภาคประชาชนเป็นกลไกในการเคลื่อนไหวในประเด็นปัญหาต่างๆ มาอย่างต่อเนื่อง ทั้งในประเด็นเกี่ยวกับการสร้างเขื่อน ราคาสินค้าเกษตร การปกป้องพื้นที่ป่า การเสนอแนวคิดป่าชุมชน ฯลฯ นอกจากนั้นการเปิดพื้นที่ทางการเมืองไทยภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ไม่เพียงแต่ทำให้การเคลื่อนไหวทางการเมืองของภาคประชาชนเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วเท่านั้น หากแต่ยังให้ความสำคัญกับ “สิทธิชุมชน” อีกด้วย โดยได้มีการบัญญัติรับรอง “สิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” ไว้ในมาตรา 46 และมาตรา 56 ดังนี้

“มาตรา 46 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์ หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติและมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

“มาตรา 56 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสภาพหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพ

สิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่อง ในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครอง ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมทั้งได้ให้องค์การอิสระซึ่งประกอบด้วย ผู้แทนองค์การเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมและผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการ การศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

สิทธิของบุคคลที่จะฟ้องหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรอื่นของรัฐ เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายตามวรรคหนึ่งและวรรคสอง ย่อมได้รับความคุ้มครอง”

แต่กระนั้น สิทธิชุมชนก็ไม่ใช่เรื่องใหม่สำหรับสังคมไทยและสังคมเอเชีย เนื่องด้วยแนวคิดสิทธิชุมชนเป็นทั้งอุดมการณ์ จารีตประเพณี และวัฒนธรรมชุมชนในวิถีเอเชีย สิทธิชุมชนจึงเป็นทั้งรากฐาน อุดมการณ์ วิถีปฏิบัติ และกฎหมายท้องถิ่นที่ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมยังคงยึดถือเป็นแกนกลางของการดำรงชีวิตของคนสังคมไทย ด้วยเหตุดังกล่าว จึงทำให้สิทธิชุมชนเป็นสิ่งที่ไม่อาจล่วงละเมิดได้ เนื่องจากมีรัฐธรรมนูญรับรองรับสิทธิดังกล่าวไว้แล้ว แต่การถกกลับปรากฏว่า ชุมชนท้องถิ่นและชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมจำนวนมาก กำลังเผชิญปัญหาการถูกละเมิดสิทธิชุมชนอย่างรุนแรง อันเนื่องมาจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพที่รัฐเป็นผู้กำหนดนโยบายและตัดสินใจจากเบื้องบน โดยมีได้ผ่านการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการกำหนดวิถีดำเนินชีวิตของตนเอง ส่งผลให้ภาคประชาชน โดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่นและชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมของไทยกำลังถูกละเมิดทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอย่างร้ายแรง ซึ่งเป็นการละเมิดกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิการเป็นพลเมือง สิทธิทางการเมือง สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งประเทศไทยได้ลงนามให้สัตยาบันไว้กับองค์การสหประชาชาติแล้วอย่างเป็นทางการ (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2546: 41-42) ดังนั้น จึงนำมาสู่การเคลื่อนไหวทางการของชุมชนท้องถิ่นและชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมอันเกิดจากการถูกละเมิดสิทธิชุมชนจากรัฐหรือกลุ่มทุนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ชุมชนสามารถดำเนินการต่างๆ ตามเจตจำนงของคนในชุมชนได้อย่างเป็นอิสระ ปราศจากการใช้อำนาจภายนอกชุมชนมาละเมิดครอบงำ และกดขี่ โดยไม่มีการคำนึงถึงสิทธิชุมชนและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ของคนในชุมชน

การเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นทางเลือกหนึ่งซึ่งถูกนำมาใช้เป็นกลไกในการเรียกร้องและต่อต้านการใช้อำนาจรัฐที่ล่วงละเมิดต่อสิทธิทางการเมืองและสังคม อีกทั้งยังสามารถใช้เป็นกลไกในการผลักดันให้รัฐดำเนินนโยบายให้สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนอีกด้วย

หลังจากศึกษาเนื้อหาสาระเรื่อง 11.1.1 แล้ว โปรดปฏิบัติกิจกรรม 11.1.1

ในแนวการศึกษาหน่วยที่ 11 ตอนที่ 11.1 เรื่องที่ 11.1.1

เรื่องที่ 11.1.2 พัฒนาการของการศึกษาการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น

การศึกษาการเมืองเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองเริ่มพัฒนาขึ้นในแวดวงวิชาการของสหรัฐอเมริกา ตั้งแต่ช่วงหลังคริสต์ศตวรรษที่ 20 ซึ่งกลุ่มแนวคิดแรกที่ถูกเสนอขึ้นเพื่อใช้ในการศึกษาการเมืองเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองทางสังคมยุคแรก คือ “*ตัวแบบคลาสสิก*” (Classical Model) แม้ว่าแนวคิดของนักคิดคนต่างๆ ในกลุ่มนี้จะมีรายละเอียดที่แตกต่างกัน แต่กระนั้น ตัวแบบคลาสสิกก็มีลักษณะสำคัญร่วมกันหลายประการ กล่าวคือ *ประการแรก* เห็นว่าพฤติกรรมรวมหมู่ (collective behavior) ที่มีความหลากหลายสามารถอธิบายได้ด้วยตรรกะเดียวกัน ดังนั้น ความตื่นตระหนก ความคลั่งไคล้ ผุ้ชน และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงสามารถวิเคราะห์ได้ด้วยคำอธิบายชุดเดียวกัน *ประการที่สอง* พฤติกรรมรวมหมู่เป็นสิ่งที่ผิดปกติที่ไม่ได้เกิดขึ้นในโครงสร้างของสถาบันต่างๆ ในสังคม ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นปรากฏการณ์ที่ไร้รูปแบบปราศจากแบบแผน ไร้รูปพรรณสัณฐาน และทำนายไม่ได้ *ประการที่สาม* พฤติกรรมรวมหมู่เป็นปฏิกิริยาต่อความตึงเครียดและการแตกสลายของสังคม ซึ่งการแตกสลายดังกล่าวจะนำไปสู่ความภาวะผิดปกติในปัจเจกบุคคล ซึ่งก่อให้เกิดพฤติกรรมรวมหมู่ในรูปแบบต่างๆ *ประการที่สี่* สาเหตุโดยตรงของพฤติกรรมรวมหมู่มีรากเหง้าอยู่ในปัจเจกบุคคลผู้เผชิญกับความไม่พอใจและความวิตกกังวลรูปแบบต่างๆ *ประการที่ห้า* พฤติกรรมรวมหมู่เป็นปัญหาทางจิตวิทยามากกว่าการเมือง *ประการที่หก* พฤติกรรมรวมหมู่เป็นพฤติกรรมที่คุกคามอันตราย สุดโต่ง หรือไร้เหตุผล และ *ประการสุดท้าย* ความเชื่อร่วมกัน (shared beliefs) เป็นปัจจัยที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการวิเคราะห์การก่อกำเนิดของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและพฤติกรรมรวมหมู่รูปแบบอื่นๆ (ดูรายละเอียดใน สมชัย ภัทรธนานันท์, 2560: 16)

ดังนั้น ทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่ (Collective Behavior Theory) จึงวางอยู่บนสมมติฐานเบื้องต้นหลายประเด็น หากแต่ก็มีแนวคิดพื้นฐานที่เป็นเอกภาพกันหลายประการ ดังนี้

ประการแรก พฤติกรรมรวมหมู่เป็นสิ่งที่ไม่มีลักษณะของความเป็นสถาบันที่ลงหลักปักฐาน ปรากฏขึ้นชั่วคราว ไม่มีแบบแผน-รูปร่าง และไม่สามารถคาดการณ์ได้ว่าจะผันแปรไปแค่ไหน อย่างไร อันเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับกระบวนการและจังหวะก้าวของสิ่งที่อยู่ในวิถีประจำวันทางสังคม

ประการที่สอง พฤติกรรมรวมหมู่สามารถทำความเข้าใจได้ว่า คือ ปฏิกิริยาตอบโต้ต่อความเข้มนิ่งด้านโครงสร้าง และ/หรือสภาวะการณ์วุ่นทางสังคม ซึ่งเป็นพื้นฐานกระตุ้นให้ผู้คนกระทำร่วมกัน ดังเช่นสภาวะไร้ระเบียบ (break-down) ซึ่งถูกทักท้วงว่าเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดสภาวะไร้บรรทัดฐาน และในทางกลับกันก็เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดแบบแผนที่หลากหลายของพฤติกรรมรวมหมู่

ประการที่สาม ปัจจัยเชิงเหตุโดยตรงที่ทำให้เกิดพฤติกรรมรวมหมู่ มีรากฐานอยู่ที่ “ปัจเจกบุคคล” (individuals) ผู้ซึ่งประสบกับสภาวะวุ่นใจ ความไม่พอใจ หรือความขัดข้องใจในหลากหลายรูปแบบ

ประการสุดท้าย ทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่มีแนวโน้มที่จะมองการกระทำรวมหมู่ว่าเป็นพฤติกรรมที่อันตราย เพราะทั้ง “เบี่ยงเบน” (deviant) ไปจากระเบียบ-โครงสร้างของสังคมเดิม และคุกคามต่อระเบียบ-

โครงสร้างนั้นด้วย อีกทั้งยังเป็นพฤติกรรมแบบสุดขั้ว ไร้เหตุไร้ผล ฯลฯ ดังนั้น กรอบการวิเคราะห์จึงมีลักษณะ กัดกันและปฏิเสธว่า อาจมีการกระทำร่วมที่มีลักษณะสร้างสรรค์และมีจุดหมายที่ชัดเจน (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552: 60-61)

หากแต่ในทศวรรษที่ 1970 ตัวแบบคลาสสิกถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากโดยแนวคิดการระดม ทรัพยากร ทำให้แนวคิดดังกล่าวไม่เป็นที่นิยมอีกต่อไป ดังนั้น ในต้นทศวรรษ 1980 จึงไม่มีการกล่าวถึงตัวแบบ คลาสสิกในการศึกษาการเคลื่อนไหวทางสังคมอีกเลย กระทั่งกลางทศวรรษ 1980 จึงดูเหมือนว่าตัวแบบ คลาสสิกได้สูญหายไปจากแวดวงวิชาการที่ศึกษาการเคลื่อนไหวทางสังคม

ทฤษฎีการระดมทรัพยากร (Resource Mobilization Theory) เกิดขึ้นในทศวรรษ 1970 เพื่อเสนอ มุมมองใหม่ในการวิเคราะห์ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยทฤษฎีการระดมทรัพยากรถูกเสนอขึ้นภายใต้ บริบทที่สหรัฐอเมริกาที่มีความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและสังคมในทศวรรษ 1960 หากแต่ในช่วงเวลาดังกล่าว การต่อสู้ในต่างประเทศของขบวนการปลดปล่อยประชาชนชาติและขบวนการต่อต้านการล่าอาณานิคมได้จุด ประกายให้แก่การต่อสู้ของขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิของคนผิวดำภายในประเทศสหรัฐอเมริกา ส่งผลให้การต่อสู้ ดังกล่าวที่เริ่มขึ้นในทศวรรษ 1950 ในรัฐทางใต้ได้ค่อยๆ ขยายและพัฒนาเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ระดับชาติในที่สุด ขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิของคนผิวดำได้กระตุ้นให้เกิด “การไหลบ่าของขบวนการเคลื่อนไหว ทางสังคม” (cascade of social movement) อีกทั้งนักศึกษาผิวขาวที่ได้รับผลสะท้อนจากการต่อสู้ดังกล่าว ก็ได้จัดตั้งขบวนการเสรีภาพในการพูด (Free Speech Movement) และขบวนการนักศึกษาเพื่อสังคม ประชาธิปไตย (Students for a Democracy Society) ซึ่งต่อมาได้พัฒนากลายเป็นขบวนการต่อต้าน สงครามใน ค.ศ. 1970 การปฏิบัติการเหล่านี้ได้กลายเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใน ประเด็นอื่นๆ อีกหลายด้านที่สำคัญ เช่น ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิสตรี ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิกลุ่ม บุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ และสิทธิเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เป็นต้น ดังนั้น การเคลื่อนไหวดังกล่าวจึง เป็นการโตกลับการเลือกปฏิบัติที่กดขี่ (oppressive discrimination) การขยายตัวของลัทธิทหาร (militarism) การครอบงำของระบบราชการ ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม และการรุกรานเข้ามาในชีวิต ส่วนตัวของทุนนิยม (ดูรายละเอียดใน สมชัย ภัทรธนานันท์, 2560: 42-43) ปรัชญาการณดังกล่าวยิ่งตอกย้ำให้ เห็นว่า การศึกษาการเคลื่อนไหวทางสังคมไม่ได้เป็นไปตามที่ตัวแบบคลาสสิกเสนอ เพราะการเคลื่อนไหวทาง สังคมในลักษณะดังกล่าวไม่ควรถูกจำแนกไว้ร่วมกับพฤติกรรมรวมหมู่ในรูปแบบอื่นๆ เนื่องด้วยขบวนการ เคลื่อนไหวทางสังคมดำเนินไปอย่างมีจุดหมายและนำมาสู่ความคลี่คลายความตึงเครียดทางสังคม โดยไม่ได้ เป็นพฤติกรรมรวมหมู่ที่เกิดจากความคลั่งไคล้ ตื่นตระหนก และก่อให้เกิดอันตรายเฉกเช่นการอธิบายของตัว แบบคลาสสิกแต่อย่างใด

การวิเคราะห์ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมผ่านทฤษฎีการระดมทรัพยากรปรากฏครั้งแรกในงานที่มี ชื่อว่า “*Protest as a Political Resource*” ของไมเคิล ลิปสกี (Michael Lipsky) ซึ่งตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1968 ลิปสกีไม่เห็นด้วยกับแนวคิดพหุนิยม (Pluralism) ที่เสนอว่าระบบการเมืองของสหรัฐอเมริกาเปิดโอกาสให้คน ทุกกลุ่มในสังคมเข้าถึงอำนาจได้โดยผ่านการต่อรองกันอย่างเท่าเทียม เหตุเพราะ ลิปสกีเห็นว่ามีคนหลายกลุ่ม ไร้ซึ่งอำนาจและไม่สามารถมีอิทธิพลต่อระบบการเมืองได้ อย่างไรก็ตาม พวกเขาเหล่านั้นมีทรัพยากรที่สำคัญ ประการหนึ่ง นั่นคือการประท้วง จึงทำให้พวกเขากลายเป็นผู้มีบทบาททางการเมืองได้ โดยลิปสกีได้ชี้ให้เห็น

ว่าการประท้วงของเหล่าบรรดาคนจนไม่ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐโดยตรง พวกเขาจำเป็นต้องระดมพลังบุคคลที่สามมาสนับสนุน การสนับสนุนอย่างแข็งขันของสาธารณชนได้กลายเป็นแรงกดดันต่อนักการเมือง นำไปสู่การปรับนโยบายให้ตอบสนองต่อความต้องการของคนจน ดังนั้นการประท้วงจึงเป็นเครื่องมือในการสร้างแรงสนับสนุนจากพันธมิตรผู้ซึ่งมีอิทธิพลในสังคม โดยลิปสกีพบว่า การประท้วงเพียงลำพังของคนจนส่วนใหญ่จะไม่ประสบความสำเร็จ หากแต่ความสำเร็จเป็นผลมาจากการเข้าถึงทรัพยากร เช่น ผู้นำที่มีความสามารถ ผู้เข้าร่วมที่มั่นคงเด็ดเดี่ยว และการสนับสนุนทางการเงิน (ดูรายละเอียดใน สมชัย ภัทรธนานันท์, 2560: 45) แนวทางการวิเคราะห์ของลิปสกีจึงก่อให้เกิดมุมมองใหม่ในการทำความเข้าใจการเคลื่อนไหวทางสังคมได้ในอีกมุมหนึ่ง อีกทั้งยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์ความเคลื่อนไหวทางสังคมได้อย่างกว้างขวางมากขึ้น

ถึงแม้ว่าการเน้นความสำคัญของทรัพยากรจากภายนอกจะเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งของทฤษฎีการระดมทรัพยากร แต่ในขณะเดียวกันก็มีการย้ำถึงความสำคัญของเครือข่ายที่เกิดขึ้นภายในชุมชนว่าเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของผู้คน โดยแอนโทนี โอเบอร์สคอลล์ (Anthony Oberschall) ชี้ให้เห็นว่า ชุมชนที่ด้านหนึ่งผู้คนภายในชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น ในอีกด้านหนึ่งไม่มีความเชื่อมโยงกับชนชั้นนำของสังคม จะเอื้อต่อการก่อตัวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เพราะในสถานะเช่นนี้ คนจนไม่ค่อยมีช่องทางที่จะทำให้ชนชั้นนำทำตามข้อเรียกร้อง นอกจากการชุมนุมประท้วง ขณะเดียวกันชนชั้นนำก็ไม่มีวิธีการควบคุมอื่นนอกจากการใช้กำลัง ดังนั้นเมื่อทั้งสองฝ่ายขัดแย้งกัน คนจนซึ่งค่อนข้างจะเป็นอิสระจากการควบคุมของชนชั้นนำย่อมเข้าร่วมกับขบวนการทางสังคมได้ง่าย นอกจากนี้ การไม่มีความเชื่อมโยงกับชนชั้นนำยังทำให้ไม่มีการดึงดูดเอาผู้ที่มีความสามารถในหมู่คนจนไปปรับใช้ชนชั้นนำ ทำให้พวกเขายังเป็นทรัพยากรของคนจนต่อไป สอดคล้องกับความเห็นของชาร์ลส์ ทิลลี (Charles Tilly) ที่มองว่า ศักยภาพในการระดมพลังของกลุ่มส่วนใหญ่กำหนดโดยระดับความเป็นองค์กรของกลุ่มที่ดำรงอยู่ก่อนที่จะเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ทั้งนี้เพราะกลุ่มที่มีอัตลักษณ์ที่เข้มข้นร่วมกันและมีเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่แน่นหนาภายในหมู่สมาชิกย่อมมีการจัดตั้งในระดับสูง ดังนั้นจึงมีความพร้อมในการระดมพลังโดยเครือข่ายที่เอื้อต่อการก่อตัวของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมีอยู่สองประเภท ได้แก่ ประเภทแรก คือ องค์กรชุมชน (communal organization) องค์กรประเภทนี้เชื่อมผู้คนเข้าด้วยกันผ่านความสัมพันธ์เชิงประเพณีที่มีมาอย่างยาวนานและมีนัยเชิงสัญลักษณ์และศีลธรรม เช่น ศาสนา วัฒนธรรม หรือชาติพันธุ์ ประเภทที่สอง คือ องค์กรเชิงสมาคม (association organization) ซึ่งเป็นการรวมตัวที่เป็นแบบแผน มีความผูกพันที่สะท้อนถึงผลประโยชน์ร่วมของกลุ่ม เช่น สหภาพแรงงาน พรรคการเมือง หรือองค์กรอาสาสมัครอื่นๆ (ดูรายละเอียดใน สมชัย ภัทรธนานันท์, 2560: 52-53) แต่กระนั้น ทฤษฎีการระดมทรัพยากรก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าไม่สามารถแยกได้อย่างชัดเจนระหว่างกลุ่มผลประโยชน์กับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม อีกทั้งยังไม่มี ความชัดเจนในการนิยามว่า ทรัพยากรที่ใช้ในการเคลื่อนไหวทางสังคมนั้น ประกอบด้วยอะไรบ้าง มีแต่เพียงการนิยามกว้างๆ เช่น การประท้วง การสนับสนุนทางการเงิน สิ่งอำนวยความสะดวก เป็นต้น จึงทำให้ทฤษฎีดังกล่าวยังมีจุดอ่อนในบางด้านในการนำมาใช้ในการทำความเข้าใจหรือการวิเคราะห์ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าทฤษฎีกระบวนการทางการเมือง (Political Process Theory) มีมุมมองที่แตกต่างจากทฤษฎีการระดมทรัพยากร เนื่องด้วยทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองไม่เชื่อว่าการก่อกำเนิด การขยายตัว และความตกต่ำของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเกิดจากการมีหรือไม่มีทรัพยากร หากแต่มาจากการมีหรือไม่มีโอกาสทางการเมืองมากกว่า ด้วยเหตุนี้ ปีเตอร์ ไอซิงเกอร์ (Peter Eisinger) จึงได้เขียนบทความที่มีชื่อว่า “*The Conditions of Protest Behavior in American Cities*” เพื่อเสนอแนวคิดโครงสร้างโอกาสทางการเมือง ซึ่งแวดล้อมไปด้วยบริบทต่างๆ ทั้งโครงสร้างทางการเมืองที่เป็นทางการ สถานการณ์ทั่วไปของการตอบสนองของรัฐบาล โครงสร้างทางสังคม และเสถียรภาพทางสังคม โดยไอซิงเกอร์ได้สรุปความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างโอกาสทางการเมืองกับความสำเร็จของการเคลื่อนไหวทางการเมืองของพลเมืองไว้อย่างน่าสนใจว่า ปัจจัยต่างๆ ในสภาวะแวดล้อมได้ก่อให้เกิดข้อจำกัดต่อกิจกรรมทางการเมืองหรือเปิดช่องทางให้แก่กิจกรรมเหล่านั้น ลักษณะของพฤติกรรมของปัจเจกชนและกลุ่มในระบบการเมืองไม่ได้เกิดจากทรัพยากรที่พวกเขามีอยู่เท่านั้น แต่ยังเกิดจากจุดอ่อน อุปสรรค และการเปิด (openness) ของระบบการเมืองเองอีกด้วย นั่นก็คือมีความเชื่อมโยงหรือปฏิสัมพันธ์ระหว่างสภาวะแวดล้อมที่เรียกว่าโครงสร้างโอกาสทางการเมืองกับพฤติกรรมทางการเมือง ในขณะที่ดัก แม็คอาดัม (Doug McAdam) ได้เสนอทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองในหนังสือที่มีชื่อว่า “*Political Process and the Development of Black Insurgency*” ใน ค.ศ. 1982 โดยได้ชี้ให้เห็นถึงจุดอ่อนที่ทำให้ทฤษฎีการระดมทรัพยากรไม่เพียงพอในการอธิบายขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม จุดอ่อนดังกล่าวได้แก่ การมองไม่เห็นความแตกต่างระหว่างสมาชิกของสังคมนการเมืองและผู้เรียกร้องซึ่งไม่ได้เป็นสมาชิกสังคมนการเมือง ทำให้มองไม่เห็นว่าการกลุ่มผลประโยชน์แตกต่างจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างไร การให้ความสำคัญกับคนนอกมากเกินไปทำให้มองข้ามพลังของมวลชน การไม่มีนิยามเชิงปฏิบัติการของทรัพยากรซึ่งเป็นแนวคิดหลักของทฤษฎี และการมีมุมมองต่อความคับข้องใจที่ไม่ลึกซึ้งพอ ดังนั้น อัดัมจึงมองว่าปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งต่อการกำเนิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมต้องประกอบไปด้วยปัจจัยสำคัญสามประการ คือ *ประการแรก* โครงสร้างโอกาสทางการเมือง *ประการที่สอง* ความเข้มแข็งขององค์กรภายในชุมชน และ *ประการที่สาม* การปลดปล่อยทางความรู้ (cognitive liberation) หรือการเปลี่ยนแปลงด้านจิตสำนึกนั่นเอง (ดูรายละเอียดใน สมชัย ภัทรธนานันท์, 2560: 73-86) แต่กระนั้น ทฤษฎีกระบวนการทางการเมืองก็ยังถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าการให้ความสำคัญกับโครงสร้างแต่เพียงด้านเดียว โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับปัจจัยอื่นๆ เช่น ปัจจัยทางวัฒนธรรม ก็อาจทำให้เกิดการเข้าใจที่ผิดพลาดหรือไม่รอบด้านในการอธิบายหรือวิเคราะห์กระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมได้เช่นกัน

นอกจากแนวคิด/ทฤษฎีที่นำเสนอข้างต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นข้อเสนอจากนักวิชาการในสหรัฐอเมริกาแล้วนั้น ยังมีทฤษฎีที่ถูกเสนอขึ้นจากนักวิชาการในยุโรปตะวันตกอีกด้วย นั่นคือ “ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนรูปแบบใหม่” (New Social Movement Theories) ซึ่งการพัฒนาเชิงทฤษฎีที่เกิดขึ้นในสองทศวรรษนี้มีลักษณะแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ เพราะในขณะที่นักวิชาการในสหรัฐอเมริกาศึกษาพฤติกรรมรวมหมู่ นักวิชาการในยุโรปตะวันตกส่วนใหญ่ยังคงศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในกรอบของลัทธิมาร์กซ์ โดยให้ความสนใจไปที่ความขัดแย้งระหว่างทุนกับแรงงาน ความแตกต่างทางชนชั้น การเคลื่อนไหวของกรรมกร และความเป็นไปได้ของการลุกฮือของคนงาน ดังนั้น ในคริสต์ทศวรรษ 1970 ทฤษฎีการระดมทรัพยากรที่เกิดจากการโต้แย้งกับตัวแบบคลาสสิกได้กลายเป็นทฤษฎีหลักในการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใน

สหรัฐอเมริกา ส่วนในยุโรปการศึกษาการเคลื่อนไหวของชนชั้นกรรมาชีพตามแนวทางลัทธิมาร์กซ์ ได้ถูกแทนที่ด้วยการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (สมชัย ภัทรธนานันท์, 2560: 106)

อลัน สก็อต (Alan Scott) ชี้ให้เห็นว่าขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่มีลักษณะสำคัญ 3 ประการ กล่าวคือ ประการแรก ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ต่างจากขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบเก่าในแง่ที่ว่ามันเป็นขบวนการที่เคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมหรือสังคมเป็นหลัก การเคลื่อนไหวทางการเมืองหากจะมีอยู่บ้างก็ถือเป็นเรื่องรอง ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบเก่าอย่างเช่นขบวนการกรรมกรจะเคลื่อนไหวเกี่ยวกับสิทธิของคนงานผ่านการมีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง การมีสหภาพแรงงาน และการมีพรรคการเมืองของตนเอง การเคลื่อนไหวดังกล่าวจึงเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิความเป็นพลเมืองและการมีตัวแทน ทำให้มีลักษณะเป็นขบวนการทางการเมืองเป็นสำคัญ ส่วนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่สนใจเกี่ยวกับค่านิยมและวิถีชีวิตมากกว่าสิทธิพลเมือง จึงมีลักษณะเป็นขบวนการทางสังคมมากกว่าขบวนการทางการเมือง ประการที่สอง ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่เคลื่อนไหวในประชาสังคม (civil society) ขบวนการเหล่านี้ “เลี้ยวรัฐ” (bypass the state) ไม่มุ่งเผชิญหน้าท้าทายรัฐโดยตรง หากแต่มีเป้าหมายในการปกป้องประชาสังคมจากการเบียดขับของรัฐ ประการที่สาม ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ไม่มุ่งที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงผ่านระบบการเมืองและการปฏิบัติการทางการเมือง หากแต่พยายามก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงผ่านการเปลี่ยนแปลงค่านิยมและสร้างวิถีชีวิตแบบใหม่ขึ้นมา (ดูรายละเอียดใน สมชัย ภัทรธนานันท์, 2560: 106)

กล่าวโดยสรุปแล้วนั้น ทฤษฎีเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมสามารถแบ่งได้เป็น 3 กระแส คือ ทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่ ทฤษฎีการระดมทรัพยากร และทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ ซึ่งทฤษฎีพฤติกรรมรวมหมู่นั้น เกิดขึ้นภายใต้บริบทของสังคมที่ผู้คนเผชิญกับความขัดแย้ง ความวุ่นวายทางสังคมหลังสงครามโลกครั้งที่สองหรืออยู่ภายใต้สถานการณ์ทางสังคมที่ไม่ปกติ ช่วงราวทศวรรษ 1940-1950 ขบวนการทางสังคมเป็นปรากฏการณ์ที่ถูกมองในแง่ลบและเป็นการกระทำที่ไร้เหตุผล ดังนั้นการศึกษาขบวนการทางสังคมจึงถูกอธิบายจากแง่มุมของจิตวิทยาเป็นสำคัญ ในขณะที่ทฤษฎีการระดมทรัพยากรเกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1960 อันเป็นบริบทการเติบโตขึ้นของขบวนการทางสังคมที่ลุกขึ้นมาท้าทายสภาพสังคมที่ดำรงอยู่ เช่น ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิพลเมือง ขบวนการต่อต้านสงคราม ขบวนการสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ทำให้การวิเคราะห์ขบวนการทางสังคมในแง่มุมจิตวิทยาเสื่อมความนิยมลง การนิยามความหมายของขบวนการทางสังคมจึงอยู่บนมิติของการเมืองที่มองขบวนการทางสังคมในฐานะการกระทำรวมหมู่ที่มีเหตุผล ส่วนทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่นั้น ให้ความหมายขบวนการทางสังคมในฐานะที่เป็นตัวกระทำการทางสังคม (social agent) หรือตัวแสดงในลักษณะการกระทำรวมหมู่เพื่อตอบโต้ปัญหาและความขัดแย้งใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมอุตสาหกรรมและนำไปสู่สังคมที่ดีกว่า ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่จึงหมายถึงการกระทำรวมหมู่ที่มีจุดมุ่งหมายในการเปลี่ยนแปลงระดับสังคม นั่นคือ การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคม (ดูรายละเอียดใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552: 22-23) เพื่อสร้างสังคมใหม่ด้วยการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกทางสังคม อันจะนำไปสู่การผลิตสร้างวัฒนธรรมและวิถีชีวิตในรูปแบบใหม่ที่ดำเนินไปเพื่อสังคมโดยรวมมากขึ้น

ดังนั้น แนวคิด/ทฤษฎีเกี่ยวกับการศึกษาการเคลื่อนไหวทางสังคมจึงยังคงมีข้อถกเถียง อันนำมาสู่การพัฒนาแนวคิด/ทฤษฎีเพื่อแก้ไขจุดอ่อนหรือข้อบกพร่องต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ซึ่งล้วนแล้วแต่แสดงให้เห็นถึงการพัฒนาอธิบายขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมหรือการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองที่เกิดขึ้นอย่างเป็นพลวัต

หลังจากศึกษาเนื้อหาสาระเรื่องที่ 11.1.2 แล้ว โปรดปฏิบัติกิจกรรม 11.1.2
ในแนวการศึกษาหน่วยที่ 11 ตอนที่ 11.1 เรื่องที่ 11.1.2

ตอนที่ 11.2

แนวคิด/ทฤษฎีและนวัตกรรมการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น

โปรดอ่านแผนการสอนประจำตอนที่ 11.2 แล้วจึงศึกษาเนื้อหาสาระ พร้อมปฏิบัติกิจกรรมในแต่ละเรื่อง

หัวเรื่อง

- เรื่องที่ 11.2.1 แนวคิด/ทฤษฎีการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น
- เรื่องที่ 11.2.2 นวัตกรรมการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น

แนวคิด

1. การสื่อสารทางการเมืองเป็นกระบวนการทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนข้อเท็จจริง ทักษะ และความคิดเห็น ตลอดจนประสบการณ์ต่างๆ ในทางการเมืองระหว่างบุคคล การสื่อสารทางการเมืองนับเป็นกระบวนการพิเศษที่ก่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของสังคม การเมือง และทำให้บุคคลสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมการเมือง จากความหมายดังกล่าว การสื่อสารทางการเมืองจึงต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปหรือมากกว่านั้น เป็นการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารทางการเมือง และก่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในทางการเมือง
2. การสื่อสารผ่านสื่อสังคมออนไลน์ในรูปแบบต่างๆ รวมถึงการเปิดพื้นที่การสื่อสารรูปแบบใหม่ที่เรียกว่า “สื่อพลเมือง” ได้เปิดพื้นที่ให้พลเมืองทุกคนสามารถเป็นผู้สื่อข่าวได้ด้วยตัวเอง ดังนั้นสื่อพลเมืองจึงเป็นหนึ่งในนวัตกรรมใหม่ของการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นที่สามารถใช้เป็นช่องทางในการสื่อสารและมีศักยภาพอันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐได้อย่างน่าสนใจ

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาตอนที่ 11.2 จบแล้ว นักศึกษาสามารถ

1. อธิบายแนวคิด/ทฤษฎีการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นได้
2. อธิบายนวัตกรรมการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นได้

เรื่องที่ 11.2.1 แนวคิด/ทฤษฎีการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมือง และชุมชนท้องถิ่น

การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นไม่ได้มีแนวคิด/ทฤษฎีหลักที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการอธิบายหรือวิเคราะห์เป็นการเฉพาะ แต่หากพิจารณาจากการนิยามความหมายของคำว่า “การสื่อสารทางการเมือง” (political communication) ของไบรอัน แม็คแนร์ (Brian McNair) ซึ่งได้นิยามว่า 1) การสื่อสารที่กระทำโดยนักการเมืองในทุกรูปแบบ รวมถึงตัวแสดงทางการเมือง (political actors) อื่นๆ ซึ่งมีเป้าหมายเฉพาะ 2) การสื่อสารที่ถูกส่งถึงนักการเมืองหรือตัวแสดงทางการเมืองจากบุคคลที่ไม่ใช่นักการเมือง (non-politicians) เช่น ผู้มีสิทธิเลือกตั้งหรือบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ และ 3) การสื่อสารเกี่ยวกับนักการเมืองหรือกิจกรรมของนักการเมือง ผ่านการรายงานข่าว บทบรรณาธิการ (editorials) และสื่อในรูปแบบอื่นที่นำเสนอประเด็นทางการเมือง (Brian McNair, 2011: 4) แล้วนั้น จะพบว่าการสื่อสารทางการเมืองของภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นสอดคล้องกับนิยามในข้อที่สองดังกล่าวข้างต้น เนื่องด้วยเป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นจากภาคประชาชนและชุมชนท้องถิ่น ซึ่งก็คือบุคคลที่ไม่ใช่นักการเมืองไปยังนักการเมืองหรือตัวแสดงทางการเมืองเพื่อสะท้อนให้เห็นปัญหาและข้อเรียกร้องต่างๆ ของภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น

ด้วยเหตุดังกล่าว แนวคิด/ทฤษฎีการสื่อสารทางการเมืองจึงสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างกลไกและกระบวนการการสื่อสารของการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นไปยังรัฐบาลและสาธารณชน เพื่อเป็นอีกหนึ่งช่องทางในการนำเสนอข้อมูลข่าวสารผ่านการบอกเล่าประเด็นปัญหา ส่งผ่านข้อเรียกร้อง และสร้างความเข้าใจต่อสาธารณชนในวงกว้าง เพราะลำพังเพียงการชุมนุมประท้วงเพื่อกดดัน รัฐบาล อาจทำให้ ขบวนการเคลื่อนไหวของการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นสูญเสียความชอบธรรม หากไม่สามารถ นำเสนอปัญหาและข้อเรียกร้องให้สาธารณชนได้เข้าใจในสถานการณ์ที่กลุ่มของตนกำลังเผชิญ ดังนั้น การสื่อสารทางการเมืองจึงเป็นอีกหนึ่งช่องทางที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความทุกข์ยากของประชาชนหรือชุมชน การไร้ประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหาของภาครัฐ และความต้องการที่แท้จริงของภาคประชาชนได้เป็นอย่างดี

การสื่อสารทางการเมืองถือกำเนิดมาตั้งแต่ยุคกรีกโบราณ ตามหลักฐานที่บันทึกไว้ในราว 500 ปีก่อนคริสตกาล อริสโตเติลได้กล่าวว่า “การสื่อสาร คือ การแสวงหาวิธีการจูงใจทุกรูปแบบ” (นันทนา นันทวโรภาส , 2557: 102) แม้ว่าการสื่อสารทางการเมืองจะเป็นเรื่องที่มีมายาวนานแล้ว แต่ศาสตร์แห่งการสื่อสารทางการเมืองกลับเป็นเรื่องใหม่ที่มีการศึกษาอย่างกว้างขวางเมื่อไม่นานมานี้ อาจกล่าวได้ว่า การสื่อสารทางการเมืองที่ได้รับการศึกษาในฐานะศาสตร์นั้น เริ่มต้นขึ้นพร้อมกับการเกิดขึ้นของสื่อโทรทัศน์ในช่วงทศวรรษ 1950 เพราะพลังอำนาจของสื่อโทรทัศน์ที่มีอิทธิพลอย่างสูงต่อผู้ที่รับชม ทำให้นักการเมืองมองเห็นช่องทางของการสื่อสารที่สำคัญนี้ จึงหยิบมาใช้ในทางการเมือง โดยเริ่มต้นจากนายพลไอเซนฮาว (Eisenhower) ที่ใช้สื่อโทรทัศน์ในการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งประธานาธิบดีใน ค.ศ. 1956 และตามมาด้วยจอห์น เอฟ. เคนเนดี (John F. Kennedy) ใน ค.ศ. 1960 ซึ่งในกรณีของเคนเนดีนั้น นับเป็นตัวอย่างของการใช้โทรทัศน์เป็นสื่อในการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งที่มีประสิทธิภาพสูงสุด โดยจอห์น เอฟ. เคนเนดี ได้โต้วาที (Debates) กับรอง

ประธานาธิบดีริชาร์ด นิกสัน (Richard Nixon) ซึ่งเป็นที่รู้จักของชาวอเมริกันมากกว่า แต่จากการปรากฏตัว การวางบุคลิก และการพูดที่โดดเด่นกว่าของจอห์น เอฟ. เคนเนดีที่ถูกถ่ายทอดผ่านสื่อโทรทัศน์ไปยังชาวอเมริกัน กว่าร้อยล้านคนสร้างความประทับใจอย่างสูง จนส่งผลให้ได้รับชัยชนะในการเลือกตั้งเป็นประธานาธิบดีในที่สุด (นันทนา นันทวโรภาส, 2557: 102) นับจากนั้นเป็นต้นมา การศึกษากระบวนการสื่อสารทางการเมืองในฐานะศาสตร์แขนงหนึ่งก็เริ่มขึ้น โดยการศึกษาที่มุ่งไปสู่ความพยายามที่จะอธิบายกระบวนการสื่อสาร ผู้ส่งสาร ผู้รับสาร ตัวข้อมูลข่าวสาร และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากกระบวนการสื่อสารนี้ โดยองค์ประกอบทั้งหมดเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทางการเมือง

สหรัฐอเมริกาจึงเป็นต้นแบบของการศึกษาศาสตร์แห่งการสื่อสารทางการเมือง เพราะเป็นประเทศที่นำเอาสื่อมวลชนมาใช้ในการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งประธานาธิบดีมากกว่าประเทศใดในโลก (เสถียร เขยประดับ, 2540: 1) นอกจากความเป็นประเทศมหาอำนาจอันดับหนึ่งที่ทำให้คนทั่วโลกจับตาแล้ว การสื่อสารทางการเมืองของสหรัฐอเมริกาก็มีความแปลกใหม่ ทั้งตัวเนื้อหาสาระรวมถึงถึงความเป็นผู้นำในการใช้สื่อใหม่ๆ อีกด้วย และด้วยเหตุนี้เองที่บรรดาประเทศต่างๆ จึงพากันศึกษาและพัฒนาการสื่อสารทางการเมืองตามต้นแบบนี้ (นันทนา นันทวโรภาส, 2557: 103)

ทฤษฎีการสื่อสารทางการเมืองจึงปรากฏชัดว่ามีจุดประสงค์เพื่อนำมาใช้ในการทำความเข้าใจ อธิบาย และวิเคราะห์การใช้สื่อมวลชนเพื่อหวังผลทางการเมือง เช่น การรณรงค์ทางการเมืองในการหาเสียงเลือกตั้ง การแถลงนโยบายของรัฐบาล การปราศรัยในรัฐสภา การอภิปรายไม่ไว้วางใจ และการแถลงผลการดำเนินงานของรัฐบาล เป็นต้น เนื่องด้วยประชาชนส่วนใหญ่ไม่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมหรือรับรู้ข้อมูลข่าวสารอันเกิดขึ้นภายในกระบวนการดังกล่าวได้ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องใช้ “สื่อ” (media) ไม่ว่าจะเป็นวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ เว็บไซต์ (website) และสื่อสังคมออนไลน์ (social media) ในการส่ง “สาร” (message) ต่างๆ ไปถึงประชาชน แต่กระนั้น การสื่อสารทางการเมืองก็ได้จำกัดไว้เฉพาะการใช้ในกระบวนการทางการเมืองที่เป็นทางการหรือกระทำผ่านสถาบันทางการเมืองเท่านั้น หากแต่มันยังสามารถถูกนำมาประยุกต์ใช้เป็นกลไกในการสื่อสารทางการเมืองของภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นไปสู่รัฐบาลและสาธารณชนได้ในอีกทางหนึ่งด้วย

การศึกษากระบวนการสื่อสารทางการเมือง นอกจากการศึกษาจากตัวนักการเมืองซึ่งเป็นผู้สื่อสารแล้ว ยังต้องศึกษาถึงสื่อมวลชนที่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดข่าวสารทางการเมืองไปยังประชาชนอีกด้วย ที่สำคัญคือการศึกษาการสื่อสารทางการเมืองจากอดีตจนถึงปัจจุบันได้คลี่คลายไปตามวิวัฒนาการ จากการสื่อสารผ่านสื่อมวลชนที่มีสื่อมวลชนเป็นผู้กำหนดวาระเนื้อหา การนำเสนอ มาจนถึงสื่อใหม่ในปัจจุบันที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญทางการสื่อสารการเมือง เพราะเหตุที่อินเทอร์เน็ตนั้นแพร่ขยายไปในทุกคร่าวเรือน ทำให้ประชาชนสามารถรับข่าวสารโดยตรงจากนักการเมืองได้โดยไม่ต้องผ่านสื่อมวลชนอีกต่อไป ซึ่งทำให้การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารเป็นสิ่งที่ง่ายและตรง ขณะเดียวกันการบิดเบือนข่าวสารก็สามารถแพร่ขยายได้รวดเร็วเช่นกัน (นันทนา นันทวโรภาส, 2557: 103-104) ดังจะเห็นได้ว่าการสื่อสารในยุคดิจิทัลนั้น มีการปรากฏการบิดเบือนข่าวหรือการสร้าง “ข่าวปลอม” เพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว เนื่องด้วยเทคโนโลยีการตัดต่อภาพและการนำเข้าสู่ข้อมูลข่าวสารผ่านสื่อสังคมออนไลน์มาสามารถทำได้ง่ายและรวดเร็วขึ้น โดยในประเทศไทยได้ออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์เพื่อกำหนดความผิดฐานนำเข้าสู่ระบบคอมพิวเตอร์ซึ่งข้อมูลคอมพิวเตอร์อันเป็นเท็จ

นอกจากนั้นการสื่อสารทางการเมืองยังเป็นกระบวนการทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนข้อเท็จจริง ทักษะ และความคิดเห็น ตลอดจนประสบการณ์ต่างๆ ในทางการเมืองระหว่างบุคคล การสื่อสารทางการเมืองนับเป็นกระบวนการพิเศษที่ก่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของสังคมการเมือง และทำให้บุคคลสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมการเมือง จากความหมายดังกล่าว การสื่อสารทางการเมืองจึงต้อง 1. เกี่ยวข้องกับบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปหรือมากกว่านั้น 2. เป็นการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารทางการเมือง และ 3. ก่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในทางการเมือง (ประทุม ฤกษ์กลาง, 2553: 34) ซึ่งจากความหมายดังกล่าวนี้ จึงสะท้อนให้เห็นถึงการมีพื้นที่ให้การเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นสามารถสื่อสารระหว่างเพื่อสร้างความเข้าใจให้กับประชาชนทั่วไปผ่านการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อส่งสารที่ภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นต้องการเสนอผ่านช่องทางอย่างไม่เป็นทางการได้อีกช่องทางหนึ่ง เนื่องด้วยหากต้องการสื่อสารผ่านสื่อมวลชนกระแสหลักก็อาจจะถูกปิดกั้นจากรัฐบาลหรือนักการเมืองที่สามารถใช้อำนาจหรืออิทธิพลในการปิดกั้นการส่งข่าวสารผ่านสื่อมวลชนกระแสหลักต่างๆ โดยเฉพาะสื่อมวลชนที่อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของรัฐ

ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้การเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นเลือกที่จะสร้าง “สื่อทางเลือก” (Alternative Media) ขึ้นมา เพื่อใช้เป็นช่องทางในการสื่อสารรูปแบบใหม่ ด้วยเห็นว่าเทคโนโลยีการสื่อสารยุคใหม่ได้ช่วยให้ประชาชนสามารถเข้าถึงเครื่องมือสื่อสารได้มากขึ้น จึงสามารถเปลี่ยนสถานะจากการเป็นเพียงผู้รับสาร กลายเป็นผู้ส่งสารที่สามารถผลิตเนื้อหาข่าวสารหรือตอบโต้ข่าวสารได้ด้วยตัวเอง ประกอบกับความเสื่อมถอยของสื่อมวลชนกระแสหลักที่สะท้อนที่เริ่มกลายเป็นการประกอบธุรกิจที่ต้องอาศัยอำนาจเงินและอำนาจทางการเมือง จนนำมาซึ่งการเลือกข้างและการเลือกนำเสนอข่าวหรือเซ็นเซอร์ตัวเองลงในบางประเด็น (TCIJ, 2558) เนื่องด้วยสังคมหลังอุตสาหกรรมเป็นสังคมข้อมูลข่าวสาร (Information Society) ดังนั้น การสร้างความมั่นคงจึงสามารถเกิดขึ้นได้จากการไหลเวียน การใช้ประโยชน์ และการควบคุมข้อมูลข่าวสาร ข้อมูลข่าวสารจึงสามารถสร้างผลกำไรได้ไม่น้อยไปกว่าการผลิตสินค้า ดังจะเห็นได้จากเศรษฐกิจฐานความรู้ (Knowledge – base Economy) เทคโนโลยีข้อมูลข่าวสาร การขยายตัวของตลาดการเงินและการธนาคาร สื่อมวลชน รวมทั้งวัฒนธรรมบริโภคนิยมที่สร้างตราสินค้า (Branded) ผ่านการโฆษณา แล้วขายสินค้าในฐานะที่เป็นสินค้าเชิงวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิต (Lifestyle) และอัตลักษณ์ส่วนบุคคล ด้วยเหตุนี้ข้อมูลข่าวสารจึงกลายเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ข้อมูลข่าวสารที่ผู้คนครอบครองถูกนำมาสร้างความเข้าใจต่อโลกของพวกเขา ถ้าสามารถควบคุมความหมายของข้อมูลข่าวสารได้ ย่อมสามารถนำเสนอสิ่งต่างๆ ต่อผู้คนในทางใดทางหนึ่ง ทำให้สามารถควบคุมทัศนคติต่อโลก รวมทั้งตำแหน่งแหล่งที่ของเขาภายในสังคมได้ (ดูรายละเอียดใน สมชัย ภัทรธนานันท์, 2560: 118) ดังนั้น ภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นจึงมีความต้องการที่จะมีพื้นที่การสื่อสารของตนเพื่อเอื้อให้การสื่อสารสามารถส่งผ่านไปสู่อาสาธาณชนได้โดยตรง ถูกต้องรวดเร็ว และไม่ถูกครอบงำทั้งจากรัฐและทุน

หากแต่การจะเป็นสื่อทางเลือกได้นั้น สื่อต่างๆ จะต้องมียุคประกอบอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ 1. เป็นสื่อที่ไม่หวังผลกำไร แสดงออกโดยชัดเจนว่าเป็นการทำสื่อโดยมีความมุ่งหวังอะไรบางอย่างที่ไม่ใช่หวังผลทางการค้า 2. ประเด็นที่หยิบยกมานำเสนอควรจะเน้นไปที่ประเด็นทางสังคมหรือการแสดงความคิดเห็นอย่างสร้างสรรค์หรือทั้งสองอย่าง และ 3. สื่อผู้นั้นนิยมตัวเองว่าเป็นสื่อทางเลือก นอกจากนี้ยังมีการจำแนกรูปแบบของสื่อทางเลือกออกเป็น 4 กลุ่ม คือ 1. สื่อเพื่อชุมชน 2. สื่อที่นำเสนอข้อมูลในลักษณะที่แตกต่างจาก

สื่อกระแสหลัก 3. สื่อซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของภาคประชาสังคม นำเสนอเนื้อหาที่ต่างจากสื่อของรัฐและสื่อเชิงพาณิชย์ และ 4. สื่อที่ปลุกกระตุ้นให้เกิดการรณรงค์ซึ่งเชื่อมโยงกับท้องถิ่นและสังคมโลก อย่างไรก็ตาม มีผู้โต้แย้งว่าข้อเสนอนี้ยังไม่รัดกุม เนื่องจากยังไม่ครอบคลุมสื่อใหม่บางประเภท จึงได้มีการเสนอให้แบ่งว่าสื่อทางเลือกคือ “สื่อเชิงวิพากษ์” (Critical Media) ซึ่งมีความแตกต่างจากสื่อทั่วไปซึ่งเรียกว่า “สื่อมวลชนในโลกทุนนิยม” (Capitalist Mass Media) (TCIJ, 2558) ดังมีรายละเอียดสามารถจัดแบ่งได้ตามตารางด้านล่างนี้

ทิศทาง	สื่อสารมวลชนในโลกทุนนิยม	สื่อทางเลือก
การผลิตข้อมูลข่าวสาร	นักข่าวมืออาชีพ, นักข่าวชั้นนำ	นักข่าวพลเมือง
โครงสร้างของผลผลิตจากสื่อ	ยึดอุดมการณ์ผลิตแบบดั้งเดิม	มีเนื้อหาเชิงวิพากษ์
โครงสร้างขององค์กรสื่อ	มีโครงสร้างเป็นลำดับขั้น	โครงสร้างเน้นรากหญ้า, แนวราบ
โครงสร้างของการกระจายผลผลิต	มีแผนการตลาดและประชาสัมพันธ์	ใช้ช่องทางที่เป็นทางเลือกใหม่
กระบวนการรับสารของผู้อ่าน	ผ่านการจัดการและปรับปรุงให้เหมาะสม	รับรู้จากการวิพากษ์ โต้แย้ง ถกเถียง

ที่มา: Fuchs, Christian, (2010) “Alternative Media as Critical Media”, *European Journal of Social Theory*, 13 (2), p. 178 อ้างถึงใน TCIJ, 2588.

นอกจากสื่อทางเลือกจะเป็นสื่อรูปแบบใหม่ที่สำคัญกับการสร้างช่องทางเพื่อให้ภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นมีสื่อของตนเองแล้วนั้น เกลเมนเซีย โรดริเกซ (Clemencia Rodriguez) ยังได้เสนอแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการสร้าง “สื่อพลเมือง” (citizen media) โดยได้นิยามความหมายของสื่อพลเมืองไว้ว่า สื่อพลเมืองคือสื่อที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและบุคลิก (Metamorphic Transformation) ของบุคคลที่มีส่วนร่วมในสื่อทางเลือกหรือสื่อชุมชน จากที่เดิมเป็นเพียงผู้มีส่วนร่วมของสื่อ ให้กลายเป็นพลเมืองที่กล้าแสดงออกด้วยการกระทำหรือปฏิบัติการทางการเมือง (Active Citizen) ดังนั้นแนวความคิดเกี่ยวกับสื่อพลเมืองจึงเป็นเรื่องของการเพิ่มพลังอำนาจ การสร้างสำนึกใหม่ และการแตกตัวของอำนาจที่รวมศูนย์อยู่ กระบวนการเช่นนี้เกิดขึ้นเมื่อสมาชิกสังคมหนึ่งๆ ไม่ว่าจะหญิง ชาย หรือเยาวชนสามารถเข้าถึงสื่อและเข้าไปถือครองเป็นเจ้าของสื่อได้ หมายความว่า ในขณะที่พลเมืองทั้งหลายสร้างรหัสและสัญลักษณ์ทางการสื่อสารและวัฒนธรรม เพื่อนิยามโลกแห่งความหมายและตั้งชื่อสิ่งต่างๆ ตามความคิดของตนขึ้นมา ผู้มีส่วนร่วมของสื่อพลเมืองก็กำลังก่อความขัดแย้งความสัมพันธ์ทางอำนาจ พวกเขาปฏิบัติการในฐานะเป็นผู้กระทำ และกลายเป็นผู้สร้างชีวิตและวัฒนธรรมของตนในปัจจุบันและอนาคตขึ้นมา (อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, 2550: 13)

สื่อพลเมืองหรือสื่อภาคประชาชนจึงเป็นคำที่ให้ความหมายในเชิงสิทธิการสื่อสารของประชาชน โดยตรงในเรื่องของความเป็นเจ้าของคือสื่อของประชาชน ดำเนินการโดยประชาชน และมีเป้าหมายของการสื่อสารคือเพื่อประชาชน (of the people, be the people and for the people) ดังนั้น ในขณะที่สื่อทางเลือกให้ความสำคัญกับการสร้างเครือข่ายภาคประชาชนและการสื่อสารที่ต่อต้านนโยบายและโครงสร้างอำนาจรัฐที่ไม่เป็นธรรม หากแต่สื่อพลเมืองกลับมุ่งเน้นไปที่การสื่อสารที่มีพลังในการเปลี่ยนแปลงความรู้สึกนึกคิดของพลเมืองที่จะนำไปสู่ปฏิบัติการทางการเมืองที่พลเมืองเป็นผู้ลงมือกระทำด้วยตนเอง ดังนั้น สื่อทางเลือก

และสื่อพลเมืองจึงมองไปที่เรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างสื่อภาคประชาชนและอำนาจใน 2 ระดับ คือ ระดับปัจเจกบุคคล และระดับรัฐ และใน 2 ด้าน คือ การเพิ่มอำนาจของประชาชน และการก่อกวนขัดขืนอำนาจที่กดประชาชนไว้ หรือสรุปว่าเป็นสื่อที่มีเป้าหมายเพื่อประชาธิปไตย (อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, 2550: 14) ที่สำคัญคำว่าสื่อพลเมืองยังสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสถานะของคนๆ นั้นในสังคมประชาธิปไตย เป็นคำที่เชื่อมโยงความหมายของสื่อกับกระบวนการทางการเมือง สังคมและวัฒนธรรม โดยมีพลเมืองและภาคประชาชนเป็นศูนย์กลางของกระบวนการสื่อสาร ประการสำคัญ เป็นการชี้ให้เห็นศักยภาพของพลเมืองในอันที่จะร่วมกันสร้างโลกทางสัญลักษณ์และโลกทางวัตถุด้วยตนเอง ซึ่งแตกต่างจากกระบวนการทศน์ของแบบเสรีประชาธิปไตยที่เชื่อในระบบการเมืองผ่านตัวแทน (อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, 2550: 14)

สื่อภาคประชาชนที่ให้ความสำคัญกับศักยภาพของสื่อในด้านการปลดปล่อยประชาชนให้เป็นอิสระจึงต้องมีคุณสมบัติที่สื่อสารตอบโต้ระหว่างผู้รับและผู้สร้าง หรืออาจจะกลับบทบาทกันไปมาได้ตลอดเวลา ในการดำเนินการผลิตและสร้างสรรค์ต้องเป็นกระบวนการของกลุ่มมากกว่าผลงานของปัจเจกบุคคล และเกี่ยวข้องอย่างแท้จริงกับชีวิตและความจำเป็นพื้นฐานของประชาชนชนธรรมดา (อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, 2550: 16) ประชาชนจึงได้เปลี่ยนสถานะจากการเป็นผู้บริโภคสื่อมาเป็นผู้ผลิตสื่อ ซึ่งหมายถึงเป็นผู้สื่อสาร – ส่งสาร ที่มีอำนาจในการควบคุมวาทกรรมในการสื่อสารของตนและกลุ่มตนได้โดยตรง ดังจะเห็นได้จากการที่ประชาชนกลุ่มต่างๆ ได้จัดตั้งองค์กรสื่อและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่รวมเอาเรื่องสารสนเทศและการสื่อสารเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของแนวทางการทำงานมากขึ้นเรื่อย ๆ นับเป็นทิศทางของการก่อตัวของสื่อภาคประชาชนที่เติบโตคู่ขนานไปกับกระบวนการประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม และการสื่อสารแบบประชาธิปไตยที่มีการเคลื่อนไหวอย่างกว้างขวางอยู่ในปัจจุบันและในขอบเขตทั่วโลก (อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์, 2550, น. 17) ดังนั้นการสื่อสารจึงมีส่วนสำคัญในการสร้างให้พลเมืองมีส่วนร่วมโดยตรงในกระบวนการสื่อสารทางการเมืองมากขึ้น ซึ่งแนวทางการสื่อสารในลักษณะดังกล่าวยังกลายเป็นช่องทางใหม่ที่มีการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นสามารถใช้เป็นช่องทางเพื่อสื่อสารให้เห็นถึงความต้องการเรียกร้องสิทธิหรือนโยบายต่างๆ จากรัฐได้อีกช่องทางหนึ่ง

หลังจากศึกษาเนื้อหาสาระเรื่องที่ 11.2.1 แล้ว โปรดปฏิบัติกิจกรรม 11.2.1

ในแนวการศึกษาหน่วยที่ 11 ตอนที่ 11.2 เรื่องที่ 11.2.1

เรื่องที่ 11.2.2

นวัตกรรมการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น

การก้าวเข้าสู่ “ยุคดิจิทัล” (Digital Age) ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วด้านการสื่อสารโทรคมนาคม ก่อให้เกิดรูปแบบสังคมรูปแบบใหม่ที่ทุกคนสามารถใช้ช่องทางในการสื่อสารผ่านสื่อสังคมออนไลน์หรือโซเชียลมีเดีย (social media) ในการสร้าง “ชุมชนเสมือน” (Virtual community) ซึ่งเป็นชุมชนที่ไม่ได้จำกัดขอบเขตเฉพาะพื้นที่ เฉกเช่นชุมชนในรูปแบบเก่าที่ถือเอาการดำรงอยู่และการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในพื้นที่เป็นฐานในการสร้างชุมชน ดังนั้นชุมชนเสมือนจึงเป็นชุมชนที่ถูกสร้างขึ้นอย่างไร้พรมแดน กล่าวคือ พลเมืองในทุกพื้นที่ทั่วโลกสามารถเข้ามาเป็นสมาชิกของชุมชนต่างๆ ได้อย่างเสรี เนื่องจากทุกคนสามารถติดต่อสื่อสารหรือมีปฏิสัมพันธ์กันผ่านเทคโนโลยีที่ทันสมัยโดยไม่ต้องดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่เดียวกันอีกต่อไป ที่สำคัญการสร้างชุมชนกลับเกิดขึ้นจากการที่สมาชิกมีความสนใจในประเด็นบางอย่างร่วมกัน จนนำมาสู่การสร้างความสัมพันธ์ผ่านการพูดคุย แลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นผ่านสื่อสังคมออนไลน์ในรูปแบบต่างๆ อันนำมาสู่การสร้างชุมชนรูปแบบใหม่ด้วยการใช้สื่อดิจิทัล (digital media) เป็นช่องทางในการสร้างและดำรงอยู่ของชุมชน

คำว่า “สื่อดิจิทัล” เป็นการนำคำสองคำคือคำว่า “สื่อ” และคำว่า “ดิจิทัล” มาสมาสกันเกิดเป็นคำใหม่ที่มีนักคิดและนักวิชาการให้ความหมายไว้อย่างหลากหลาย หากแต่ความหมายที่ใช้ร่วมกันหรือมีความใกล้เคียงและคล้ายคลึงกันมากที่สุด ก็คือ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่มาแทนที่สื่อแอนะล็อก (Analog media) โดยมักมีการนำเอาข้อความ กราฟิกส์ ภาพเคลื่อนไหว เสียง ภาพวิดีโอ เว็บไซต์ สื่อสังคมออนไลน์หรือโซเชียลมีเดีย รวมไปถึงเนื้อหาดิจิทัลสมัยใหม่อื่นๆ เข้ามาผสมผสานและเชื่อมโยงกันเพื่อประโยชน์ในการใช้งาน ดังนั้น สื่อดิจิทัลโดยเฉพาะโซเชียลมีเดียสามารถสร้างปรากฏการณ์ใหม่ๆ ให้กับวงการสื่อทั่วโลกได้อย่างมากมายไม่เว้นแม้แต่ประเทศไทยเอง จนอาจกล่าวได้ว่าบทบาทของสื่อดิจิทัลในปัจจุบันได้มาไกลจนถึงจุดที่ถูกหลอมรวมกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนไทยจำนวนมากไปแล้ว (ดูรายละเอียด ชุตินันต์ เกิดวิบูลย์เวช, 2560: 4-7) โดยในส่วนของการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นไทยก็ได้นำสื่อดิจิทัลมาใช้เป็นหนึ่งในกลไกการสื่อสารทางการเมืองเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการสร้างช่องทางสื่อสารผ่านเว็บไซต์และเพจเฟซบุ๊กจำนวนมาก เพื่อเผยแพร่ข้อมูล สภาพปัญหา และข้อเรียกร้องเชิงนโยบาย ด้วยต้องการให้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมีช่องทางในการสื่อสารกับสาธารณชนเพิ่มมากขึ้น ที่สำคัญในหลายครั้งยังประสบความสำเร็จจนกระทั่งสื่อกระแสหลักได้นำข้อมูลหรือเนื้อหาที่ปรากฏในสื่อสังคมออนไลน์ไปสื่อสารต่อในรายการข่าวหรือรายโทรทัศน์อีกด้วย

นอกจากนี้ เทคโนโลยียุคดิจิทัลโดยเฉพาะโซเชียลมีเดียยังทำให้เกิดนิยามใหม่ของคำว่าสาธารณชน ซึ่งต่างไปจากเดิม โดยกลุ่มสาธารณชนใหม่นี้แม้จะมีที่มาจากกรรวมตัวและการกระจายตัวที่ต่างไปจากนิยามของกลุ่มสาธารณชนแต่เดิม อีกทั้งยังไม่ได้มีจำนวนมากถึงขนาดที่จะเรียกว่าเป็นตัวแทนของคนส่วนใหญ่ได้อย่างเต็มปากเต็มคำ แต่เนื่องจากจำนวนคนของกลุ่มสาธารณชนใหม่บนโซเชียลมีเดียนี้มีอยู่ไม่น้อย อีกทั้งยังมี

รูปแบบการกระจายตัวและรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ที่กว้างขวางและไม่ได้จำกัดอยู่ด้วยภูมิลำเนาหรือภูมิภาค ประเทศ แต่กระนั้นก็ยังมีความกังวลต่อการใช้สื่อดังกล่าวในกลุ่มสาธารณชนในโลกออนไลน์ในหลายด้าน เช่น การสร้าง “อัตตาสาธารณะ” (Egocentric Public) (ดูรายละเอียด ชูติสันต์ เกิดวิบูลย์เวช, 2560: 4-7) ซึ่งเป็นการสร้างความเชื่อหรือความคิดเห็นไปในแนวทางเดียวกันของคนส่วนใหญ่ จนกระทั่งก่อให้เกิดการไม่รับฟังความเห็นต่างของคนอื่นอย่างสิ้นเชิง หรือการนำเข้าสู่ข้อมูลซึ่งยังคงเป็นประเด็นถกเถียงทางสังคม ก็อาจนำมาซึ่งความสับสนจนส่งผลต่อความน่าเชื่อถือของข้อมูลข่าวสารที่ถูกส่งผ่านสื่อดิจิทัลออนไลน์

หากมองปรากฏการณ์ข้างต้นผ่านมุมมองของเยอร์เกน ฮาเบอร์มาส (Jürgen Habermas) สมาชิกสำนักแฟรงค์เฟิร์ต ซึ่งให้ความสนใจกับ “*ความมีเหตุผลในการสื่อสาร*” (communicative rationality) แล้วนั้น ฮาเบอร์มาสอธิบายว่า ด้วยความมีเหตุผลในการสื่อสารนี้เองที่จะทำให้ “ความเป็นตัวตน” (selfhood) ทั้งระดับปัจเจกและระดับสังคมเกิดขึ้นได้ เพราะคนที่ต้องการเสรีภาพนั้น ต้องเป็นคนที่มีความตระหนักในความเป็นตัวของตัวเองเสียก่อน (สังคมเองก็เช่นเดียวกัน) นอกจากนั้น คุณูปการอีกประการหนึ่งของความมีเหตุผลในการสื่อสารก็คือ หากมีการสื่อสารกันระหว่างคนในชุมชน จะทำให้แต่ละฝ่ายสามารถเข้าถึงอัตวิสัยของกันและกัน (Intersubjectivity) หรืออาจกล่าวได้ว่า การพูดจากันทำให้เราเข้าถึงและเข้าใจซึ่งกันและกัน ทำให้มีภาษาที่จะพูดกันรู้เรื่อง (intersubjective language) และสามารถบรรลุถึงข้อเห็นพ้องต้องกันได้ ในท้ายที่สุด (consensus) ดังนั้น การสื่อสารจึงมีฐานะเป็นเครื่องมือของการเข้าสู่ความมีเหตุผลและเสรีภาพ เนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับการสื่อสาร (ภาษา) นั้น มีอยู่ 2 ด้านที่ตรงกันข้าม แต่เกิดขึ้นควบคู่กันอยู่ตลอดเวลา ในด้านหนึ่งคนเราจำเป็นต้องสื่อสาร/ใช้ภาษาตามกรอบที่สังคมกำหนดมาให้ แต่ในอีกด้านหนึ่งมนุษย์มีฐานะเป็นผู้ใช้ภาษา ทำให้มนุษย์มีอิสระที่จะสร้างสรรค์ภาษาให้แปลกใหม่จากกรอบออกไปอยู่เสมอ ภาษาจึงเป็นปริณิชนที่ทำให้มนุษย์ได้มีโอกาสใช้อิสระเสรีภาพ ด้วยเหตุดังกล่าว การสื่อสารจึงเป็นเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับการปลดปล่อยสังคมให้มีเสรีภาพ ในการนี้จึงมีความจำเป็นต้องสร้างเงื่อนไขให้มนุษย์ได้พัฒนาสมรรถนะทางการสื่อสาร (communication competence) เพื่อจะได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทุกระดับ คำว่า “*สมรรถนะทางการสื่อสาร*” จึงหมายถึงขีดความสามารถที่รู้ว่าจะใช้ภาษาอย่างไรให้เหมาะสมเพื่อบรรลุเป้าหมายและสามารถโต้แย้งให้ได้อย่างถูกต้อง (ดูรายละเอียดใน กาญจนา แก้วเทพ, 2553: 104-105)

นอกจากแนวคิดข้างต้นแล้วนั้น ฮาเบอร์มาสยังได้เสนอแนวคิด “*พื้นที่สาธารณะ*” (public sphere) ซึ่งเป็นอีกหนึ่งแนวคิดสำคัญที่สามารถถูกนำมาใช้ในการทำความเข้าใจการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่น เนื่องด้วยแนวคิดพื้นที่สาธารณะได้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของการช่วงชิงพื้นที่สาธารณะในแต่ละยุคสมัย และการนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้ในการอธิบายปริณิชนทางการเมือง

โดยฮาเบอร์มาสได้สืบค้นพัฒนาการของสิ่งที่เรียกว่า “*พื้นที่สาธารณะ*” โดยเริ่มตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 ซึ่งสังคมยุโรปยังคงเป็นสังคมศักดินา พร้อมๆ กับที่ชนชั้นกระฎุมพีเริ่มแตกหน่อขึ้นมาในยุคศักดินานั้น มีแต่สถาบันกษัตริย์และสถาบันศาสนาเท่านั้นที่จะมีอภิสิทธิ์ในการเข้าถึงพื้นที่สาธารณะในทางการเมือง (public sphere in political society) หมายความว่า มีแต่ชนชั้นกษัตริย์ ขุนนางชั้นสูง และพระเท่านั้นที่มีอำนาจในการตัดสินใจในกิจการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสาธารณะ เช่น การออกกฎหมาย การถืออำนาจครอบครองที่ดิน การผูกขาดความรู้และการโฆษณาเผยแพร่ความรู้แก่สาธารณะ เป็นต้น และเพื่อที่จะรักษา

อภิสิทธิ์ในพื้นที่สาธารณะทางการเมืองของตน รัฐ (กษัตริย์ ขุนนางชั้นสูง และพระ) ยังกำหนดอำนาจที่จะใช้ความรุนแรงปราบปรามคนกลุ่มอื่นที่รุกล้ำเข้ามาในพื้นที่สาธารณะดังกล่าว จนกระทั่งถึงช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ต่อกับคริสต์ศตวรรษที่ 18 จึงเริ่มปรากฏการสร้างพื้นที่สาธารณะของคนกลุ่มใหม่ในสังคม โดยกลุ่มคนที่เข้าร่วมในพื้นที่สาธารณะได้แก่พวกชนชั้นกลาง (พ่อค้า ช่างฝีมือ) ขุนนาง ปัญญาชน (แต่เป็นผู้ชายเกือบทั้งหมด) ที่นัดพบปะกันตามร้านกาแฟและโรงเหล้า ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าพื้นที่เหล่านี้เป็นพื้นที่ที่ค่อนข้างปลอดภัยจากอำนาจของกษัตริย์และศาสนา เนื่องจากสังกัดอยู่ในภาคประชาสังคม (civil society) โดยบุคคลกลุ่มนี้จะนัดพบปะกันอย่างสม่ำเสมอเพื่อพูดคุยถกเถียงกันอย่างมีอิสระเสรีและใช้เหตุผลในเรื่องกฎหมาย การเมืองการปกครองต่างๆ ของรัฐ การโต้แย้งกันนี้จะนำไปบนหลักความเสมอภาคเท่าเทียม โดยมีบทบาทของสื่อมวลชนประเภทหนังสือพิมพ์เป็นศูนย์กลาง กล่าวคือ เรื่องที่พูดคุยกันจะเป็นประเด็นของผลประโยชน์ร่วมกันที่สมาชิก ประเด็นที่ได้รับข่าวสารจากหนังสือพิมพ์ หรือเป็นการมาพบปะเพื่ออ่านหนังสือพิมพ์ด้วยกัน จนกระทั่งทำให้พื้นที่สาธารณะดังกล่าวได้ทำหน้าที่เป็นพื้นที่ต่อสู่ทางการเมืองของชนชั้นกลาง เพราะได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือของชนชั้นกลางในการต่อสู้กับชนชั้นศักดินาจนได้รับชัยชนะ (ดูรายละเอียดใน กาญจนา แก้วเทพ, 2553:112-113)

แม้ว่าต้นแบบของรูปแบบการสื่อสารที่สามารถสร้างพื้นที่สาธารณะได้ในทัศนะของฮาเบอร์มาสจะต้องเป็นรูปแบบของการสื่อสารแบบเผชิญหน้า (face-to-face communication) แต่ทว่าในปัจจุบันนี้จะมีปัญหาอุปสรรคอย่างมากที่จะเกิดรูปแบบการสื่อสารดังกล่าวในพื้นที่สาธารณะ เนื่องจากเหตุปัจจัยหลายประการ นับตั้งแต่การขาดอาณาบริเวณที่เป็นรูปธรรม ตลอดจนสภาพชีวิตที่ค่อนข้างแตกแยกของผู้คน ส่วนการใช้สื่อมวลชนเพื่อการสร้างพื้นที่สาธารณะก็อาจจะมีอุปสรรคตั้งแต่ลักษณะทางธุรกิจของสื่อ การถูกควบคุมจากรัฐ ตลอดจนความยากลำบากที่จะมีโอกาสเป็นผู้ส่งสาร หากแต่ในปัจจุบัน กลับมีช่องทางการสื่อสารรูปแบบใหม่และกลุ่มคนจำนวนไม่น้อยได้หันมาใช้บรรดาสื่อใหม่ๆ ในการเข้าถึงพื้นที่สาธารณะ (ดูรายละเอียดใน กาญจนา แก้วเทพ, 2553: 129) ด้วยการสื่อสารผ่านสื่อสังคมออนไลน์ในรูปแบบต่างๆ รวมถึงการเปิดพื้นที่การสื่อสารรูปแบบใหม่ที่เรียกว่า “สื่อพลเมือง” ซึ่งเปิดพื้นที่ให้พลเมืองทุกคนสามารถเป็นผู้สื่อข่าวได้ด้วยตัวเอง โดยในส่วนของประเทศไทยนั้น เหตุการณ์ความรุนแรงทางการเมืองในช่วงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2553 ได้ตอกย้ำถึงความสำคัญของสื่อพลเมือง โดยเฉพาะในบรรยากาศที่รัฐประกาศใช้พระราชกำหนดการบริหารราชการในสถานการณ์ฉุกเฉินปิดกั้นเสรีภาพในการแสดงออก ผู้ใช้อินเทอร์เน็ตที่สื่อสารกันผ่านเว็บไซต์โซเชียลมีเดียอย่างเฟซบุ๊กและทวิตเตอร์มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการนำเสนอข่าวสารที่รวดเร็ว ทันเหตุการณ์ และหลากหลายกว่าสื่อกระแสหลัก เช่น โทรทัศน์และหนังสือพิมพ์ หรือกรณีการเปิดโปงกลโกงของเครื่องตรวจจับวัตถุระเบิด GT200 โดยนักวิทยาศาสตร์ในห้องห่วยของเว็บไซต์พันทิป (Pantip.com) ซึ่งนำไปสู่การตรวจสอบอย่างเป็นทางการ จนกระทั่งนำมาสู่การระงับการสั่งซื้อเครื่องตรวจจับระเบิดดังกล่าว (ดูรายละเอียดใน เครือข่ายพลเมืองเน็ต, 2553: 5) ดังนั้น สื่อพลเมืองจึงเป็นหนึ่งในนวัตกรรมใหม่ของการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นที่สามารถใช้เป็นช่องทางในการสื่อสารและมีศักยภาพอันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐได้อย่างน่าสนใจ

สื่อพลเมืองเกิดขึ้นและขยายตัวอย่างแพร่หลายทางเครือข่ายสังคมออนไลน์หรือเว็บไซต์เครือข่ายสังคม (Social Networking Websites หรือ Online Social Network) ซึ่งโดยทั่วไปแล้วหมายถึง ชุมชน

ออนไลน์อันประกอบด้วยเครือข่ายของบุคคลซึ่งเชื่อมต่อกันผ่านทางหน้าประวัติส่วนบุคคลของผู้ใช้งานแต่ละคน (Profiles) หากพิจารณาเครือข่ายสังคมออนไลน์ในกรอบพัฒนาการของเว็บไซต์ทางเครือข่ายอินเทอร์เน็ต จะเห็นได้ว่า เครือข่ายสังคมออนไลน์มีลักษณะที่เทียบได้กับ “Web 2.0” ซึ่งหมายถึงเว็บไซต์ที่ผู้ให้บริการมิได้เป็นผู้ให้บริการด้านเนื้อหาข้อมูล เนื่องจากเนื้อหาข้อมูลที่เผยแพร่และแลกเปลี่ยนกันนั้นเกิดจากการสร้างและนำเข้าสู่ระบบโดยผู้ใช้งานแต่ละคน (User generated content) ซึ่งแตกต่างจากยุค “Web 1.0” อันเป็นช่วงเริ่มต้นของอินเทอร์เน็ตและเว็บไซต์ที่มีลักษณะของการให้ข้อมูลทิศทางเดียว เช่น ข้อมูลถูกส่งผ่านจากเว็บไซต์หนึ่งไปสู่ผู้เข้าชม ในขณะที่ยุค “Web 2.0” นั้น ผู้ให้บริการเครือข่ายสังคมออนไลน์ เช่น เฟซบุ๊ก ยูทูบ มิได้เป็นผู้ดำเนินการหลักในการสร้างและเผยแพร่ข้อมูลเนื้อหา เนื่องจากเนื้อหาถูกนำเข้าสู่ระบบโดยผู้ใช้งานซึ่งรวมถึงสื่อพลเมืองทั้งหลาย หากพิจารณาตามแบบจำลองแนวคิดของข้อมูล (Data model) จะเห็นได้ว่าสื่อพลเมืองที่ใช้ช่องทางเครือข่ายสังคมออนไลน์ สามารถสื่อสารข้อมูลต่อสาธารณะ (One-to-many) ในวงกว้างได้เช่นเดียวกับสื่อดั้งเดิม อีกทั้งยังมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างผู้ใช้งานด้วยกันอันเป็นรูปแบบการสื่อสารข้อมูล “Many-to-Many” สำหรับข้อมูลเนื้อหาที่สร้างขึ้นจากผู้ใช้งานนั้นยังมีลักษณะของการสื่อสารจากล่างขึ้นบน (the bottom-up energy of media) ซึ่งแตกต่างจากสื่อดั้งเดิมที่เป็นผู้ส่งข้อมูลให้พลเมืองที่เป็นแต่เพียงผู้รับสาร อาจกล่าวได้ว่าในยุคสื่อหลอมรวม (Convergence media) ซึ่งรวมช่องทางสื่อสารต่างๆ เข้าด้วยกันนั้น ทำให้ผู้ให้บริการด้านเนื้อหา (Content provider) มิได้จำกัดอยู่เฉพาะสื่อซึ่งดำเนินการโดยกลุ่มองค์กรธุรกิจขนาดใหญ่หรือสื่อดั้งเดิม เช่น โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์เท่านั้น เพราะพลเมืองก็สามารถเป็นผู้ให้บริการด้านเนื้อหาต่อสาธารณะ ทั้งในบทบาทของผู้รับสารและผู้ส่งสารโดยอาศัยช่องทางสื่อออนไลน์เป็นเครื่องมือ การเกิดขึ้นและแพร่ขยายของสื่อพลเมืองอันสืบเนื่องจากเทคโนโลยีและการหลอมรวมของสื่อจึงส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงเชิงสภาพแวดล้อมของสื่อหรือ “ระบบนิเวศของสื่อ” (Media ecology) (ดูรายละเอียดใน คณาธิป ทองรวีวงศ์, 2558: 79-81)

สอดคล้องกับความเห็นของแดน กิลมอร์ (Dan Gillmor) ผู้เขียนหนังสือ “We the Media” ที่มองว่าการสื่อสารผ่านสื่ออินเทอร์เน็ตจะทำให้สื่อกระแสหลักสูญเสียอำนาจผูกขาดไปโดยสิ้นเชิง โดยเฉพาะหลังจากที่อินเทอร์เน็ตความเร็วสูงเข้ามามีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโลกทั้งใบให้เป็นหนึ่งเดียว โดยไม่มีข้อจำกัดของระยะทางหรือเวลา เนื่องจากผู้ใช้อินเทอร์เน็ตสามารถนำเสนอข่าวสารได้แบบ “Real time” และส่งตรงถึงผู้บริโภคชาวทั่วโลกได้ในทันทีที่เกิดเหตุการณ์ เห็นได้ชัดจากการส่งข้อมูลบนเครือข่ายสังคมออนไลน์ (Social Network) ผ่านเครื่องมือในการสื่อสารหลากหลายรูปแบบ เช่น เว็บไซต์ บล็อก ทวิตเตอร์ เฟซบุ๊ก กูเกิลพลัส ยูทูบ และอื่นๆ จนกระทั่งทำให้สังคมได้เข้าสู่ยุคที่พลเมืองทุกคนสามารถเป็นนักข่าวได้ เพราะพลเมืองทุกคนสามารถมีส่วนร่วมในขั้นตอนการทำข่าวได้ การเกิดขึ้นของปรากฏการณ์ “นักข่าวพลเมือง” หรือการที่ประชาชนทั่วไปเข้าไปมีบทบาทในการรวบรวมและรายงานข่าวสารผ่านช่องทางสื่อสารต่างๆ ด้วยตนเอง ไม่เพียงสร้างแรงกระตุ้นต่อวงการข่าวเท่านั้น หากแต่ยังส่งผลต่อปัจเจกบุคคล ชุมชน รวมทั้งการเมืองภาคประชาชนด้วย (พัชรอร อินทรสุวรรณ, 2558: 1) ด้วยเหตุดังกล่าว จึงทำให้สื่อพลเมืองกลายเป็นช่องทางสำคัญในการสื่อสารทางการเมืองของพลเมือง ที่สามารถนำเสนอข้อเท็จจริง ความคิดเห็น หรือภาพเหตุการณ์ที่รัฐบาลไม่ต้องการนำเสนอหรือมีการเซ็นเซอร์เพื่อปกปิดข้อมูลบางอย่าง อันอาจก่อให้เกิดความเสียหายต่อภาพลักษณ์หรือค่านิยมของรัฐบาลหรือนักการเมือง ดังนั้นสื่อพลเมืองจึงเป็นกลไกในการเปิดเผย

ข้อเท็จจริงอย่างรอบด้านจากพลเมืองสู่สาธารณชนในวงกว้าง ซึ่งนับเป็นการสร้างพลังของพลเมืองผ่านการสื่อสารรูปแบบใหม่ได้อย่างน่าสนใจ

มาร์ค เกลเซอร์ (Mark Glaser) ได้แสดงให้เห็นถึงพลังของนักข่าวพลเมืองที่มีบทบาทในเหตุการณ์สำคัญของโลก เช่น เหตุการณ์วินาศกรรมวันที่ 11 กันยายน ค.ศ. 2001 หรือเหตุการณ์ 9/11 ที่ผู้ก่อการร้ายได้จี้เครื่องบินและบินพุ่งชนตึกเวิร์ลเทรดเซ็นเตอร์ในสหรัฐอเมริกา ซึ่งหลังจากเหตุวินาศกรรมดังกล่าวก็ได้เกิดเว็บไซต์ขึ้นมามากมายหลายร้อยเว็บไซต์เพื่อเผยแพร่รูปภาพและคลิปวิดีโอเกี่ยวกับเหตุการณ์จากผู้ที่เป็นประจักษ์พยานซึ่งอยู่ในเหตุการณ์นั้น อีกทั้งเกลเซอร์ยังได้กล่าวถึงบทบาทของนักข่าวพลเมืองที่เสนอข่าวหรือข้อมูลเหตุการณ์สำคัญอื่นๆ ในประวัติศาสตร์ร่วมสมัย เช่น การรายงานข่าวการโจมตีอิรักของกลุ่มพันธมิตรใน พ.ศ. 2546 โดยนักเขียนบล็อกที่อยู่ในเหตุการณ์สงครามอิรัก ซึ่งเป็นการรายงานข่าวที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและทันทั่วทั้งที่ อีกทั้งยังเป็นคนแรกๆ ที่รายงานข่าวเกี่ยวกับการโจมตีอิรัก ต่อมาเมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2548 มีการแพร่ภาพถ่ายเหตุระเบิดรถไฟใต้ดินที่กรุงลอนดอนทางสื่อใหม่ ซึ่งเป็นภาพที่ถ่ายได้โดยประชาชนด้วยกล้องจากมือถือของพวกเขาเอง เพราะสื่อกระแสหลักไม่สามารถจับภาพขณะเกิดเหตุการณ์ได้เลย หรือการรายงานเหตุการณ์สึนามิและน้ำท่วมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมื่อปลาย พ.ศ. 2547 และเหตุการณ์ความเสียหายที่เกิดขึ้นโดยพายุเฮอริเคนแคทรินาและริต้าที่สหรัฐอเมริกาใน พ.ศ. 2548 ที่นักข่าวพลเมืองและบล็อกเกอร์ช่วยกันรายงานเหตุการณ์ให้ผู้ที่ใช้อินเทอร์เน็ตทั่วโลกได้รับรู้ นักข่าวพลเมืองทำให้สื่อกระแสหลักอย่าง BBC และ MSNBC ได้นำภาพถ่าย วิดีโอและข้อความจากประชาชนนำไปประกอบการรายงานข่าวและยังมีสื่อกระแสหลักอีกหลายแห่งที่ปฏิบัติเช่นเดียวกัน (พัชรอร อินทรสุวรรณ, 2558: 2) แต่กระนั้น สื่อใหม่ในรูปแบบนักข่าวพลเมืองก็ยังถูกตั้งคำถามถึงความน่าเชื่อถือและจริยธรรมของสื่อสารมวลชน เนื่องด้วยเนื้อหาที่นักข่าวพลเมืองนำเสนอโดยตรงสู่สาธารณชนอาจจะถูกส่งออกไปโดยที่ยังไม่ผ่านการกลั่นกรองหรือตรวจสอบความถูกต้องให้รอบด้าน อีกทั้งยังมีการตั้งข้อสังเกตว่าอาจนำมาซึ่งการละเมิดจริยธรรมของสื่อสารมวลชนบางประการอีกด้วย เช่น การนำเสนอภาพของผู้เสียหายโดยไม่มีการอำพรางใบหน้า การนำเสนอภาพข่าวอาชญากรรมโดยเปิดเผยใบหน้าผู้เสียชีวิต หรือการเสนอข่าวที่ผู้ต้องหาเป็นเยาวชนด้วยการบอชื้อและนามสกุลจริง เป็นต้น

หากแต่ก็ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่า สื่อพลเมืองได้แสดงให้เห็นว่าประชาชนสามารถมีบทบาทและอำนาจมากขึ้นผ่านการสื่อสารด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่รัฐไม่สามารถเข้ามาควบคุมได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดอีกต่อไป ที่สำคัญนวัตกรรมการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นไม่ได้เป็นเพียงการสื่อสารเท่านั้น หากแต่ยังสามารถใช้เป็นกลไกภาคพลเมืองในการติดตามและตรวจสอบการดำเนินงานของภาครัฐหรือรัฐบาลได้อย่างมีพลังอีกด้วย

หลังจากศึกษาเนื้อหาสาระเรื่องที่ 11.2.2 แล้ว โปรดปฏิบัติกิจกรรม 11.2.2
ในแนวการศึกษาหน่วยที่ 11 ตอนที่ 11.2 เรื่องที่ 11.2.2

ตอนที่ 11.3

กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองและชุมชนท้องถิ่นกับนโยบายสาธารณะ

โปรดอ่านแผนการสอนประจำตอนที่ 11.3 แล้วจึงศึกษาเนื้อหาสาระ พร้อมปฏิบัติกิจกรรมในแต่ละเรื่อง

หัวเรื่อง

เรื่องที่ 11.3.1 กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองกับนโยบายสาธารณะ

เรื่องที่ 11.3.2 กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองของชุมชนท้องถิ่นกับนโยบายสาธารณะ

แนวคิด

1. การสื่อสารทางการเมืองของชุมชนท้องถิ่นมีจุดมุ่งหมายเพื่อเรียกร้องสิทธิต่างๆ ของประชาชนหรือกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินนโยบายของรัฐ ดังนั้น จึงเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นจากกลุ่มผู้เผชิญปัญหาหรือผู้ได้รับผลกระทบเป็นผู้ร่วมขบวนการหลัก และดำเนินการต่างๆ ในการท้าทายอิทธิพลหรืออำนาจจากผู้มีอำนาจทางการเมือง โดยใช้วิธีการสื่อสารแบบต่างๆ เช่น การบุกยึดสถานที่ราชการ การเดินขบวน การชุมนุมประท้วง หรือการอดอาหาร และการยื่นหนังสือต่อรัฐบาล เป็นต้น
2. การสื่อสารทางการเมืองของชุมชนท้องถิ่นแสดงให้เห็นถึงการมีพลังหรืออิทธิพลในการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายสาธารณะ แต่กระนั้น หนึ่งในปัจจัยสำคัญที่นำมาซึ่งพลังผลักดันดังกล่าวล้วนมาจากกลยุทธ์ในการสื่อสาร ดังนั้นแม้ว่าภาคพลเมืองจะมี “สาร” ที่มีสาระสำคัญและมีความน่าสนใจ แต่หากไม่สามารถ “สื่อ” ออกไปให้รัฐบาลและสาธารณชนได้รับรู้ในวงกว้างแล้วนั้น ก็อาจทำให้พลังของการสื่อสารทางการเมืองไม่บรรลุผล ด้วยเหตุดังกล่าว กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองจึงเป็นอีกสิ่งหนึ่งซึ่งสำคัญต่อขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของชุมชนท้องถิ่น

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาตอนที่ 11.3 จบแล้ว นักศึกษาสามารถ

1. อธิบายกลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองกับนโยบายสาธารณะได้
2. อธิบายกลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองของชุมชนท้องถิ่นกับนโยบายสาธารณะได้

เรื่องที่ 11.3.1 กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองกับนโยบายสาธารณะ

ความนำ

เนื่องด้วยการเมืองภาคพลเมืองมีความแตกต่างหลากหลายในหลายลักษณะ ทั้งในด้านลักษณะของการรวมกลุ่มของพลเมือง จำนวนประชาชนที่เข้าร่วมการเคลื่อนไหว รูปแบบของการเคลื่อนไหว ประเด็นที่ใช้ในการเคลื่อนไหวหรือเรียกร้อง ฯลฯ ด้วยเหตุดังกล่าว เนื้อหาในตอน 11.3 จึงแบ่งการนำเสนอเนื้อหาในส่วนนี้ออกเป็น 2 ลักษณะ เพื่อแสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของการเมืองภาคพลเมืองที่มุ่งเน้นการนำเสนอข้อเรียกร้องที่แตกต่างกัน กล่าวคือในเรื่องที่ 11.3.1 กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองกับนโยบายสาธารณะ ต้องการนำเสนอกรณีตัวอย่างกลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองที่มีจุดมุ่งหมายในการเคลื่อนไหวด้วยต้องการให้เกิดการปรับเปลี่ยนรัฐบาลหรือโครงสร้างทางการเมืองการปกครอง ในขณะที่เรื่อง 11.3.1 กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองของชุมชนท้องถิ่นกับนโยบายสาธารณะ ต้องการนำเสนอกรณีตัวอย่างของการเมืองของชุมชนท้องถิ่นที่มีการรวมกลุ่มโดยประชาชนในพื้นที่หนึ่งๆ ที่นำประเด็นทางด้านแรงงาน สิ่งแวดล้อม ความยากจน ความเหลื่อมล้ำ ฯลฯ มาเป็นประเด็นหลักในการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องหรือกดดันให้รัฐบาลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับนโยบายนั้นๆ ดำเนินการปรับเปลี่ยนหรือยุติการดำเนินนโยบายตามข้อเรียกร้องของภาคประชาชน

ในส่วนของกลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองกับนโยบายสาธารณะนั้น เนื้อหาในส่วนนี้ได้หยิบยกกรณีตัวอย่าง 3 กรณี ได้แก่ 1. การสื่อสารและการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน 2. การสื่อสารทางการเมืองของพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย และ 3. การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองยุคดิจิทัล มาเป็นกรณีศึกษาเพื่อแสดงให้เห็นว่าการเคลื่อนไหวทางการเมืองภาคพลเมืองในแต่ละกรณีมีการนำกลยุทธ์ใดมาใช้ในการสื่อสารทางการเมือง และกลยุทธ์ต่างๆ สามารถนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายตามข้อเรียกร้องได้หรือไม่ อย่างไร

การสื่อสารและการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน

การสื่อสารและการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนเกิดขึ้นภายหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ พ.ศ. 2535 ที่ประชาชนมีความตื่นตัวทางการเมืองสูง มีการเกิดกลุ่มและองค์กรต่างๆ มากมายที่ออกมาเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องให้นำผู้สังหารปรามประชาชนมาลงโทษ เรียกร้องให้กองทัพลดบทบาทลง เรียกร้องให้ผู้เน้นการฟื้นฟูเศรษฐกิจ และผลักดันนโยบายกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ในขณะเดียวกัน สื่อมวลชนในช่วงเวลาดังกล่าวก็มีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นสูงเช่นกัน ส่งผลให้สื่อมวลชนได้สนใจติดตามประเด็นสาธารณะต่างๆ อย่างใกล้ชิด รวมทั้งประเด็นการแก้ไขรัฐธรรมนูญ จนกระทั่งภายหลังการเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2535 คณะรัฐบาลชุดใหม่ภายใต้การนำของนายชวน หลีกภัย ได้

แถลงนโยบายต่อรัฐสภาว่า “จะสนับสนุนให้มีการดำเนินการเพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยให้เป็นประชาธิปไตย” และได้มีการตั้งคณะกรรมการวิสามัญเพื่อหาแนวทางแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2534 โดยการดำเนินการดังกล่าวได้รับความสนใจอย่างสูงจากกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะกลุ่มองค์กรที่ติดตามพัฒนาการของการเมืองไทยอย่างใกล้ชิด เช่น สมาพันธ์ประชาธิปไตย คณะกรรมการณรงค์เพื่อประชาธิปไตย และสหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย โดยกลุ่มองค์กรดังกล่าวได้ร่วมกันเรียกร้องผ่านสื่อมวลชนให้มีการปฏิรูปการเมืองด้วยการแก้ไขรัฐธรรมนูญ และเรียกร้องให้นักการเมืองจริงจังกับประชาชน ในขณะที่เดียวกันสมาชิกในองค์กรเหล่านั้นก็ได้ร่วมกันจัดทำร่าง “รัฐธรรมนูญฉบับประชาชนเพื่อประชาชน” พร้อมทั้งยื่นต่อคณะกรรมการวิสามัญ (ดูรายละเอียดใน ปารีชาติ สถาปิตานนท์, 2551: 151)

นอกจากนั้นยังมีกลุ่มบุคคลต่างๆ นับตั้งแต่พนักงานการเมือง นักวิชาการด้านรัฐศาสตร์ กฎหมายมหาชน กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน และบุคคลที่มีชื่อเสียงทางสังคมและการเมือง ออกมาแสดงความคิดเห็นผ่านสื่อมวลชนเพื่อเรียกร้องให้มีการตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญ การเรียกร้องให้ประชาชนเข้าชื่อถวายฎีกาเพื่อให้มีการตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญ และการเรียกร้องให้มีการทบทวนโครงสร้างการเมืองการปกครองไทย เป็นต้น หากแต่รัฐบาลภายใต้การนำของนายชวน หลีกภัย ยังไม่ได้ดำเนินการใดๆ ตามข้อเรียกร้องดังกล่าว ก็ได้ประกาศยุบสภาในวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2538 แต่กระนั้นการเคลื่อนไหวเพื่อให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2534 ในมาตรา 211 เพื่อเปิดทางให้เกิดกลไกในการปฏิรูปการเมืองยังคงดำเนินต่อไป โดยกลุ่มองค์กรประชาธิปไตยได้อาศัยช่วงเวลาของการรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งเป็นจังหวะในการสร้างสัญญาประชาคมระหว่างนักการเมืองและองค์กรภาคประชาชน โดยกลุ่มองค์กรประชาธิปไตยได้ชูประเด็นเพื่อให้เห็นว่า “การแก้ไขรัฐธรรมนูญเป็นวาระแห่งชาติ” จนกระทั่งภายหลังการเลือกตั้งและได้มีการจัดตั้งรัฐบาลภายใต้การนำของนายบรรหาร ศิลปอาชา กลุ่มประชาธิปไตยก็ยังคงยุทธวิธีการสื่อสารในรูปแบบของ “การเจรจา” เพื่อผลักดันให้มีการดำเนินการแก้ไขรัฐธรรมนูญ ดังนั้น เมื่อนายบรรหาร ศิลปอาชา ได้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอย่างเป็นทางการ จึงได้มีการแถลงนโยบายต่อรัฐสภาว่า รัฐบาลพร้อมให้การสนับสนุนให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญมาตรา 211 และได้มีการดำเนินการเสนอเรื่องดังกล่าวเข้าสู่การพิจารณาของสภา จนกระทั่งนำมาสู่การประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 6) พุทธศักราช 2539 ในวันที่ 14 กันยายน พ.ศ. 2539 อันเป็นจุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดทำร่างรัฐธรรมนูญ โดยกำหนดให้มี “สภาร่างรัฐธรรมนูญ” ซึ่งสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญมาจากการเลือกตั้งทางอ้อม โดยในแต่ละจังหวัดจะจัดให้มีการรับสมัครสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ และให้ผู้สมัครคัดเลือกกันเองให้เหลือจังหวัดละ 10 คน หลังจากนั้นส่งบัญชีรายชื่อให้สภาพิจารณาคัดเลือกตัวแทนจังหวัดละ 1 คน รวมเป็น 76 คน ในขณะเดียวกันก็ให้สถาบันการศึกษาต่างๆ คัดเลือกนักวิชาการ เพื่อให้รัฐสภาคัดเลือกนักวิชาการสาขากฎหมายมหาชน จำนวน 8 คน สาขาวิชารัฐศาสตร์หรือรัฐประศาสนศาสตร์ จำนวน 8 คน และผู้มีประสบการณ์ด้านการเมือง การบริหารราชการแผ่นดิน หรือการร่างรัฐธรรมนูญ จำนวน 7 คน รวมเป็นจำนวนทั้งสิ้น 99 คน ในการทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญร่วมกันให้แล้วเสร็จใน 240 วัน หากแต่ในปลายเดือนกันยายน พ.ศ. 2539 นายบรรหาร ศิลปอาชา ก็ได้ประกาศยุบสภา (ดูรายละเอียดใน ปารีชาติ สถาปิตานนท์, 2551: 155-156)

จนกระทั่งมีการจัดตั้งรัฐบาลใหม่ภายใต้การนำของพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ จึงได้มีการประกาศรับสมัครและเลือกตั้งสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ (สสร.) ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2539 โดยในช่วงเวลาดังกล่าว ทั้ง

สื่อมวลชนและกลุ่มองค์กรต่างๆ ยังคงติดตามความคืบหน้าและรายงานข้อมูลข่าวสารต่างๆ เกี่ยวกับการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ดังจะเห็นได้จากการที่สมาคมนักหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทยซึ่งเป็นหนึ่งในองค์กรสำคัญด้านสื่อมวลชนได้ประกาศจุดยืนอย่างชัดเจนในการสนับสนุนกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะในด้านการสนับสนุนให้หนังสือพิมพ์ต่างๆ รายงานข่าวเกี่ยวกับกระบวนการร่างรัฐธรรมนูญ ในขณะเดียวกันหนังสือพิมพ์ฉบับต่างๆ ก็เริ่มเปิดคอลัมน์เกี่ยวกับการเกาะติดประเด็นการร่างรัฐธรรมนูญ เปิดพื้นที่สำหรับการตีพิมพ์บทความข้อคิดเห็นของบุคคลต่างๆ ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการร่างรัฐธรรมนูญ รวมทั้งทำรายงานข่าวเชิงวิเคราะห์ในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง (ปารีชาติ สถาปัตตานนท์, 2551: 157)

นอกจากความตื่นตัวของสื่อมวลชนแล้ว กลุ่มองค์กรประชาธิปไตยก็ยังคงเกาะติดกับสถานการณ์ด้านการร่างรัฐธรรมนูญอย่างใกล้ชิด โดยมีคณะกรรมการณรงค์เพื่อประชาธิปไตย (ครป.) ทำหน้าที่เป็นแกนหลักในการประสานความร่วมมือกับภาคีพันธมิตรต่างๆ อย่างต่อเนื่อง อาทิ สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน สมาพันธ์ประชาธิปไตย สหพันธ์นักศึกษา สมัชชาเกษตรกร เครือข่ายสลัมสี่ภาค กลุ่มนักธุรกิจเพื่อประชาธิปไตย และเครือข่ายผู้หญิงกับรัฐธรรมนูญ ซึ่งในเวลาต่อมาก็ได้มีองค์กรต่างๆ สนใจเข้าร่วมเป็นองค์กรพันธมิตรเพิ่มมากขึ้น และกลุ่มองค์กรประชาธิปไตยเหล่านี้ได้ใช้ชื่อแทนกลุ่มนี้ว่า “เครือข่าย 30 องค์กรประชาธิปไตย” โดยกิจกรรมหลักของเครือข่าย 30 องค์กรประชาธิปไตยในช่วงระหว่างการค้นหาสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญคือการสื่อสารทางการเมืองด้วยการจัดเวทีพบปะเสวนาและทำความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการร่างรัฐธรรมนูญ การพิจารณาประโยชน์ถึงที่ประชาชนจะได้รับจากรัฐธรรมนูญ การติดตามกระบวนการคัดเลือกบุคคลที่จะเข้ามาดำรงตำแหน่งสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ และพิจารณาประเด็นที่ต้องการผลักดันให้มีการแก้ไขในรัฐธรรมนูญ (ดูรายละเอียดใน ปารีชาติ สถาปัตตานนท์, 2551: 157-158) จนกระทั่งมีการประกาศรายชื่อสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญจำนวน 99 คน ในวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2539 เพื่อทำหน้าที่ในการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่

โดยในส่วนของ การสื่อสารทางการเมืองนั้น สภาร่างรัฐธรรมนูญก็นับว่าเป็นองค์กรที่มีบทบาทโดดเด่นในการสื่อสารกับสังคมเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ต่างๆ อย่างครอบคลุม โดยในมิติด้านการสื่อสารกับสาธารณชน สภาร่างรัฐธรรมนูญดำเนินการภายใต้เป้าหมายหลัก 4 ประการ คือ การสร้างความตื่นตัวให้ประชาชนในการเข้าร่วมการร่างรัฐธรรมนูญ การสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับขั้นตอน กติกา และประโยชน์จากการร่างรัฐธรรมนูญ การเป็นผู้สนับสนุนกระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการร่างรัฐธรรมนูญ การรายงานความคืบหน้าของการร่างรัฐธรรมนูญ และการสร้างความรู้สึกร่วมว่า “รัฐธรรมนูญเป็นของทุกคน” ถึงแม้จะไม่มีภาระบุอย่างเป็นการถึงความสำคัญของการวางระบบการสื่อสารในการดำเนินงาน แต่ก็พบว่า สภาร่างรัฐธรรมนูญให้ความสำคัญกับการวางระบบการสื่อสารในการขับเคลื่อนภารกิจต่างๆ ให้บรรลุเป้าหมาย โดยได้มีการออกแบบองค์กรในลักษณะที่ให้กรรมการ 2 คณะ รับผิดชอบกิจกรรมต่างๆ ในด้านการสื่อสารโดยตรง คือ คณะกรรมการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน ซึ่งรับผิดชอบในการรับฟังและประมวลความคิดเห็นจากประชาชนเพื่อนำไประบุในร่างรัฐธรรมนูญ และคณะกรรมการประชาสัมพันธ์ ซึ่งรับผิดชอบในด้านการผลิตสื่อและการกระจายข้อมูลสู่กลุ่มเป้าหมายต่างๆ (ดูรายละเอียดใน ปารีชาติ สถาปัตตานนท์, 2551: 162) แต่กระนั้น ก็ยังคงมีความเห็นจากหลายฝ่ายที่เริ่มแสดงให้เห็นถึงทั้งแรงสนับสนุนและการคัดค้านเนื้อหาบางประการที่สภาร่างรัฐธรรมนูญได้เสนอผ่านร่างรัฐธรรมนูญ เช่น การที่นักการเมือง

จำนวนหนึ่งไม่เห็นด้วยกับร่างรัฐธรรมนูญที่กำหนดให้การเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต้องสิ้นสุดลงเมื่อเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีหรือรัฐมนตรี การแสดงความไม่เห็นด้วยการกบฏมีศาลรัฐธรรมนูญ รวมถึงประเด็นเรื่องสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแบบบัญชีรายชื่อซึ่งเป็นรูปแบบใหม่ที่ถูกเสนอเข้าไปในร่างรัฐธรรมนูญที่เสนอโดยสภาร่างรัฐธรรมนูญ เป็นต้น

ดังนั้นจึงนำมาสู่การสื่อสารทางการเมืองเพื่อก่อให้เกิดกระแสคัดค้านหรือแสดงท่าทีว่าจะไม่รับร่างรัฐธรรมนูญที่ถูกนำเสนอโดยสภาร่างรัฐธรรมนูญ จนกระทั่งทำให้สมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญต้องเปลี่ยนท่าทีและกลยุทธ์ในการสื่อสารจากการเน้นการสร้างกระบวนการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมกับฝ่ายต่างๆ ในการร่างรัฐธรรมนูญ ไปสู่การระดมพลังสมาชิกในสังคมที่เห็นด้วยกับร่างรัฐธรรมนูญให้ลุกขึ้นมาแสดงตัวตนเพื่อสร้างแรงผลักดันให้คนในสังคมตระหนักถึงความสำคัญของร่างรัฐธรรมนูญดังกล่าว โดยได้มีการเสนอให้นำสีเขียวมาใช้เป็นสัญลักษณ์ในการแสดงออกของบุคคลที่ต้องการสนับสนุนรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน โดยทางสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญได้ดำเนินการผลิตสื่อที่แสดงให้เห็นถึงการสนับสนุนร่างรัฐธรรมนูญในรูปแบบต่างๆ อาทิ เสื้อรูปการ์ตูนสีเขียว หมวกสีเขียว สติกเกอร์สีเขียว ในขณะที่เดียวกันก็สนับสนุนให้กลุ่มองค์กรอื่นๆ และบุคคลต่างๆ นำสีเขียวไปใช้เป็นเครื่องหมายเพื่อแสดงออกร่วมกันถึงจุดยืนและความต้องการของประชาชนในการสนับสนุนรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ โดยการแสดงออกเหล่านี้อาจจะปรากฏในรูปของการใช้สีเขียวไปใช้เป็นส่วนหนึ่งของเครื่องแต่งกาย หรือการนำริบบิ้นสีเขียวมาผูกกับอุปกรณ์ใช้สอยต่างๆ เป็นต้น นอกจากนี้สีเขียวแล้วทางสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญยังได้นำข้อความต่างๆ เข้ามาใช้เพื่อตอกย้ำความรู้สึกของประชาชนเกี่ยวกับการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ และความรู้สึกเป็นเจ้าของรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ อาทิ การนำคำว่า “ฉบับประชาชน” มาใส่ต่อท้ายร่างรัฐธรรมนูญและเรียกชื่อว่า “ร่างรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน” และการนำข้อความว่า “เราสนับสนุนร่างรัฐธรรมนูญ” มาจัดทำเป็นสติกเกอร์และเสื้อยืดต่างๆ และนำออกแจกจ่ายผ่านเครือข่ายต่างๆ สู่สาธารณชน (ดูรายละเอียดใน ปารีชาติ สถาปัตตานนท์, 2551: 172-173)

ในส่วนของภาคประชาชนนั้น ก็ได้มีความเคลื่อนไหวจากหลายฝ่ายที่สนับสนุนร่างรัฐธรรมนูญและได้นำแนวทางการสื่อสารทางการเมืองของสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญมาสานต่อ โดยองค์กรพัฒนาเอกชนส่วนหนึ่งได้มีการนำสัญลักษณ์สีเขียวอ่อนมาใช้ในการออกแบบสื่อต่างๆ เช่น เข็มกลัด เสื้อยืด เนกไท ผ้าโพกศีรษะ สติกเกอร์ คัดเอาต์ และร่ม และได้มีการระดมทุนต่างๆ ในการจัดกิจกรรมสนับสนุนด้วยการจัดจำหน่ายสื่อสนับสนุนเหล่านี้ให้แก่บุคคลที่ต้องการสนับสนุนร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อเป็นการสร้างกระแสกดดันสภาอีกทางหนึ่ง ในขณะที่นักธุรกิจบางส่วนได้มีการระดมเงินเพื่อจัดทำสื่อสนับสนุนต่างๆ เช่น การจัดพิมพ์ร่างรัฐธรรมนูญเพิ่มเติม โดยผู้ประกอบการน้ำมันบางแห่งได้นำเอาร่างรัฐธรรมนูญฉบับพกพาไปเป็นของแถมแก่ลูกค้า นอกจากนี้ ยังมีการติดธงเขียวในบริเวณหน้าสำนักงานของกลุ่มธุรกิจต่างๆ และแต่งกายด้วยชุดสีเขียวเพื่อเป็นเครื่องหมายสื่อไปยังผู้มีอำนาจถึงการเรียกร้องให้ผ่านร่างรัฐธรรมนูญ อีกทั้งยังมีการรวมตัวกันแสดงพลังและเปิดปราศรัยในบริเวณถนนสีลมด้วย ส่วนในบริเวณอื่นๆ ที่เป็นพื้นที่ซึ่งมีผู้คนสัญจรไปมาคับคั่ง กลุ่มนักธุรกิจได้มีการจัดทำแผ่นป้ายขนาดใหญ่ โดยนำข้อความบางส่วนในรัฐธรรมนูญมาเรียบเรียง และนำเสนอให้ผู้อ่านได้ขบคิดเกี่ยวกับความเหมาะสมในการสนับสนุนร่างรัฐธรรมนูญ (ดูรายละเอียดใน ปารีชาติ สถาปัตตานนท์, 2551: 175) นอกจากนี้ยังมีประชาชนจำนวนมากที่นำริบบิ้นเขียวมาติดเป็นสัญลักษณ์ในที่ต่างๆ เช่น เสาศาครถยนต์ กระจกมองหลังรถมอเตอร์ไซด์ และกระเป๋าสะพาย เป็นต้น เพื่อเป็นการสื่อสารให้สมาชิก

รัฐสภาเห็นว่าประชาชนต้องการร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ จนกระทั่งท้ายที่สุด การสื่อสารทางการเมืองของภาคพลเมืองก็เป็นผล เมื่อรัฐสภามีมติผ่านร่างรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนและมีการประกาศใช้เป็นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540

ดังจะเห็นได้ว่าความสำเร็จในการผลักดันให้รัฐสภามีมติรับร่างรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนเป็นผลมาจากการสื่อสารทางการเมืองจากหลายภาคส่วน ทั้งในส่วนของสภาร่างรัฐธรรมนูญ องค์กรพัฒนาเอกชน ภาคเอกชน และภาคประชาชน โดยในส่วนของสภาร่างรัฐธรรมนูญเองนั้น ก็ได้มีการวางกลยุทธ์ด้วยการออกแบบระบบการสื่อสารที่มีความโดดเด่นและให้ความสำคัญกับข้อมูลข่าวสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการร่างรัฐธรรมนูญ เช่น ข้อมูลเกี่ยวกับประเด็นต่างๆ ที่ประชาชนต้องการให้บรรจุไว้ในร่างรัฐธรรมนูญ ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาของรัฐธรรมนูญและระบบการปกครองที่ผ่านมา ข้อมูลเกี่ยวกับหลักการในการดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญและกระบวนการที่เหมาะสมในการจัดทำร่างรัฐธรรมนูญ เป็นต้น โดยในการออกแบบการสื่อสารนั้น เน้น *“ความชัดเจน ตรงเป้า มีพลัง และมีส่วนร่วม”* โดยมีการวางระบบการสื่อสารเป็น 4 ระบบย่อย คือ ระบบการจัดเก็บข้อมูล ระบบออกแบบและพัฒนาสื่อ ระบบการกระจายข้อมูล และระบบการจัดกิจกรรมการสื่อสารต่างๆ โดยทั้ง 4 ระบบดำเนินการภายใต้กฎและกติกาในการสื่อสารซึ่งได้มีการกำหนดร่วมกัน (ดูรายละเอียดใน ปารีชาติ สถาปิตานนท์, 2551: 164) นอกจากนี้ยังมีกลไกในการสร้างเครือข่ายกับภาคพลเมืองเพื่อเป็นฐานในการกระจายข้อมูลข่าวสารไปยังประชาชนในวงกว้างอีกด้วย

กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองในการผลักดันรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนจึงมีการดำเนินการในหลายมิติ ได้แก่

1. *การเผยแพร่เอกสารแถลงการณ์* ซึ่งเริ่มจากการจัดพิมพ์แถลงการณ์นับหมื่นชุดและส่งผ่านไปยังองค์กรต่างๆ ทั่วประเทศ เพื่อแจ้งให้ฝ่ายต่างๆ ทราบถึงความจำเป็นในการแก้ไขรัฐธรรมนูญ จุดยืนของกลุ่มและข้อเรียกร้องต่อพรรคการเมือง นอกจากนี้ยังมีการแจกแถลงการณ์ในบริเวณที่มีประชาชนเดินทางไปมาอย่างคับคั่งอีกด้วย
2. *การจัดเวที* ซึ่งเป็นกิจกรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการสื่อสารทางการเมือง โดยกลุ่มองค์กรประชาธิปไตยได้ประสานงานในการจัดเวทีต่างๆ เช่น เวทีนักศึกษา และเวทีของประชาชน เป็นต้น ในขณะเดียวกันก็ประสานให้แกนนำพรรคการเมืองเข้าร่วมแถลงนโยบายในเวที ในขณะที่ผู้เข้าร่วมเวทีก็เรียกร้องให้แกนนำพรรคการเมืองผลักดันแนวคิดเกี่ยวกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญให้เป็นนโยบายของพรรคการเมือง
3. *การยื่นหนังสือข้อเรียกร้อง* โดยกลุ่มองค์กรประชาธิปไตยได้เดินทางเข้าพบหัวหน้าพรรคการเมืองหลักทุกพรรค โดยได้ยื่นเอกสารชี้แจงความสำคัญของการแก้ไขรัฐธรรมนูญแก่ผู้นำพรรคการเมือง
4. *การประสานงานกับสื่อมวลชน* ก็เป็นอีกหนึ่งกิจกรรมสำคัญที่มักดำเนินการควบคู่ไปกับการกระทำกิจกรรมอื่นๆ ข้างต้น โดยกลุ่มองค์กรประชาธิปไตยมักเชิญสื่อมวลชนในการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ และร่วมเป็นพยานในการรับข้อเรียกร้องของผู้นำพรรคการเมือง ในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการเผยแพร่แนวคิดเรื่องการแก้ไขรัฐธรรมนูญไปยังสาธารณชน (ดูรายละเอียดใน ปารีชาติ สถาปิตานนท์, 2551: 153-155)
5. *การสร้างสัญลักษณ์แห่งการเรียกร้อง* เป็นอีกหนึ่งกลยุทธ์สำคัญที่สามารถสื่อสารและสร้างพื้นที่ให้สาธารณชนได้มีส่วนร่วมกับการสนับสนุนข้อเรียกร้องต่างๆ เนื่องด้วยสัญลักษณ์สามารถสร้างการรับรู้ได้ง่ายและ

สามารถขยายวงกว้างได้อย่างรวดเร็ว อีกทั้งยังทำให้สาธารณชนรู้สึกถึงการมีส่วนร่วมกับขบวนการเคลื่อนไหวภาคพลเมืองได้ในอีกทางหนึ่งด้วย

การสื่อสารทางการเมืองของพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย

นอกจากกรณีตัวอย่างการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองในการผลักดันรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนแล้วนั้น การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองยังมีวิวัฒนาการอย่างเห็นได้ชัด ดังจะเห็นได้จากการเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย (พธม.) ซึ่งล้วนแล้วแต่ก็มีกลยุทธ์ในการสื่อสารทางการเมืองในหลายด้านที่น่าสนใจ

กลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยเป็นการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนที่ต้องการแสดงออกถึงความไม่พอใจและไม่เห็นด้วยกับการดำเนินนโยบายของรัฐบาลทักษิณ โดยก่อนที่จะมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยนั้น การแสดงออกถึงการต่อต้านรัฐบาลทักษิณถูกกระทำการสื่อสารทางการเมืองในรูปแบบของการวิพากษ์วิจารณ์ทั้งจากนักวิชาการ สื่อมวลชน และชนชั้นนำในสังคมไทย ดังจะเห็นได้จากการวิพากษ์วิจารณ์ระบอบทักษิณของนักวิชาการชั้นนำผ่านงานเขียนที่ค่อนข้างเป็นที่รู้จักแพร่หลายในชุด “*รู้ทันทักษิณ*” ที่มุ่งเน้นการวิพากษ์วิจารณ์จากมุมมองวิชาการซึ่งมีการตีพิมพ์เผยแพร่ในปี พ.ศ. 2547 อีกทั้งยังมีการจัดงานสัมมนาทางวิชาการเพื่ออภิปรายเกี่ยวกับการบริหารประเทศของรัฐบาลทักษิณหรือระบอบทักษิณอย่างต่อเนื่อง (ธนศักดิ์ สายจำปา, 2557: 208)

ในส่วนของการเคลื่อนไหวทางการเมืองด้วยการชุมนุมประท้วงเพื่อเรียกร้องให้ทักษิณลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้น ปรากฏขึ้นครั้งแรกบริเวณท้องสนามหลวง เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2547 โดยกลุ่มบุคคลที่เรียกตัวเองว่า “*คณะประชาชนเพื่อชาติและราชบัลลังก์*” ที่นำโดย นายอัมรินทร์ คอมันตร์ นักธุรกิจอิสระ นายเอกยุทธ อัญชันบุตร ประธานบริหารเครือโอเรียนเต็ลมาร์ทกรุ๊ป และนายเพียร ยงหนู ประธานสหภาพแรงงานรัฐวิสาหกิจการไฟฟ้านครหลวง หากแต่การเคลื่อนไหวดังกล่าวไม่ค่อยได้รับความสนใจ จึงไม่สามารถสร้างแนวร่วมทางการเมืองได้ นับจากนั้นก็มิปรากฏการเคลื่อนไหวทางการเมืองด้วยการชุมนุมปราศรัยให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม จนกระทั่งภายหลังจากรายการเมืองไทยรายสัปดาห์² ของนายสนธิ ลิ้มทองกุล ถูกสั่งระงับการออกอากาศด้วยข้อหาว่ามีการนำเสนอเนื้อหาพาดพิงสถาบันกษัตริย์ จนทำให้สนธิเปลี่ยนมาจัด “*รายการเมืองไทยรายสัปดาห์สัญจร*” ครั้งแรกเมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2548 ณ หอประชุมศรี

² รายการเมืองไทยรายสัปดาห์ดำเนินรายการโดย สนธิ ลิ้มทองกุล และ สโรชา พรอุดมศักดิ์ ออกอากาศครั้งแรกเมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2546 ทางช่อง 9 อสมท และออกอากาศเป็นประจำทุกคืนวันศุกร์ ตั้งแต่เวลาประมาณ 22.00-23.00 น. ซึ่งรูปแบบของรายการเมืองไทยรายสัปดาห์นั้นเป็นการวิเคราะห์ข่าวสาร สถานการณ์ และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในรอบสัปดาห์ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยรายการเมืองไทยรายสัปดาห์ได้ออกอากาศเป็นครั้งสุดท้ายทาง ช่อง 9 อสมท ในวันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2548 ซึ่งในวันนั้น สนธิ ลิ้มทองกุล ได้นำเอาบทความที่มีชื่อว่า พ่อของแผ่นดิน มาอ่านออกอากาศ อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ อสมท ได้มีคำสั่งให้ระงับการออกอากาศรายการเมืองไทยรายสัปดาห์ เมื่อวันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2548. “เมืองไทยรายสัปดาห์สัญจร,” <<http://www.manager.co.th/thailandweekly/>> [สืบค้นเมื่อวันที่ 2 สิงหาคม 2556].

บูรพา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ท่าพระจันทร์) และหลังจากนั้นจึงเปลี่ยนไปจัดที่สวนลุมพินี แต่ยังคงรูปแบบรายการด้วยการวิพากษ์วิจารณ์ระบอบทักษิณอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง จนกระทั่งก่อให้เกิดปรากฏการณ์ที่ถูกกล่าวขานในนามว่า “ปรากฏการณ์สนธิ” ในส่วนของการเคลื่อนไหวในนาม “พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย”³ นั้น ถูกนำมาใช้ครั้งแรกเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2547 ในโอกาสวันฉลองครบรอบ 21 ปี 14 ตุลาฯ ซึ่งเกิดจากการรวมตัวกันของกลุ่มประชาชนพิทักษ์ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ กับกลุ่มคณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย (ครป.) รวมถึงชมรมคนรู้ทันทักษิณและกลุ่มสหภาพแรงงานรัฐวิสาหกิจ เป็นต้น ซึ่งการรวมตัวดังกล่าวสอดคล้องกับข้อเสนอของนายสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่ได้แนะแนวทางในการนำทักษิณออกจากอำนาจรัฐไว้ ในงานอภิปรายเรื่อง “อนาคตประชาธิปไตยไทยในรัฐบาลธุรกิจการเมือง จาก กตป. ถึง ปปง. ยุทธการยึดทรัพย์ประชาชนโดยอำนาจรัฐ” ที่จัดโดยคณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย เมื่อวันที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2547 ณ โรงแรมรัตนโกสินทร์ ว่าบุคคลในหลากหลายสาขาอาชีพต้องใช้ประโยชน์จากสิ่งที่ตนเองมีมาเป็นกลไกในการระดมมวลชน (ธนศักดิ์ สายจำปา, 2557: 208-209)

โดยพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยมีการใช้กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองที่แตกต่างกันไปในแต่ละประเด็นที่ต้องการสื่อสาร ซึ่งมีกลยุทธ์ต่างๆ ที่น่าสนใจมี 5 กลยุทธ์ใหญ่ ๆ ดังนี้ (ดูรายละเอียดใน ภัครินทร์ สว่างดี, 2553)

1. *กลยุทธ์ดาวกระจาย* ถือว่าเป็นกลยุทธ์หลักของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย เป็นการนำเสนอข้อมูลข่าวสารให้เกิดความเข้าใจโดยผ่านรูปแบบการดาวกระจาย และเพื่อให้เกิดความสนใจกับประชาชนที่อยู่ในบริเวณนั้น และเกิดความสนใจจากสื่อมวลชนทุกแขนงเพื่อนำเอาข่าวสารของการชุมนุมไปตีแผ่ ซึ่งขั้นต่อมา คือ การทำให้คล้อยตามในการนำเสนอข้อมูลข่าวสารจนถึงขั้นสุดท้ายคือ ประชาชนที่ได้รับข้อมูลข่าวสารมาเพียงพอจึงเกิดพฤติกรรมร่วมหรือมีทัศนคติที่ดีต่อการชุมนุมจึงเข้าร่วมการชุมนุมในที่สุด

2. *จัดคอนเสิร์ตการเมืองสัญจร* เป็นอีกแบบรูปแบบการสื่อสารที่เกิดขึ้นหลังจากการยุติการชุมนุมแล้ว ซึ่งการจัดคอนเสิร์ตการเมืองสัญจรนี้เป็นการปราศรัยสลับกับการแสดงบนเวทีหรือบางจังหวัดเป็นการแสดงวัฒนธรรมของจังหวัดนั้น ๆ เพื่อเป็นการเผยแพร่วัฒนธรรมได้อีกด้วย และการร่วมเดินทางไปแต่ละจังหวัด ยังถือว่าเป็นการแลกเปลี่ยนทัศนคติของพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยด้วยกันเอง

3. *การแถลงข่าวผ่านสื่อมวลชน* เป็นรูปแบบของการสื่อสารรูปแบบหนึ่งที่เหมาะสมในการนำมาใช้ในการต่อสู้ทางการเมือง การจัดแถลงข่าวถือเป็นการแสดงความต้องการและจุดยืนของการชุมนุมครั้งนี้ เนื่องด้วยการชุมนุมของพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยต่อสู้ท่ามกลางอำนาจรัฐต่างๆ ย่อมมีการแบ่งเป็นฝักเป็นฝ่าย การจัดแถลงข่าวผ่านสื่อมวลชนเป็นการสื่อสารกับนักสื่อสารมวลชนตามสื่อต่างๆ โดยการจัดแถลง

³ ประพันธ์ คุณมี กล่าวว่าผู้เสนอให้ใช้ชื่อว่า “พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย” คือ นายสุริยะใส กตะศิลา เลขาธิการคณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตยในขณะนั้น โดยนายสุริยะใสได้ให้เหตุผลของการเสนอชื่อดังกล่าวไว้ว่า “เหตุผลของการตั้งชื่อนี้...ไม่มีอะไรซับซ้อน นั่นเพราะเห็นว่าเป็นการรวมพลของคนหลายกลุ่ม หลายภูมิภาค หลายสาขาอาชีพ ซึ่งมีความแตกต่างกัน แต่มีแนวความคิดที่เป็นหนึ่งเดียว นั่นคือต่อต้านระบอบทักษิณ ไม่ว่าจะเป็ชมรมคนรู้ทันทักษิณ กลุ่มประชาชนพิทักษ์ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ กลุ่มสหภาพแรงงานรัฐวิสาหกิจและอื่น ๆ” ดูรายละเอียดใน ประพันธ์ คุณมี, 2554, น.

ข่าวเพื่อแสดงจุดยืนที่ชัดเจนต่อประชาชนและต่อสื่อมวลชน โดยไม่ปล่อยให้ผู้สื่อข่าวหาข่าวหรือเขียนข่าวเอง จะทำให้เกิดความเสียหายกับกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยได้ อาจทำให้เกิดความสับสนกับเหตุการณ์ความเป็นจริงและการได้รับข่าวสารที่ผิด การที่แกนนำออกมาแถลงข่าวเองเป็นการสร้างความน่าเชื่อถือให้กับประชาชนที่ได้รับชม

4. *คำแถลงการณ์* ในส่วนของคำแถลงการณ์ที่พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยนำมาใช้ เพื่อเป็นรูปแบบการสื่อสารในการชุมนุมครั้งนี้ เพื่อเป็นการแสดงให้ประชาชนทั่วไปเห็นว่าการชุมนุมของพันธมิตรเป็นการชุมนุมที่มีจุดประสงค์ที่ชัดเจน ซึ่งการใช้คำแถลงการณ์แต่ละฉบับที่แกนนำได้ออกแถลงนั้นทำให้ประชาชนภายนอกที่ไม่ได้เข้าร่วมชุมนุมในครั้งนี้นับทราบถึงแนวทางและความต้องการในการเรียกร้องหรือประณามการกระทำอันร้ายแรงของระบอบทักษิณ เพื่อเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนที่รับทราบเกิดความเข้าใจในการมาชุมนุมกันครั้งนี้ จะเห็นได้พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยใช้รูปแบบการสื่อสารที่หลากหลายเพื่อให้เข้าถึงประชาชนมากขึ้น

5. *สื่อโทรทัศน์ผ่านดาวเทียม ASTV* เป็นช่องทางด้านเทคโนโลยีในการสื่อสารและการกระจายข้อมูลข่าวสารและชีวิตความเป็นอยู่ของผู้ที่เข้าร่วมชุมนุมและผู้ติดตามสถานการณ์ มีความกระตือรือร้นแสวงหาข้อมูลข่าวสาร โดยผู้ทำหน้าที่สื่อสารของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยใช้โทรทัศน์ผ่านดาวเทียม ASTV เป็นเครื่องมือหลักในการเสนอข้อมูลข่าวสารและการเคลื่อนไหวตลอด 24 ชั่วโมง ตลอดจนใช้เป็นเครื่องมือเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนที่เข้าร่วมชุมนุมและไม่ได้เข้าร่วมชุมนุม ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารและสัมผัสถึงเหตุการณ์ต่างๆ ในการชุมนุม ทำให้มีอารมณ์ร่วมในการชุมนุม นอกจากนี้ ASTV ยังใช้เป็นเครื่องมือในการนัดเวลา สถานที่ ขอความร่วมมือ หรือขอความช่วยเหลือต่างๆ อีกด้วย

การดำเนินกิจกรรมทางการเมืองของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยจึงเป็นการนำกลยุทธ์การสื่อสารมาเป็นเครื่องมือหรือกลไกสำคัญในการถ่ายทอดและขยายแนวความคิด ตลอดจนอุดมการณ์ทางการเมืองจากกลุ่มแกนนำไปยังประชาชน เพื่อโฆษณาชวนเชื่อและจูงใจให้ประชาชนเกิดความนิยมชมชอบศรัทธา เชื่อมั่น และหลายเป็นความจงรักภักดีในที่สุด ซึ่งสื่อหรือเครื่องมือที่กลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยเลือกในใช้ในการชุมนุมเพื่อถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารไปยังกลุ่มเป้าหมายผ่านสื่อหลัก และสื่อสนับสนุน ได้แก่ เคเบิล ASTV, วิทยุชุมชน 97.75, 92.25, หนังสือพิมพ์ ASTV ผู้จัดการ, เว็บไซต์ Manager Online, ซีดี เป็นต้น และสื่อเฉพาะกิจ สัญลักษณ์ต่างๆ เช่น เสื้อเหลือง ผ้าโพกศีรษะ ผ้าพันคอ มือตบ เพลงเทียนแห่งธรรม สายรัดมือ กิจกรรมดาวกระจาย ป้ายหลังเวที (Backdrop) โปสเตอร์ข้อความต่างๆ เป็นต้น โดยแต่ละสื่อมีกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่างกัน และอาศัยช่องทางการสื่อสารหลาย ๆ ช่องทาง เพื่อให้สามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายที่มีความแตกต่างกันได้อย่างครบถ้วน ซึ่งกลยุทธ์ที่เป็นหัวใจสำคัญที่กลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยใช้สื่อสาร คือ การถ่ายทอดสดการชุมนุม 24 ชั่วโมง ในลักษณะเรียลไทม์ผ่านทางเคเบิล ASTV อันกลายเป็นเครือข่ายสำคัญในการเปิดรับข้อมูลข่าวสารของพันธมิตร ซึ่งกลยุทธ์ดังกล่าวทำให้เกิดความน่าสนใจชวนติดตาม ก่อให้เกิดความผูกพัน และอารมณ์ร่วม ไม่ต่างจากการชมรายการเรียลไทม์บันเทิงทั่วไป นอกจากนี้การใช้กลยุทธ์ดาวกระจาย หรือการจัดเวทีสัญจรไปตามภูมิภาคต่างๆ และต่างประเทศ ก็เปรียบเสมือนการจัดกิจกรรมส่งเสริมการขาย หรือการจัดงานอีเวนต์ (Event) นอกสถานที่ของสินค้าหรือบริการต่างๆ (ดูรายละเอียดใน กุลวีณ์ วิริโยทัย, 2552)

ดังนั้นกลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองจึงเป็นสิ่งที่หนึ่งซึ่งสามารถปรับเปลี่ยนไปได้ตามบริบทและเงื่อนไขของสถานการณ์ รวมถึงประเด็นที่ต้องการสื่อสารกับรัฐบาลหรือสาธารณชนด้วย กล่าวคือ การกำหนดกลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองของภาคพลเมืองต้องไม่จำกัดกรอบอยู่กับการใช้กลยุทธ์เดิม เพราะเมื่อสถานการณ์หรือบริบทแวดล้อมต่างๆ มีการเปลี่ยนแปลง อาจจะทำให้กลยุทธ์ที่เคยใช้แล้วประสบความสำเร็จไม่สามารถนำมาใช้ในบริบทแวดล้อมใหม่ก็เป็นได้ ด้วยเหตุดังกล่าว จึงจำเป็นต้องหากกลยุทธ์ใหม่ๆ เพื่อนำมาประยุกต์เพื่อเสริมให้การสื่อสารทางการเมืองมีพลังและอิทธิพลต่อการผลักดัน อันจะมานำซึ่งการสร้างหรือการปรับเปลี่ยนนโยบายให้สอดคล้องกับความต้องการหรือข้อเรียกร้องของภาคพลเมืองในท้ายที่สุด

การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองยุคดิจิทัล

การเคลื่อนไหวทางสังคมผ่านสื่อสังคมออนไลน์มีความแตกต่างจากการเคลื่อนไหวทางสังคมในอดีตอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการนำสื่อสังคมออนไลน์มาใช้อย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมใน ค.ศ.2007 โดย “Five Star Movement” หรือ “Movimento Cinque Stelle: M5S” ซึ่งเป็นพรรคการเมืองของอิตาลีที่นำโดยเบปเป กริลโล (Beppe Grillo) ดาวตลกชื่อดังที่ผันตัวเองเข้าสู่แวดวงการเมือง ที่สามารถระดมมวลชนได้มากกว่าแสนคนผ่านการนัดหมายที่กระทำกันอย่างลับๆ ในบล็อกชื่อ “www.beppegrillo.it” ที่ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเคลื่อนไหวทางการเมืองผ่านการจัดกิจกรรมและการณรงค์อย่างลับบนเว็บไซต์อย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนทางการเมืองที่ส่งผลให้พรรคการเมืองของเขาได้รับคะแนนเสียงเป็นลำดับที่สามในการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 24-25 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2556 ด้วยคะแนนเสียงสูงถึงร้อยละ 25.5 ประสบการณ์จากการเคลื่อนไหวทางสังคมของพรรค Five Star Movement สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพเชิงยุทธศาสตร์ของการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ส่งผลกระทบต่อความสำเร็จทางการเมืองได้อย่างเป็นรูปธรรม (ธนศักดิ์ สายจำปา, 2559: 88)

ในปี ค.ศ. 2011 การเคลื่อนไหวทางสังคมผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ตและสื่อสังคมออนไลน์นับว่าขึ้นสู่จุดสูงสุดอย่างแท้จริง เห็นได้จากการถือกำเนิดของ “M15M”⁴ หรือ “Generacao a Rasca” ในโปรตุเกส ซึ่งผู้สังเกตการณ์เห็นว่าการสร้างสรรค์รูปแบบการเคลื่อนไหวทางสังคมและกระบวนการทั้งหมดเกิดขึ้นผ่านไซเบอร์สเปซและเครือข่ายสังคมออนไลน์ ความน่าสนใจก็คือจากการเคลื่อนไหวของ M15M ได้จุดประกายให้อีกสองเดือนต่อมาได้เกิดการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีชื่อว่า “15M” ขึ้นในประเทศสเปน นอกจากนั้นเกิดการ “ยึดวอลล์สตรีท” (Occupy Wall Street :OWS)⁵ ขึ้นในปีเดียวกันอีกด้วย ซึ่งหลักฐานขั้นต้นและงานวิจัยที่

⁴ “M15M” หรือ “O movimento de 15 de maio” เป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นมากกว่า 10 เมืองทั่วประเทศโปรตุเกส เพื่อต่อต้านนโยบายการควบคุมค่าใช้จ่ายภาครัฐอย่างเข้มงวดและปกป้องสิทธิของชนชั้นแรงงาน ซึ่งนับได้ว่าเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ใหญ่ที่สุดนับตั้งแต่การปฏิวัติคาร์เนชั่นใน ค.ศ.1974 ที่สำคัญคือการเคลื่อนไหวในครั้งนี้อันไม่มีพรรคการเมืองหรือสหภาพแรงงานให้การสนับสนุน และมีจุดเริ่มต้นมาจากการสร้างเฟซบุ๊กและการสร้างบล็อก

⁵ การยึดวอลล์สตรีท (Occupy Wall Street) เป็นการเคลื่อนไหวโดยใช้พลังมวลชนที่เกิดขึ้นในนครนิวยอร์กเมื่อวันที่ 17 กันยายน 2011 แต่เดิมเป็นการประท้วงเรียกร้องโดยกลุ่มแอดบัสเตอร์ส (Adbusters) ซึ่งได้รับแรงบันดาลใจจากขบวนการอาหรับสปริง (Arab Spring) ในการประท้วงที่จัตุรัสตอห์รีร์ (Tahrir Square) กรุงไคโร อันเป็นจุดเริ่มต้นของการ

ศึกษาการเคลื่อนไหวในการอีวอลต์สตรีทนั้น เน้นไปที่บทบาทสำคัญของสื่อสังคมออนไลน์ในสองประการ ประการแรก คือ กลุ่มออนไลน์ เช่น กลุ่มนิรนาม (Anonymous) หรือกลุ่มที่ออกมาเรียกร้องให้เกิดกระแสการต่อต้านโลกาภิวัตน์แบบอเมริกัน ซึ่งแสดงบทบาทสำคัญในการช่วยสร้างสรรค์การเคลื่อนไหวทางสังคมผ่านสื่อสังคมออนไลน์และให้การสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง ประการที่สอง คือ บล็อกและเครือข่ายสังคมออนไลน์ที่กลายเป็นสื่อกลางสำคัญในการสื่อสารและการเคลื่อนไหว เนื่องจากมีการแลกเปลี่ยนบัญชีออนไลน์กับผู้ประท้วงคนอื่นในเมืองต่างๆ ของสหรัฐอเมริกา โดยนีล คาเรน (Neal Caren) และซาราห์ แกบี (Sarah Gaby) พบว่าการเคลื่อนไหวดังกล่าวเป็นการแสดงให้เห็นการปรากฏตัวของการเคลื่อนไหวทางสังคมผ่านสื่อสังคมออนไลน์ที่สะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบที่สำคัญของอินเทอร์เน็ตและสื่อสังคมออนไลน์ที่มีต่อกระบวนการเคลื่อนไหวและการจัดการการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ (Turner, 2013: 377) ในขณะที่ผู้ประท้วงชาวอียิปต์ที่เข้าร่วมการชุมนุมเคลื่อนไหวเพื่อโค่นล้มรัฐบาลประธานาธิบดีฮอสนี มูบารัค ในกรุงไคโร แสดงทัศนคติว่า ในโลกออนไลน์นั้น ผู้ประท้วงทั้งหลายมีอิทธิพลก่อนการปฏิวัติจะสำเร็จเสียอีก เนื่องด้วยเครือข่ายสังคมออนไลน์ช่วยเพิ่มอำนาจในการประท้วงให้ประสบความสำเร็จได้ในหลายด้านและยังทำให้การประท้วงทั่วโลกจะเป็นไปในทิศทางแบบเดียวกัน (Tufekci, 2014: 1) ในอีกด้านหนึ่ง การเคลื่อนไหวทางสังคมผ่านสื่อสังคมออนไลน์ได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในด้านการจัดการการเคลื่อนไหวทางสังคม เนื่องด้วยการเคลื่อนไหวดังกล่าวได้ใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์เป็นผู้นำคนมาเคลื่อนไหวร่วมกัน เครือข่ายสังคมออนไลน์จึงมีบทบาทสำคัญในการทำให้การเคลื่อนไหวทางสังคมประสบความสำเร็จ ในขณะที่การรวมตัวแบบเดิมจะจำกัดเฉพาะนักเคลื่อนไหวมืออาชีพและองค์กรต่างๆ แต่เครือข่ายสังคมออนไลน์ได้นำเอาประชาชนคนธรรมดามาเป็นแกนหลักในการประท้วงจนสำเร็จ ประเด็นดังกล่าวจึงนับได้ว่าท้าทายต่อการอธิบายการเคลื่อนไหวทางสังคมด้วยทฤษฎีการระดมทรัพยากร เนื่องด้วยการเคลื่อนไหวผ่านสื่อสังคมออนไลน์จำนวนมากไม่ปรากฏว่ามีผู้นำที่ชัดเจนหรือไม่แสดงตัวตนที่แท้จริง แต่กลับสามารถสถาปนาสถานะความเป็นผู้นำการเคลื่อนไหวผ่านสื่อสังคมออนไลน์ โดยที่ผู้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวอาจจะมิได้รู้จักตัวตนที่แท้จริง แต่กลับยินยอมพร้อมใจที่จะเข้าร่วมการเคลื่อนไหวทางสังคมและเชื่อในข้อมูลข่าวสารที่ถูกเสนอผ่านสื่อสังคมออนไลน์นั้นๆ (ธนศักดิ์ สายจำปา, 2559: 88-89)

เซย์เนป ตุเฟกจี (Zeynep Tufekci) มองว่าสื่อสังคมออนไลน์ช่วยเพิ่มอำนาจให้ผู้ประท้วงใน 3 ประเด็น คือ ความสนใจของสาธารณชน การหลบเลี่ยงการตรวจสอบ และการประสานงาน เนื่องด้วยการควบคุมข้อมูลข่าวสารของรัฐบาลคือ การปิดกั้นการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารในทุกช่องทาง หากแต่เทคโนโลยีในโลกยุคดิจิทัลช่วยให้ประชาชนเข้าถึงข้อมูลข่าวสารที่ถูกรัฐบาลปิดกั้นได้มากขึ้น อย่างไรก็ตามสื่อสังคมออนไลน์ไม่ได้เพิ่มอำนาจให้เฉพาะผู้ประท้วงเท่านั้น แต่ยังเพิ่มอำนาจให้รัฐบาลและภาคส่วนอื่นของสังคมด้วยเช่นกัน

ปฏิวัติอียิปต์ พ.ศ. 2554 และจากการประท้วงในสเปน ผู้ประท้วงส่วนใหญ่เรียกร้องต่อความไม่เท่าเทียมทางสังคมและเศรษฐกิจ กลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ที่คดโกงและอิทธิพลทางการเงินบริษัทและนักวิ่งเต้นในรัฐบาล ตลอดจนความกังวลอื่นๆ ที่อยู่เหนือกระบวนการประชาธิปไตยใน สหรัฐอเมริกา มีการเดินขบวนที่มีรูปแบบคล้ายกันเกิดขึ้นใน 100 เมืองทั่วสหรัฐอเมริกา และมากกว่า 1,500 เมืองทั่วโลก โดยมีเว็บไซต์ “OccupyWallSt.org” เป็นแหล่งข้อมูลและเครือข่ายออนไลน์ที่ใช้การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารและระดมมวลชน

(Tufekci, 2014: 1) อีกทั้งยังมีการตั้งข้อสังเกตว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมผ่านสื่อสังคมออนไลน์จะกลายเป็นการเคลื่อนไหวที่ไร้การควบคุม เพราะไม่มีผู้นำการเคลื่อนไหวที่แน่ชัด ประเด็นดังกล่าวยังคงเป็นข้อถกเถียงทางวิชาการ เนื่องด้วยมีสองแนวคิดที่ขัดแย้งกันเกี่ยวกับประเด็นนี้ กล่าวคือนักวิชาการกลุ่มแรกมองว่าการใช้อินเทอร์เน็ตเปรียบเสมือนการเพิ่มทางเลือกหรือสร้างช่องทางใหม่ให้กับกลุ่มบุคคลที่นิยมความรุนแรงซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมการเคลื่อนไหวทางสังคม ในขณะที่นักวิชาการอีกกลุ่มกลับตั้งข้อสังเกตว่าอินเทอร์เน็ตจะเป็นตัวเร่งให้คนในสังคมแยกตัวออกจากสังคมและปกปิดตัวตนมากขึ้น เนื่องด้วยเครือข่ายอินเทอร์เน็ตและสื่อสังคมออนไลน์ได้สร้าง “ชุมชนเสมือนจริง” (Virtual Community) เพื่อให้คนในเครือข่ายสามารถมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันได้โดยไม่ต้องพบปะกันในโลกแห่งความเป็นจริงอีกต่อไป นอกจากนี้สื่อสังคมออนไลน์ยังทำหน้าที่เป็น “พื้นที่สาธารณะ” (public sphere) ที่เปิดพื้นที่ให้ปัจเจกบุคคลสามารถมีพื้นที่สาธารณะเพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมนิวแบบใหม่และสามารถนำมาใช้เป็นกลไกในการเชื่อมต่อระหว่างรัฐกับสังคมเข้าด้วยกัน (ดูรายละเอียดใน Habermas, 1984) เนื่องด้วยพื้นที่สาธารณะเป็นพื้นที่ที่เปิดกว้างให้กับทุกคนในสังคมได้เข้ามาร่วมสร้างความคิดเห็นสาธารณะนั่นเอง (ธนศักดิ์ สายจำปา, 2559: 90)

ด้วยเหตุดังกล่าวนักวิชาการจำนวนมากจึงยอมรับว่าเว็บไซต์และสื่อสังคมออนไลน์สามารถทำลายกำแพงที่ปิดกั้นหรือจำกัดโอกาสทางการเมืองและเป็นตัวช่วยให้เกิดการพัฒนาสู่ความเป็นประชาธิปไตยรวมทั้งตระหนักว่าอินเทอร์เน็ตและการเคลื่อนไหวทางสังคมมีความเกี่ยวพันกันและความเกี่ยวพันกันดังกล่าวจะเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ตามพัฒนาการของเทคโนโลยียุคดิจิทัล

พัฒนาการของโลกยุคดิจิทัลได้ก่อให้เกิดข้อจำกัดทางทฤษฎี ดังปรากฏให้เห็นว่างานวิจัยและการศึกษาเกี่ยวกับเครือข่ายการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบดั้งเดิมจำกัดกรอบอยู่ที่การอธิบายที่เน้นโครงสร้างมองว่าโครงสร้างทางสังคมเป็นตัวกำหนดการกระทำของมนุษย์ ในขณะที่การวิจัยเชิงปริมาณก็มองข้ามมิติการกระจายตัวของเครือข่ายการเคลื่อนไหวทางสังคม ด้วยเหตุดังกล่าวจึงมีการเสนอความเห็นว่ นักวิชาการควรทำความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับการมองว่าเครือข่ายเป็นเพียงโครงสร้างองค์กรและการติดต่อสื่อสาร และควรวิเคราะห์ว่าเครือข่ายเป็นกระบวนการทางสังคมในการเจรจาต่อรองของมนุษย์ที่เกิดขึ้นได้ตลอดเวลา นอกจากนี้ นักวิชาการควรให้ความสนใจว่าเครือข่ายที่ต่างองค์กรกันจะสามารถสร้างกิจกรรมการเคลื่อนไหวที่หลากหลายและสามารถอธิบายบริบทของการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องได้อย่างไร (Barassi, 2013: 48) เนื่องด้วยในปัจจุบันการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยียุคดิจิทัลกับปรากฏการณ์ทางการเมืองยังคงได้รับความสนใจไม่มากเท่าที่ควร ทั้งๆ ที่การศึกษาความสัมพันธ์ดังกล่าวสามารถกระทำได้ในหลายลักษณะ ตั้งแต่การรณรงค์ทางการเมือง การเคลื่อนไหวทางการเมือง การหาเสียงตั้ง การสำรวจความคิดเห็นทางการเมือง การศึกษาวัฒนธรรมทางการเมือง จนถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในนโยบายสาธารณะ เป็นต้น อีกทั้งหลักฐานล่าสุดแสดงให้เห็นว่าประชาชนได้เข้าร่วมกิจกรรมทางการเมืองผ่านเว็บไซต์และสื่อสังคมออนไลน์มากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ดังจะเห็นได้ว่าในปัจจุบันเครือข่ายสังคมออนไลน์ช่วยสนับสนุนการเคลื่อนไหวทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ เช่น การประท้วงการตัดงบประมาณของรัฐบาลในอังกฤษและส่วนอื่นในยุโรป ความไม่สงบในแอฟริกาเหนือและตะวันออกกลาง ทั้งนี้สื่อสังคมออนไลน์จะช่วยสร้างบรรทัดฐานและโครงสร้างของอำนาจได้ แม้ว่าผู้ประท้วงจะเพิ่มคามระมัดระวังว่ารัฐบาลเองก็สามารถใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการจับตามองกิจกรรมการเคลื่อนไหวของพวกเขาได้เช่นกัน แต่กระนั้นพวกเขาเองก็ประเมินแล้วว่าสื่อสังคม

ออนไลน์มีแนวโน้มที่จะสนับสนุนและเป็นประโยชน์ต่อการเคลื่อนไหวทางสังคมมากกว่าช่องทางอื่น (ฮันส์คิตส์ สายจำปา, 2559: 91-92) ด้วยเหตุดังกล่าวกลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองยุคดิจิทัลจึงเป็นการนำสื่อใหม่มาใช้เป็นกลไกในการสร้างช่องทางการสื่อสารทางการเมืองในรูปแบบใหม่ ซึ่งสามารถส่งผลให้เกิดการแพร่กระจายของข่าวสารและสามารถแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของสื่อในยุคดิจิทัลที่รัฐไม่สามารถเข้ามาจำกัดกรอบการสื่อสารของภาคพลเมืองได้เฉกเช่นที่ผ่านมา

กรณีตัวอย่างการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองดังกล่าวข้างต้นจึงแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองได้อย่างชัดเจนว่า การสื่อสารทางการเมืองมีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัตและสามารถนำสื่อรูปแบบใหม่ๆ มาปรับประยุกต์ใช้เป็นกลไกในการสื่อสารได้อย่างน่าสนใจ ที่สำคัญคือกลยุทธ์การสื่อสารในยุคดิจิทัลได้แสดงให้เห็นว่า อำนาจของการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองเริ่มเพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่รัฐก็ควบคุมช่องทางดังกล่าวได้ยากมากขึ้นเรื่อยๆ เช่นกัน

หลังจากศึกษาเนื้อหาสาระเรื่องที่ 11.3.1 แล้ว โปรดปฏิบัติกิจกรรม 11.3.1

ในแนวการศึกษาหน่วยที่ 11 ตอนที่ 11.3 เรื่องที่ 11.3.1

เรื่องที่ 11.3.2 กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองของชุมชนท้องถิ่นกับนโยบายสาธารณะ

การสื่อสารทางการเมืองของชุมชนท้องถิ่นมีจุดมุ่งหมายเพื่อเรียกร้องสิทธิต่างๆ ของประชาชนหรือกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินนโยบายของรัฐ ดังนั้น จึงเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นจากกลุ่มผู้เผชิญปัญหาหรือผู้ได้รับผลกระทบเป็นผู้ร่วมขบวนการหลัก และดำเนินการต่างๆ ในการท้าทายอิทธิพลหรืออำนาจจากผู้มีอำนาจทางการเมือง โดยใช้วิธีการสื่อสารแบบต่างๆ เช่น การบุกยึดสถานที่ราชการ การเดินขบวน การชุมนุมประท้วง หรือการอดอาหาร และการยื่นหนังสือต่อรัฐบาล เป็นต้น ซึ่งการเรียกร้องจะเกิดขึ้นจากกลุ่มคนที่มีความแตกต่างหลากหลาย เช่น กลุ่มชาวนาชาวไร่ กลุ่มเรียกร้องสิทธิสตรี กลุ่มชาวสวนยาง และกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากการสื่อสารของกลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านเขื่อนปากมูลซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า กลุ่มชาวบ้านมีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อดำเนินการสื่อสารกับรัฐบาลและสาธารณชนในหลากหลายแนวทาง ทั้งการยื่นหนังสือโดยตรงต่อรัฐบาลและหน่วยงานของรัฐ การสร้างกิจกรรมเชิงวัฒนธรรมต่างๆ ขึ้นมา อาทิ การตั้งชุมชนใหม่ การเดินขบวนรณรงค์ การใช้พิธีกรรม เรื่องเล่า และหมอลำ ตลอดจนการประสานงานกับสื่อมวลชนกระแสหลัก และการจัดทำสื่อต่างๆ ขึ้นเอง เพื่อขยายการรับรู้ สร้างความเข้าใจ และความเห็นอกเห็นใจจากสาธารณชนในวงกว้าง (ปารีชาติ สถาปิตานนท์, 2551: 17-18)

แม้ว่าการสื่อสารทางการเมืองของชุมชนท้องถิ่นจะแสดงให้เห็นถึงการมีพลังหรืออิทธิพลในการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายสาธารณะ แต่กระนั้น หนึ่งในปัจจัยสำคัญที่นำมาซึ่งพลังผลักดันดังกล่าวล้วนมาจากกลยุทธ์ในการสื่อสาร ดังนั้น แม้ว่าภาคพลเมืองจะมี “สาร” ที่มีสาระสำคัญและมีความน่าสนใจ แต่หากไม่สามารถ “สื่อ” ออกไปให้รัฐบาลและสาธารณชนได้รับรู้ในวงกว้างแล้วนั้น ก็อาจทำให้พลังของการสื่อสารทางการเมืองไม่บรรลุผล ด้วยเหตุดังกล่าว กลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองจึงเป็นอีกสิ่งหนึ่งซึ่งสำคัญต่อขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของชุมชนท้องถิ่น โดยเนื้อหาในส่วนนี้ได้นำกรณีการเคลื่อนไหวของประชาชนที่คัดค้านเขื่อนปากมูลและการเคลื่อนไหวของขบวนการโซลิดาริตี (Solidarity) ในประเทศโปแลนด์ มาเป็นกรณีตัวอย่างเพื่อแสดงให้เห็นถึงการสื่อสารทางการเมืองภาคพลเมืองในอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งไม่ได้มุ่งเน้นเป้าหมายทางการเมือง หากแต่เป็นการเคลื่อนไหวในลักษณะของกลุ่มที่รวมตัวกันด้วยเป้าหมายเชิงนโยบายที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับกลุ่มของตน

การสื่อสารทางการเมืองของประชาชนที่คัดค้านเขื่อนปากมูล

การเคลื่อนไหวของประชาชนที่คัดค้านเขื่อนปากมูลเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องยาวนานนับตั้งแต่โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูลมีการริเริ่มจนกระทั่งเขื่อนปากมูลก่อสร้างแล้วเสร็จ แม้ว่า

ระหว่างการก่อสร้างจะมีการชุมนุมเรียกร้อง ยื่นหนังสือ และเจรจากันหลายครั้งหลายครา แต่ทว่าปัญหาอันเกิดจากการก่อสร้างเขื่อนปากมูลก็ยังคงเป็นปัญหาที่ไม่สามารถหาข้อยุติลงตัวได้จากทุกฝ่าย

โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูลได้รับการริเริ่มจากสำนักงานพลังงานแห่งชาติ (สพช.) ร่วมมือกับรัฐบาลฝรั่งเศสเข้ามาศึกษาและสำรวจเบื้องต้นเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2510 โดยมีเหตุผลเบื้องต้นคือเพื่อที่จะพัฒนาลำน้ำมูลในเขตพื้นที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ให้เกิดประโยชน์ ต่อมาใน พ.ศ. 2522 สำนักงานพลังงานแห่งชาติได้อนุมัติโครงการนี้ให้กับการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ซึ่งการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยได้ร่วมกับบริษัทที่ปรึกษา SOGREAH ของฝรั่งเศสทำการศึกษาและสำรวจด้านที่ตั้งของตัวเขื่อน รวมถึงผลกระทบด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม รายงานผลการศึกษาดังกล่าวแล้วเสร็จในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2523 โดยกำหนดที่ตั้งเขื่อนบริเวณแก่งตะนะ ซึ่งเป็นบริเวณที่คุ่มค่าในการลงทุนมากที่สุด แต่จากความเห็นของกรมชลประทานพบว่ามีความเสี่ยงด้านความปลอดภัยประชาชนจำนวนมากถึง 4,000 ครอบครัว (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, 2534: 1-2) หลังจากนั้นการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยพยายามที่จะปรับลักษณะของเขื่อนปากมูลโดยทำการสำรวจใหม่ ซึ่งได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลฝรั่งเศสผ่านทางบริษัท ทีมคอนซัลติ้งเอ็นจิเนียร์ จำกัด ปรากฏผลการสำรวจใน พ.ศ. 2528 ให้ย้ายที่ตั้งเขื่อนจากเดิมมาทางเหนือน้ำประมาณ 2 กิโลเมตร และลดระดับกักเก็บน้ำ (สันเขื่อน) ให้ต่ำลง 4 เมตร (จาก 112.0 ม.ทก. เหลือ 108.0 ม.ทก.) ทำให้ลดจำนวนราษฎรที่ต้องโยกย้ายเหลือประมาณ 400 ครอบครัว และเหมาะสมในการลงทุน (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, 2534: 2-3)

แต่กระนั้นโครงการดังกล่าวก็ถูกคัดค้านจากประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล โดยการคัดค้านโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูลได้เริ่มขึ้นอย่างเป็นทางการในงานสงกรานต์อำเภอพิบูลมังสาหารบริเวณแก่งสะพือเมื่อวันที่ 13 เมษายน พ.ศ. 2532 ด้วยการแจกใบปลิวโจมตีเขื่อนปากมูล เน้นประเด็นแก่งสะพือจะถูกน้ำท่วม โดยทางด้านกลุ่มคัดค้านเขื่อนปากมูลซึ่งประกอบด้วยตัวแทนประชาชนใน 5 อำเภอ คือ อำเภอโขงเจียม อำเภอพิบูลมังสาหาร อำเภอตาลสุม อำเภอวารินชำราบ และอำเภอเมือง ซึ่งได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลและกลุ่มค้าขายรายย่อยในบริเวณแหล่งท่องเที่ยวคือ แก่งสะพือ หาดวัดใต้ และหาดคูเต๋อ ได้เคลื่อนไหวด้วยการรวมกลุ่มกันก่อตั้งคณะกรรมการรณรงค์คัดค้านการสร้างเขื่อนปากมูล (กคข.) เมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม พ.ศ. 2532 โดยมีนายไพฑูริย์ ชอบเสียง เป็นประธาน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อไม่ให้เกิดการอนุมัติงบประมาณแก่เขื่อนปากมูล อย่างไรก็ตามในวันประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2533 โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูลได้ถูกนำเข้าพิจารณาในระเบียบวาระ และคณะรัฐมนตรีสมัยรัฐบาลพล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณก็ตัดสินใจมีมติอนุมัติงบประมาณในการสร้างเขื่อนปากมูลจำนวน 3,880 ล้านบาท พร้อมกันนี้ได้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาเขื่อนปากมูลจำนวน 2 ชุด ตามที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยเสนอมา คือ คณะกรรมการกำหนดค่าทดแทนที่ดินและทรัพย์สินและคณะกรรมการประสานงานอพยพราษฎร เพื่อให้ประชาชนเกิดความมั่นใจในเรื่องค่าทดแทนที่เป็นธรรม รวมทั้งการจัดเตรียมที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ให้มีปัจจัยบริการพื้นฐานไว้พร้อมสำหรับประชาชนที่จะอพยพเคลื่อนย้ายไปอยู่ในที่ที่จัดเตรียมไว้

หากแต่เมื่อคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ได้กระทำการรัฐประหารต่อรัฐบาล พล.อ. ชาติชาย ชุณหะวัณ เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 จึงส่งผลให้กลุ่มประชาชนที่คัดค้านเขื่อนปากมูลต้อง

ปรัชญวิธีในการคัดค้านแปรรูปตามสถานการณ์ทางการเมืองที่จำกัดสิทธิและเสรีภาพในช่วงเวลานั้น โดยเปลี่ยนจากการเคลื่อนไหวคัดค้านด้วยการใช้พลังมวลชนกดดันรัฐบาล มาใช้วิธีการยื่นจดหมายคัดค้านเขียนปากมูล พร้อมทั้งแนบรายชื่อประชาชนที่คัดค้านจำนวน 12,000 คน ไปกับจดหมายดังกล่าวด้วย โดยตัวแทนประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนจำนวน 5 คน ได้ยื่นจดหมายนี้ต่อนายฟิลลิป แอนเนซ (Phillip Annez) ผู้แทนธนาคารโลกประจำประเทศไทย (เป็นองค์กรต่างประเทศที่มีส่วนสนับสนุนทางด้านเงินกู้ในการที่จะทำให้เขื่อนปากมูลประสบผลสำเร็จ) เมื่อวันที่ 19 มีนาคม พ.ศ. 2534 ขณะเดียวกันก็ได้ยื่นจดหมายดังกล่าวต่อ นายอานันท์ ปันยารชุน นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นและคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติเมื่อวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2534 เพื่อเรียกร้องให้มีการทบทวนเขื่อนปากมูล แต่ก็ไม่ได้มีการตอบสนองแต่อย่างใด (เอกลักษณ์แนวหน้า, 21 มีนาคม 2534, น. 3) กลุ่มคัดค้านจึงมุ่งเป้าหมายการเคลื่อนไหวไปยังธนาคารโลกอีกครั้งในการประชุมสภาผู้ว่าการธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศที่จัดขึ้นในประเทศไทยระหว่างวันที่ 14-17 ตุลาคม พ.ศ. 2534 โดยนายประเสริฐ ทองคำ เลขาธิการกลุ่มฮักน้ำมูล ได้ยื่นหนังสือต่อนายฟิลลิป แอนเนซ ผู้แทนธนาคารโลกประจำประเทศไทย เพื่อให้พิจารณาระงับการให้เงินกู้เขื่อนปากมูลแก่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2534 โดยในหนังสือระบุว่าธนาคารโลกได้รับข้อมูลเพียงด้านเดียวจากการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยทำให้ไม่ทราบความเดือดร้อนที่แท้จริงของประชาชนที่ได้รับผลกระทบ (สยามรัฐ, 3 สิงหาคม 2534: 18) จนในที่สุดที่ประชุมธนาคารโลกมีมติเลื่อนการพิจารณาให้เงินกู้แก่เขื่อนปากมูลออกไป โดยให้เหตุผลในเรื่องข้อมูลที่ได้รับเกี่ยวกับเขื่อนปากมูลยังไม่เพียงพอจึงให้มีการศึกษาหาข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับรายละเอียดของโครงการและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เป็นผลให้กลุ่มผู้ชุมนุมคัดค้านยุติการอดอาหารและสลายการชุมนุม

จนกระทั่งถึงวันประชุมสภาผู้ว่าการธนาคารโลกและกองทุนการเงินระหว่างประเทศ ระหว่างวันที่ 14-17 ตุลาคม พ.ศ. 2534 นายสุธี สิงห์เสนห์ ก็ได้กล่าวปราศรัยในที่ประชุมตอนหนึ่งโจมตีธนาคารโลกที่มีได้พิจารณาเงินกู้ตามกระบวนการปกติ และเลื่อนการพิจารณาโดยปราศจากเหตุผลที่เพียงพอ ซึ่งเป็นการละเมิดหลักการและกระบวนการตัดสินใจของธนาคารโลก รวมทั้งละเมิดสิทธิอันชอบธรรมตามกฎหมายของประเทศสมาชิก (มติชน, 17 ตุลาคม 2534: 21) คำปราศรัยดังกล่าวได้รับการน้อมรับในทันทีจากนายหลุยส์ เพรสตัน (Louis Preston) ประธานธนาคารโลก ที่กล่าวเป็นนัยว่าเขื่อนปากมูลจะผ่านการพิจารณาจากธนาคารโลกค่อนข้างแน่นอน เพียงแต่ขอให้เจ้าหน้าที่ของธนาคารโลกไปดูข้อเท็จจริงบริเวณที่มีการสร้างเขื่อน (มติชน, 18 ตุลาคม 2534: 21) ต่อมานายอภิลาศ โอสถานนท์ ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี และนายสว่าง จำปา รองผู้ว่าการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ฝ่ายพัฒนาแหล่งน้ำ ได้นำเจ้าหน้าที่ของธนาคารโลกไปดูข้อเท็จจริงที่จังหวัดอุบลราชธานี ในที่สุดคณะกรรมการบริหารของธนาคารโลกมีมติอนุมัติเงินกู้แก่เขื่อนปากมูล จำนวน 22 ล้านเหรียญสหรัฐ เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2534

กลุ่มคัดค้านซึ่งประกอบด้วยคณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (คอทส.) และประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล ประมาณ 100 คน จึงได้เดินทางมาชุมนุมที่บริเวณหน้าทำเนียบรัฐบาล เมื่อวันที่ 16 มีนาคม พ.ศ. 2535 เพื่อขอคำชี้แจงรวม 5 ประเด็น คือ 1. การระเบิดหินบริเวณแก่งตะนะ 2. ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับเขื่อนที่เพิ่มขึ้น 3. การทำลายแหล่งโบราณคดี 4. การอพยพโยกย้าย และ 5. ให้นำปัญหาที่กล่าวมาเข้าสู่การพิจารณาของคณะรัฐมนตรีในที่สุดท้าย เพื่อสั่งให้ยุติการระเบิดแก่งธรรมชาติในทันที

และให้มีการเปิดเผยข้อเท็จจริงเกี่ยวกับผลกระทบจากเขื่อน รวมทั้งให้มีการไต่สวนสาธารณะกรณีการก่อสร้างเขื่อนมีการทำลายธรรมชาติ (ผู้จัดการรายวัน, 17 มีนาคม 2535: 13) หากแต่การเคลื่อนไหวของประชาชนก็ไม่สามารถหยุดยั้งการก่อสร้างเขื่อนปากมูล จนกระทั่งเขื่อนปากมูลได้ก่อสร้างเสร็จและเริ่มทำการจ่ายไฟฟ้าในช่วงแรกตั้งแต่วันที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2537 ประชาชนจึงได้มีการเรียกร้องขอค่าชดเชยที่เป็นธรรมสำหรับผลกระทบด้านการประมงเริ่มขึ้นอีกครั้งเมื่อวันที่ 12 กันยายน พ.ศ. 2537 โดยตัวแทนประชาชนที่ได้รับผลกระทบจำนวน 30 คน นำโดยนายทองเจริญ สีหาธรรม ร่วมกับนักศึกษา คณะกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม(คอตส). ตัวแทนองค์กรสิทธิมนุษยชน และตัวแทนโครงการอนุรักษ์ลำน้ำมูลร่วมกันแถลงข่าวที่สำนักงานกลางคริสเตียน (สนค.) โดยเรียกร้องต่อรัฐบาล 5 ประเด็น คือ 1.ขอให้จ่ายค่าทดแทนการประมงในช่วงระยะเวลาการก่อสร้างเขื่อนจนถึงปัจจุบัน เป็นจำนวน 35,000 บาทต่อครอบครัวต่อปี เป็นระยะเวลา 3 ปี 2.จัดที่ดินทำกินให้ชาวประมงที่ไม่มีที่ดินทำกิน จำนวน 10 ไร่ต่อครอบครัว 3.ขอให้พิจารณาทบทวนวิธีการนำพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ.2490 มาปฏิบัติต่อประชาชน เพราะถือว่าเป็นการกีดกันแก่ประชาชนผู้เดือดร้อนอยู่แล้ว 4.กรณีบ้านที่ถูกน้ำล้นหรืออยู่เหนือ 108.5 เมตร รทก. ขอให้พิจารณาโยกย้ายตามรายชื่อที่ยื่นมากับข้อเรียกร้องนี้ และขอให้พิจารณาเพิ่มค่าเรือดอน ค่าขนย้าย ค่าแรงปลูกสร้างใหม่ ค่าวัสดุเสียหาย ตามที่ได้เรียกร้องมาหลายครั้งแล้ว 5.ขอให้รัฐบาลพิจารณาอย่างเร่งด่วนในกรณีปลิกย่อยอื่นๆ (ผู้จัดการรายวัน, 13 กันยายน 2537: 14) ซึ่งข้อเรียกร้องบางด้านก็ได้รับการตอบสนองจากรัฐบาล เช่น การที่ประชาชนได้รับค่าชดเชยจากอาชีพประมงครอบครัวละ 30,000 บาท และมีเงินกองทุนพัฒนาอาชีพอีก 197 ล้านบาท ที่จะจัดสรรไปตามสหกรณ์หมู่บ้านต่าง ๆ ในท้องที่อำเภอโขงเจียมและพิบูลมังสาหาร (ผู้จัดการรายวัน, 23 มีนาคม 2538: 6) หากแต่ข้อเรียกร้องอีกหลายประการก็ยังไม่ได้รับการขานรับตามความต้องการของประชาชนที่ต่อต้านเขื่อนปากมูลแต่อย่างใด

จนกระทั่งการเรียกร้องกรณีเขื่อนปากมูลได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของ “สมัชชาคนจน” ที่จัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการในวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2538 (วันสิทธิมนุษยชนสากล) ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยมีตัวแทนชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาทั้งในประเทศไทยและอีก 10 ประเทศในทวีปเอเชียที่ได้เข้าร่วมในการก่อตั้งครั้งนี้ ภายใต้ “คำประกาศลำน้ำมูล” หรือ “ปฏิญญาปากมูล” ที่ตัวแทนทั้งหมดได้ร่วมกับร่างในระหว่างวันที่ 11-14 ธันวาคม พ.ศ. 2538 ณ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541: 66-67)

การเจรจาระหว่างสมัชชาคนจนในสมัยรัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา ได้เริ่มขึ้นครั้งแรกเมื่อวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2539 โดยมีนายมนตรี พงษ์พานิช เป็นประธาน มีตัวแทนสมัชชาคนจนกว่า 120 คน และตัวแทนราชการหน่วยต่างๆ อีกกว่า 100 คน ร่วมหารือกัน ณ ตึกสันติไมตรี ทำเนียบรัฐบาล ในเบื้องต้นได้มีการแบ่งกลุ่มปัญหาออกเป็น 4 กลุ่ม คือ กลุ่มปัญหาเขื่อน กลุ่มปัญหาป่าไม้-ที่ดินมีนายสุวิทย์ กลุ่มปัญหาโครงการพัฒนาของรัฐ และกลุ่มผู้ป่วยจากการทำงานและสลัม ผลการเจรจากรณีกลุ่มปัญหาเขื่อนไม่สามารถเจรจาจบหน้าได้ เนื่องจากว่าประธานที่ประชุมไม่ยอมรับข้อเรียกร้องของชาวบ้าน โดยอ้างว่าไม่มีอำนาจการตัดสินใจต้องตั้งอนุกรรมการเพื่อพิจารณานำข้อเรียกร้องเสนอต่อคณะรัฐมนตรีก่อน จึงได้มีการเจรจากันอีกครั้งเมื่อวันที่ 9 เมษายน พ.ศ. 2539 ซึ่งในกรณีกลุ่มปัญหาเขื่อน สมัชชาคนจนได้เสนอหลักการในการพิจารณาค่าชดเชย โดยให้ยึดหลักตามมติคณะรัฐมนตรีลงวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2532 ซึ่งมีสาระสำคัญคือ

ในการก่อสร้างเงื่อนไขให้จ่ายค่าชดเชยแก่ชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนโดยพิจารณาจากการครอบครองที่ทำกินเป็นหลัก โดยพิสูจนหลักฐานอ้างอิงอื่นๆโดยไม่คำนึงถึงว่าชาวบ้านจะมีเอกสารสิทธิ์หรือไม่ และประเด็นสำคัญคือ ให้รัฐจ่ายค่าเสียโอกาสจากการสร้างเขื่อน โดยเสนอให้หาที่ดินทดแทนครอบครัวละ 25 ไร่ ในกรณีที่หาที่ดินให้ไม่ได้หรือหาที่ดินให้ได้จำนวนหนึ่งไม่ครบตามจำนวนที่กำหนดก็ให้จ่ายเป็นเงินทดแทน ขณะที่ประธานที่ประชุมคือ นายบุญพันธ์ แคว้นนะ อ้างว่าตนไม่ได้อยู่ในการเจรจาในภาคเช้าจึงไม่อาจสรุปผลการเจรจาได้ ส่งผลให้สมาชิกคนจนยังคงชุมนุมเพื่อกดดันรัฐบาลอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2539 คณะรัฐมนตรีได้จัดให้มีการประชุมคณะรัฐมนตรีนัดพิเศษ จึงได้นำวาระข้อตกลงระหว่างสมาชิกคนจนกับรัฐบาลเข้าพิจารณาในคณะรัฐมนตรี และได้มีมติให้ดำเนินการแก้ไขปัญหาตามหลักการและแนวทางการปฏิบัติตามข้อตกลงที่ได้เจรจากับสมาชิกคนจน สมาชิกคนจนจึงประกาศยุติการชุมนุม ทำพิธีอำลา และเดินทางกับภูมิลำเนา ด้วยรถบัสกว่า 120 คัน ที่ทางรัฐบาลจัดทำให้ หากแต่การดำเนินการก็ต้องยุติลงอันเนื่องมาจากการยุบสภาของรัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา ในวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2539 (ประภาส ปันตบแต่ง, 2541: 66-67)

พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจากนายบรรหาร ศิลปอาชา เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2539 ปัญหาสมาชิกคนจนก็ยังคงเรียกร้องในประเด็นที่คล้ายคลึงกันกับข้อเรียกร้องต่อรัฐบาลชุดก่อน โดยรัฐบาลภายใต้การนำของ พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ ได้แบ่งแยกกลุ่มผู้มาชุมนุมออกเป็น 7 กลุ่มย่อย โดยกลุ่มแรกเป็นกลุ่มปัญหาที่สาธารณสุขประโยชน์ทั้งหมด 14 กรณี แต่กระนั้นก็ยังมีการชุมนุมที่เกิดขึ้นในยุครัฐบาล พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ ในระหว่างวันที่ 24 มกราคม - 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นการชุมนุมที่ยืดเยื้อถึง 99 วัน มีการเจรจา 38 ครั้ง และได้นำไปสู่การมีมติคณะรัฐมนตรีออกมารองรับ 9 มติ คือ มติคณะรัฐมนตรีวันที่ 4, 11, 28 กุมภาพันธ์, 11, 15 มีนาคม และ 1, 7, 23 เมษายน พ.ศ. 2540 รวม 121 กรณีปัญหา และภายหลังการยุติการชุมนุม นายกรัฐมนตรีได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการติดตามการแก้ไขปัญหาอีก 12 คณะเพื่อเป็นกลไกในการติดตามการดำเนินการแก้ไขปัญหาให้เป็นไปตามมติคณะรัฐมนตรี (ประภาส ปันตบแต่ง, 2541: 155, 186) ซึ่งในกรณีเขื่อนปากมูลมีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 29 เมษายน 2540 ให้มีการจัดตั้งกองทุนชดเชยราษฎรที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูลและสิรินธร โดยได้จัดสรรเงินเพื่อชดเชยกรณีเขื่อนสิรินธรในวงเงิน 1,200 ล้านบาท โดยใช้งบประมาณปี 2540 ส่วนกรณีเขื่อนปากมูลจะใช้งบประมาณปี 2541 โดยจะได้มีการจัดตั้งกองทุนสงเคราะห์เกษตรกรรายจนไว้ในเบื้องต้น 200 ล้านบาท ในงบประมาณปี 2541 แล้วจึงจะจัดหางบประมาณในส่วนที่ขาดอยู่ประมาณ 1,700 ล้านบาท เข้าสมทบภายหลัง แต่การดำเนินการเบิกจ่ายติดขัดถูกระเบียบราชการเป็นอย่างมาก จนกระทั่งรัฐบาลพลเอกชวลิตสิ้นสภาพไป จึงไม่มีการเบิกจ่ายงบประมาณดังกล่าวนี้แต่อย่างใด (ประภาส ปันตบแต่ง, 2541: 192)

หลังจาก พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ ได้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี นายชวน หลีกภัย ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจากพล.อ.ชวลิต เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2540 การชุมนุมประท้วงของกลุ่มสมาชิกคนจนเริ่มขึ้นอีกครั้งในวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2542 ณ บริเวณสันเขื่อนปากมูล ภายใต้ชื่อ “หมู่บ้านแม่มูลมันยืน” และประกาศข้อเรียกร้อง 3 ข้อ ให้ตัวแทนรัฐบาลที่มีอำนาจในการตัดสินใจลงมาเจรจาคือ

1. ให้รัฐบาลจ่ายเงินชดเชยผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนปากมูล เขื่อนสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี เขื่อนลำคันฉู จังหวัดชัยภูมิ ตามมติคณะรัฐมนตรีสมัยรัฐบาลนายบรรหาร ศิลปอาชา และรัฐบาล พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ และยกเลิกการสร้างเขื่อน 2 แห่ง คือ เขื่อนโป่งเพชร จังหวัดชัยภูมิ และเขื่อนลำโดมใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี

2. ให้รัฐบาลปฏิบัติตามมติคณะรัฐมนตรีใน 2 สมัยดังกล่าว ที่ให้ราษฎรทำกินในพื้นที่ตามที่เคยตกลงกันได้

3. ชาวบ้านที่ค้าขายที่ด่านช่องเม็ก อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี ไม่ต้องย้ายไปอยู่ที่ศูนย์การค้าที่การเคหะแห่งชาติจะสร้างให้

หลังจากชาวบ้านสมัชชาคนจนยึดสันเขื่อนปากมูลตั้งแต่วันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2542 รัฐบาลส่งตัวแทนระดับที่ปรึกษากระทรวงมหาดไทยลงไปเจรจากับกลุ่มผู้ชุมนุม 2-3 ครั้ง เพื่อขอร้องไม่ให้กลุ่มสมัชชาคนจนเดินทางมาชุมนุมที่กรุงเทพฯ แต่หลังจากนั้นก็ไม่มีผู้มีอำนาจลงไปเจรจากับผู้ชุมนุม นอกจากการออกมาให้ข่าวของนายอำนาจ ปะติเส รองเลขาธิการสำนักนายกรัฐมนตรีนั้ว่ามีอบกลุ่มต่างๆ ออกมากดดันเพื่อล้มรัฐบาล (ผู้จัดการรายวัน, 16 พฤษภาคม 2543: 13)

จนกระทั่งข้อเรียกร้องของกลุ่มสมัชชาคนจนได้เปลี่ยนจากการชดเชยความเสียหาย การจัดหาที่ดินทำกินให้กับผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน มาสู่ข้อเรียกร้องให้เปิดประตูระบายน้ำเขื่อนปากมูล เนื่องจากประชาชนเห็นว่าเขื่อนปากมูลกั้นขวางแม่น้ำมูลส่งผลให้ปลาในแม่น้ำโขงไม่สามารถว่ายขึ้นมาวางไข่ในแม่น้ำมูลได้ดังเดิม โดยในวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ. 2543 กลุ่มผู้ชุมนุมประมาณ 2,000 คน นำโดยนางสาววนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ และนายทองเจริญ ศรีหาธรรม แกนนำกลุ่มสมัชชาคนจนได้เคลื่อนขบวนจากหมู่บ้านแม่มูน มั่นยืนไปยังหัวเขื่อนปากมูลฝั่งซ้าย ปีนรั้วกำแพง 2 ชั้นเข้าไปยังตัวเขื่อนขณะเจ้าหน้าที่เผลอและกระจายกำลังเข้ายึดเขื่อนปากมูล โดยแบ่งกำลังเป็น 3 ส่วน เพื่อยึดลานจอดรถหัวเขื่อน ยึดสันเขื่อนบริเวณบันไดปลาโจน และยึดเครื่องจักร ซึ่งกลุ่มผู้ชุมนุมเรียกร้องระบุว่าชาวบ้านกว่า 2,500 คน ซึ่งมีอาชีพประมงน้ำจืดได้รับความเดือดร้อนจากการสร้างเขื่อนปากมูลเพราะทำให้พันธุ์ปลาสูญหายไปจำนวนมาก เคยร้องเรียนรัฐบาลหลายครั้งแต่ไม่ได้รับการตอบสนอง จึงขอให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยเปิดประตูระบายน้ำทั้ง 8 บาน (ไทยโพสต์, 17 พฤษภาคม 2543: 16) เพื่อให้ปลาจากแม่น้ำโขงสามารถขึ้นมาวางไข่ในแม่น้ำมูลบริเวณเหนือเขื่อนได้

การเคลื่อนไหวของสมัชชาคนจนที่หยิบยกนำเสนอให้เห็นในส่วนนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวของประชาชนที่ต่อต้านเขื่อนปากมูลเท่านั้น เนื่องด้วยการเคลื่อนไหวดังกล่าวยังคงดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2562) ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2562 สมัชชาคนจน กรณีเขื่อนปากมูลได้ออกแถลงการณ์ “หยุดสร้างเงื่อนไขความขัดแย้ง ยุติการประชุมที่พวกเราไม่มีส่วนร่วม” โดยระบุว่าการประชุมที่จะจัดขึ้นในวันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2562 เพื่อรวบรวมข้อมูลสำหรับการแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนจากเขื่อนปากมูลนั้น ตัวแทนจากสมัชชาคนจนไม่ได้ถูกเชิญให้เข้าร่วมประชุมด้วย สมัชชาคนจนจึงได้ประกาศจุดยืนไม่ยอมรับการประชุมคณะทำงานที่จะเกิดขึ้นดังกล่าว (ประชาไท, 15 มกราคม 2562)

ดังนั้นการสื่อสารทางการเมืองของประชาชนที่คัดค้านเขื่อนปากมูลมีรูปแบบที่หลากหลายและถูกปรับใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ โดยการสื่อสารในรูปแบบที่เป็นทางการจะเป็นการกระทำผ่านการยื่นหนังสือ

เรียกร้องและการออกแถลงการณ์ หากแต่ถ้าไม่ได้การขานรับตามข้อเสนอต่างๆ ก็จะมีระดับการสื่อสารทางการเมืองด้วยการชุมนุมและการเข้ายึดสถานที่ราชการ เพื่อให้การเคลื่อนไหวดังกล่าวกลายเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจจากสื่อมวลชนและสาธารณชน ซึ่งจะส่งผลให้ข้อเรียกร้องของประชาชนที่คัดค้านเขื่อนปากมูลได้รับความสนใจมากขึ้น อีกทั้งในหลายกรณีกลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองดังกล่าวยังสามารถกดดันให้รัฐบาลยอมดำเนินการตามข้อเสนอของประชาชนอีกด้วย

ในส่วนของ การสื่อสารและการจัดการภายในกลุ่มสมัชชาคนจนนั้น มีลักษณะเป็นการผสมผสานวัฒนธรรมการรวมกลุ่มในชนบทของชาวบ้านเข้ากับการจัดรูปแบบองค์กรที่เป็นทางการ โดยจำลองหลักการของประชาธิปไตยที่ทุกคนมีสิทธิและมีส่วนร่วมอย่างเสมอภาคมาใช้ โดยระบบการจัดองค์กรของชาวบ้านจะไม่มีลักษณะผู้นำเดี่ยว แต่จะเป็นแบบเปิดรับฟังความคิดเห็นจากโครงสร้างทุกส่วน ให้ชาวบ้านทุกคนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โดยในช่วงสถานการณ์ปกตินั้น ประชาชนในเครือข่ายสมัชชาคนจนที่รวมตัวกันจัดตั้งหมู่บ้านแม่มนม้นยีน ซึ่งเป็นชาวบ้านจากหลายกรณีปัญหาที่มาตั้งบ้านอยู่รวมกันจะมีการสื่อสารกันตามปกติเหมือนในชีวิตประจำวัน โดยชาวบ้านจะมีการประชุมกันตามวาระต่างๆ ที่ร่วมกันกำหนด เช่น นัดประชุมแต่ละกรณีปัญหาหรือทุกกรณีปัญหารวมกัน ตามวันและเวลาที่กำหนด ส่วนใหญ่การประชุมจะมีที่ปรึกษาเข้าร่วมด้วยทุกครั้ง โดยตัวแทนหรือผู้นำชาวบ้านจะผลัดเปลี่ยนกันทำหน้าที่เป็นผู้นำและจัดบันทึกการประชุม ในขณะที่ที่เลี้ยงหรือที่ปรึกษาทำหน้าที่รับฟังและคอยสรุปประเด็นให้ชัดเจนขึ้น ดังนั้น นอกจากชาวบ้านจะได้เรียนรู้เรื่องการต่อสู้ต่างๆ จากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในการเคลื่อนไหวแต่ละครั้ง กลุ่มที่เลี้ยงและที่ปรึกษายังมีการจัดอบรมหรือสัมมนาเพื่อพัฒนาให้ชาวบ้านมีความเข้าใจและทักษะต่างๆ เพิ่มมากขึ้น เช่น มีการอบรมสันติวิธีหรือเรื่องสิทธิให้กับชาวบ้านเป็นระยะๆ นอกจากนี้ ชาวบ้านปากมูลยังได้ไปเป็นวิทยากรหรือผู้อบรมให้กับชาวบ้านกรณีอื่นๆ ในเรื่องการต่อสู้อีกด้วย (พวงพนา คุณวัฒน์, 2545: 68-69)

ในขณะที่ช่วงที่มีการเคลื่อนไหวจะมีการแบ่งหน้าที่กันอย่างเคร่งครัด โดยแบ่งเป็นฝ่ายต่างๆ อย่างชัดเจน เช่น ฝ่ายการ์ดทำหน้าที่รักษาความปลอดภัย ฝ่ายอาสาสมัครทำหน้าที่ดูแลเรื่องอาหารและยา ฝ่ายเวทีทำหน้าที่แถลงข่าว ฯลฯ และเปิดรับชาวบ้านให้เข้ามามีส่วนร่วมตามความสมัครใจ โดยในช่วงการเคลื่อนไหวผู้ที่เป็นแกนนำหรือพ่อครัวใหญ่อาจจะต้องประชุมร่วมกันทุกวันเพื่อกำหนดแนวทางต่างๆ โดยนำมาประสานกับหัวหน้ากลุ่มย่อย เพื่อให้หัวหน้ากลุ่มย่อยในแต่ละกลุ่มนำไปขยายกับสมาชิกในกลุ่มอีกทอดหนึ่ง ซึ่งการจัดการเช่นนี้จะทำให้ชาวบ้านสามารถควบคุมข่าวสารภายในได้อย่างทั่วถึง และสามารถดูแลทุกข์สุขกันได้ง่ายขึ้น โดยในส่วนของแนวทางและวิธีการสื่อสารทางการเมืองของกลุ่มชาวบ้าน เน้นการเปิดพื้นที่สาธารณะด้วยการสร้างข่าวและกิจกรรมเพื่อสื่อสารความเดือดร้อน รวมทั้งเรียกร้องความสนใจจากสื่อมวลชน รัฐบาล และสาธารณะในหลายลักษณะ (ดูรายละเอียดในพวงพนา คุณวัฒน์, 2545: 69-70) ดังนี้

1. การยื่นหนังสือร้องเรียนผ่านช่องทางทางการเมืองปกติ แม้ชาวบ้านจะรู้ว่าช่องทางสื่อสารผ่านช่องทางนี้ไม่ใช่หนทางที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาคความเดือดร้อนของกลุ่มได้ แต่ชาวบ้านก็ยังคงใช้การยื่นหนังสือต่อข้าราชการทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติเป็นวิธีหนึ่งการสื่อสารทางการเมือง เพื่อเรียกร้องหรือกดดันทั้งทางตรงและทางอ้อมให้รัฐบาลหันมาสนใจ ตลอดจนแก้ไข้ปัญหา (พวงพนา คุณวัฒน์, 2545: 70)

2. การสร้างกิจกรรมการสื่อสารรูปแบบต่างๆ เพื่อสร้างพื้นที่สาธารณะขึ้นใหม่ รวมทั้งเข้าไปใช้พื้นที่สาธารณะในสื่อมวลชนกระแสหลัก เช่น 1. การตั้ง “หมู่บ้านแม่มนม้นยีน” เพื่อเสนอตัวตนผ่านวิถีชีวิต ภาษา

และการแต่งกาย เพื่อแทนที่ชุมชนดั้งเดิมที่ล่มสลายไปภายหลังการพัฒนาของรัฐ 2. การใช้ “เรื่องเล่า” โดยชาวบ้านจะบอกเล่าเรื่องราวของวิถีชีวิตและการต่อสู้ของตนให้คนภายนอกได้รับรู้ผ่านการเล่าเรื่องเป็นหลัก 3. การใช้วัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น หมอลำ เป็นเครื่องมือในการสื่อสารความทุกข์ยากให้สังคมได้รับรู้ 4. การนำพิธีกรรมมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ทางการเมือง เช่น การบายศรีสู่ขวัญ การสืบชะตาแม่น้ำ การเผาพริกเผาเกลือสาปแช่ง เพื่ออ้างอิงและขอความช่วยเหลือจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น (ดูรายละเอียดใน พวงพนา คุณวัฒน์, 2545: 71-78)

3. การจัดทำสื่อทางเลือก โดยสื่อที่ใช้ระหว่างการรณรงค์เคลื่อนไหวมีหลายลักษณะ เช่น ธงรณรงค์ ป้ายผ้า คัทเอ๊าท์ บอร์ดข่าว บอร์ดนิทรรศการ เพื่อความสะดวกสำหรับกิจกรรมการรณรงค์ทั้งแบบตั้งมั่นในพื้นที่และการเคลื่อนย้ายไปยังสถานการณ์ต่างๆ

4. การจัดตั้งฝ่ายข่าวและการสื่อสารผ่านระบบเครือข่ายอินเทอร์เน็ต เพื่อลดข้อจำกัดทางการสื่อสาร อันเกิดจากการชุมนุมในพื้นที่ซึ่งอยู่ห่างไกลจากนักข่าวส่วนกลางและไม่มีพื้นที่ในสื่อมวลชนกระแสหลัก (พวงพนา คุณวัฒน์, 2545, น. 84)

กรณีตัวอย่างสมัชชาคนจนที่เคลื่อนไหวในประเด็นเขื่อนปากมูลจึงแสดงให้เห็นถึงกลยุทธ์การสื่อสารทางการเมืองของชุมชนท้องถิ่นได้อย่างน่าสนใจ เพราะมีการเลือกใช้การสื่อสารในรูปแบบและช่องทางต่างๆ เพื่อสร้างพื้นที่สาธารณะให้กับกลุ่มของตนเอง อีกทั้งยังเปิดพื้นที่ทางการเมืองเพื่อสะท้อนให้รัฐบาลและสาธารณชนได้รับรู้ถึงความเดือดร้อนและความต้องการของกลุ่มตนได้อย่างมีพลัง

การสื่อสารทางการเมืองของขบวนการโซลิดาริตีในประเทศโปแลนด์

ขบวนการโซลิดาริตี หรือ โซลิดาร์โนซ (Solidarity / Solidarność) ในประเทศโปแลนด์ ที่เริ่มต้นการประท้วงด้วยการนัดหยุดงานของคณงานในโรงงานทำรถแทรกเตอร์ในเมืองอูร์ซุส (Ursus) เมื่อเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1980 เพราะไม่พอใจกับการประกาศขึ้นราคาอาหารโดยเฉพาะเนื้อสัตว์ของรัฐบาลโปแลนด์ ซึ่งทำให้คณงานได้รับความเดือดร้อนอย่างมาก จากนั้นการนัดหยุดงานก็ลุกลามไปยังโรงงานประกอบรถยนต์ในเมืองเซรัน (Zeran) รัฐบาลโปแลนด์มีท่าทีที่อ่อนโยนกว่าการประท้วงที่เคยมีมา เพราะนับตั้งแต่การเดินขบวนประท้วงของคณงานโปแลนด์ครั้งแรกใน ค.ศ. 1956 จนถึงการประท้วงใน ค.ศ. 1970 และ คพศพ 1976 รัฐบาลโปแลนด์จะใช้มาตรการที่เด็ดขาดและรุนแรงเข้าปราบปรามผู้ประท้วง ส่งผลให้เกิดการสูญเสียชีวิตของประชาชนจำนวนมาก แต่การประท้วงของคณงานใน ค.ศ. 1980 รัฐบาลโปแลนด์กลับส่งเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลเจรจากับคณงานที่ประท้วง พร้อมรับปากว่าจะเพิ่มค่าแรงให้คณงาน รวมทั้งจะยังไม่ประกาศขึ้นราคาอาหารชนิดอื่นๆ ด้วย อย่างไรก็ตาม รัฐบาลโปแลนด์พยายามสกัดกั้นการติดต่อระหว่างคณงานโรงงานต่างๆ แต่ก็ไม่ได้ผล คณงานในเมืองอื่นๆ ก็ลุกขึ้นมาประท้วง เพื่อเรียกร้องให้ได้รับข้อเสนอแบบเดียวกับคณงานที่เมืองเออร์ซุสและซีแรน การประท้วงนัดหยุดงานลุกลามไปเรื่อยๆ จนมาถึงโรงงานอู่ต่อเรือที่เมืองท่ากตันสก์ (Gdańsk) ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1980 (ไชยรัตน์ เจริญสินโอสถ, 2542: 66)

โดยในระยะแรกนั้น สิ่งที่คณงานที่เมืองกาดันสก์เรียกร้องมี 2 ข้อ คือ สิทธิในการตั้งสหภาพแรงงานเสรี และสิทธิในการนัดหยุดงานประท้วงของคณงาน เมื่อการประท้วงขยายตัวออกไปและมีส่วนอื่นๆ ของสังคม

มาร่วมสนับสนุนการประท้วง เช่น ปัญญาชน ผู้นำศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกและประชาชนทั่วไป ข้อเรียกร้อง 2 ประการข้างต้นก็ได้รับการแก้ไขปรับปรุงในรายละเอียด จนกลายเป็นข้อเรียกร้องต่างๆ รวม 21 ข้อ เพื่อใช้ในการเจรจาต่อรองกับรัฐบาลคอมมิวนิสต์ของโปแลนด์ ข้อเรียกร้องเหล่านี้มีมากกว่าการขอขึ้นค่าแรงงาน สวัสดิการแรงงาน แต่รวมถึงเรื่องสังคมการเมืองด้วย เช่น การให้เสรีภาพแก่สื่อมวลชน ไม่มีการลอบสังหารผู้นำคนงาน ปลอ่ยนักโทษการเมือง ข้าราชการไม่ควรได้รับอภิสิทธิ์มากกว่าประชาชนหรือคนงาน เป็นต้น ผลของการเจรจาต่อรองนำไปสู่การยอมรับในการจัดตั้งสหภาพแรงงานเสรีที่ชอบด้วยกฎหมายแห่งแรกในโลกคอมมิวนิสต์ขึ้นเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม ค.ศ. 1980 ภายใต้ชื่อว่า “โซลิดาริตี” (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542: 67)

ความน่าสนใจในการใช้การสื่อสารทางการเมืองของการเคลื่อนไหวดังกล่าว จนกระทั่งเป็นปัจจัยหนึ่งซึ่งนำมาสู่ความสำเร็จของขบวนการโซลิดาริตี คือ *ความสามารถของผู้นำอย่างนายวาเลนซาที่ฉลาดในการใช้สื่อเพื่อเผยแพร่การเคลื่อนไหวเรียกร้องของตนให้กว้างขวางออกไป* ซึ่งแตกต่างไปจากผู้นำการเคลื่อนไหวครั้งก่อนๆ ในประเทศโปแลนด์และในประเทศคอมมิวนิสต์อื่นๆ ที่กลัวการถ่ายรูป เพราะจะทำให้ตำรวจสามารถติดตามจับกุมได้ง่าย ยุทธศาสตร์ในการเคลื่อนไหวใหม่จึงแทนที่การใช้ความรุนแรงเข้าปะทะกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบนท้องถนน แต่กลับหันมาใช้การเรียกร้องอย่างสันติในโรงงานทั่วประเทศ เพื่อสร้างเงื่อนไขเจรจาต่อรองกับรัฐบาลโปแลนด์ *การออกสื่อของขบวนการโซลิดาริตี ทำให้ทั้งรัฐบาลโปแลนด์และรัฐบาลโซเวียตไม่สามารถใช้ความรุนแรงเข้าจัดการกับขบวนการประท้วงได้อย่างที่ผ่านมา เพราะเกรงว่าจะถูกประชาคมโลกประณาม* (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542: 67) การเคลื่อนไหวของขบวนการโซลิดาริตีจึงใช้การสื่อสารทั้งในเชิงของการสื่อสารข้อเรียกร้องต่อสาธารณชน อีกทั้งยังใช้การสื่อสารเพื่อเป็นปราการป้องกันขบวนการเคลื่อนไหวให้รอดพ้นจากการถูกใช้กำลังเข้าปราบปราม ด้วยการทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวปรากฏอยู่ในพื้นที่สาธารณะ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพลเมืองสามารถสร้างปฏิบัติการทางการสื่อสาร (communicative action) โดยอาศัยสื่อที่เป็นพื้นที่สาธารณะที่ปลอดจากการควบคุมของรัฐและเปิดพื้นที่ให้กับพลเมืองทุกคนมาเป็นฐานในการสร้างความเปลี่ยนแปลงในเชิงนโยบายได้

บรรณานุกรม

- กาญจนา แก้วเทพ. (2553). *แนวพินิจใหม่ในสื่อสารศึกษา*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. (2534). *โครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำเขื่อนปากมูล*. กรุงเทพฯ : กองการพิมพ์ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ กฟผ.
- กุลวิณัฏ วิริโยทัย. (2552). *กลยุทธ์การสร้างแบรนด์ทางการเมืองของกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย*. (รายงานโครงการเฉพาะบุคคล ไม่ได้ตีพิมพ์) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ.
- ประพันธ์ คุณมี. (2554). *รวมพลัง ปกป้องแผ่นดิน*. กรุงเทพฯ: บ้านพระอาทิตย์.
- คณาธิป ทองรวีวงศ์. (2558). สิทธิในการสื่อสารข้อมูลออนไลน์โดยนิรนามของสื่อพลเมือง. *วารสารนิติสังคมศาสตร์*, 8 (2), 79-81.
- เครือข่ายพลเมืองเน็ต. (2553). *คู่มือสื่อพลเมือง*. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์.
- ชลธิรา สัตยวัฒน์นา (บก.). (2546). *พลวัตสิทธิชุมชน: กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ชุตีสันต์ เกิดวิบูลย์เวช. (2560). *สื่อดิจิทัลใหม่...สื่อแห่งอนาคต*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2540). *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่/ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศ*. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2542). “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่และนัยยะเชิงทฤษฎีต่อการพัฒนาประชาธิปไตย”, ใน อนุชาติ พวงสำลี และกฤตยา อาชวนิจกุล (บก.), *ขบวนการประชาสังคมไทย: ความเคลื่อนไหวภาคพลเมือง*. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยและพัฒนาประชากรสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ทีมข่าว TCJ. (2588, 1 มีนาคม). Re-define ‘สื่อทางเลือก’ ยุคสงครามข่าวสาร บนทางแพร่งทุน-อิสระ-มืออาชีพ? *TCJ*. สืบค้นจาก <https://www.tcjthai.com/news/2015/01/scoop/5426>
- ไทยโพสต์. (2543, 17 พฤษภาคม). น. 16.
- นันทนา นันทวโรภาส. (2557). *สื่อสารการเมือง: ทฤษฎีและการประยุกต์ใช้*. กรุงเทพฯ: แมสมิเดีย.
- ประชาไท. (2562, 15 มกราคม). สมัชชาคนจนค้านประชุมแก้ไขปัญหาเขื่อนปากมูลโดยขาดการมีส่วนร่วม. *ประชาไท*. สืบค้นจาก <https://prachatai.com/journal/2019/01/80549>
- ประทุม ฤกษ์กลาง. (2553). *การประชาสัมพันธ์ทางการเมือง*. ปทุมธานี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยกรุงเทพ.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2541). *การเมืองบนท้องถนน 99 วันสมัชชาคนจน และประวัติศาสตร์การเดินขบวนชุมนุมประท้วงในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ต้นตำรับ.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2552). *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการสังคม*. เชียงใหม่: มูลนิธิไฮน์ริค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.

- ปารีชาติ สถาปิตานนท์. (2551). *การสื่อสารประเด็นสาธารณะและการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ผู้จัดการรายวัน. (2535, 17 มีนาคม). น. 13.
- ผู้จัดการรายวัน. (2537, 13 กันยายน). น. 14.
- ผู้จัดการรายวัน. (2538, 23 มีนาคม). น. 6.
- ผู้จัดการรายวัน. (2543, 16 พฤษภาคม). น. 13.
- พวงพนา คุณวัฒน์. (2545). *กระบวนการสื่อสารสาธารณะของกลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านเขื่อนปากมูล*. (วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ
- พัชรอร อินทรสุวรรณ. (2558). *ความเข้าใจและแนวปฏิบัติของนักข่าวพลเมืองต่อสิทธิส่วนบุคคล*. (วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.
- ภัครินทร์ สว่างดี. (2553). *กลยุทธ์การสื่อสารของพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย*. (รายงานโครงการเฉพาะบุคคล ไม่ได้ตีพิมพ์) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพฯ.
- มติชน (2534, 18 ตุลาคม). น. 21.
- มติชน. (2534, 17 ตุลาคม). น. 21.
- สมชัย ภัทรธนานันท์. (2560). *ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและการประท้วงทางการเมือง*. นนทบุรี: อินทนิล.
- สยามรัฐ. (2534, 3 สิงหาคม). น. 18.
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. (2557). *การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย*. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- เสถียร เขยประดับ. (2540). *ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการสื่อสารทางการเมืองในสหรัฐอเมริกา*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อุเชนทร์ เชียงเสน. (2561). *การเมืองภาคประชาชน*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- อุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์. (2550). *สื่อและสิทธิการสื่อสารของประชาชนฟิลิปปินส์*. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์ คบไฟ.
- เอกลักษณ์แนวหน้า. (2534, 21 มีนาคม). น. 3.
- Barassi, V. (2013). Ethnographic cartographies: Social Movements, Alternative media and the spaces of Networks. *Social Movement Studies*. 12 (1). 48-62.
- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action Volume one*. Thomas McCarthy. trans. Boston: Beacon Press.
- Kim J. won, Kim Y, and Yoo J. Jai-sung. (2014). The Public as active agents in social movement: Facebook and Gangjeong movement”. *Computers in Human Behavior*. 37. 146-151.
- McGrath, K., Elbanna, A., Herchui, M., Panagiotopoulos, P., & Saad, E. (2011). Exploring the Democratic Potential of Online Social Networking: The Scope and Limitations of e-

Participation. *Communications of the Association for Information Systems*. 30 (16). 240-255.

McNair, B. (2011). *An introduction to Political Communication*. London; New York: Routledge.

Tufekci, Z. (2014). Social Movements and Governments in the digital age: Evaluating a complex landscape. *Journal of International Affairs*. 68 (1). 1-18.

Turner, E. (2013). New Movements, Digital Revolution, and Social Movement Theory. *Peace Review: A Journal of Social Science*, 25 (3). 376-383.